

X

h. e. a. c. 3. A.

meddobje

1-3

FRANCE DOLINAR (RIM), DR. JANKO KRALJ V RIMU 1943-1944 (1) * KAREL MAUSER (CLEVELAND), PESMI (12) * VINKO BELIČIČ (TRST), SONČNICE (17) * MILENA ŠOUKAL (CHICAGO), BESEDA (23) * T. S. ELIOT – FRANCE PAPEŽ (BUENOS AIRES), UMOR V KATEDRALI (27) * JOŠT ŽABKAR (RIM), O RAZVOJU METAFIZIKE (63) * TINE DEBELJAK (BUENOS AIRES), IVANA FRANKÓJA PESNITEV „IVAN VIŠENSKIJ“ IN NAŠA POKONCILSKA SODOBNOST (78) * RUDA JURČEC (BUENOS AIRES), POST SKRIPTUM II (98)

K N J I G E : GLOSA O RUDE JURČECA KNJIGI „SKOZI LUČI IN SENCE“ II. DEL (FR. PAPEŽ, 123) * SLOVENSKO SLIKARSTVO (MARIJAN MAROLT, BUENOS AIRES, 126)

Z A P I S K I : SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1965 (MARTIN JEVIČNIKAR, TRST, 129) * KULTURNI VEČERI SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE V LETU 1967 (160)

U M E T N O S T N E P R I L O G E : FRANCE GORŠE (NEW YORK), MATERINSTVO (baker) * SV. BOŠTJAN (baker) * FRANCE AHČIN (BUENOS AIRES), MOŠKI AKT * SEDEČA

e n t r e s i a l o

M E D D O B J E

LETO X

1967

ŠTEV. 1-3

Izdaja Slovenska kulturna akcija

Urednik RUDA JURČEC

Naslov uredništva in uprave: Ramón L. Falcón 4158, Buenos Aires, Argentina. — Revija izhaja letno v šestih številkah. Prispevki s psevdonomom se objavljajo samo, kadar je uredniku znano tudi pravo avtorjevo ime. Rokopisi se ne vračajo.

Oprema: arh. Marijan Eiletz

Cena temu zvezku: 800 pesov — 3 dolarje — 1200 Lit — 12 NF
10 DMK — 60 šilingov

Izšlo kot 66. publikacija Slovenske kulturne akcije.

Tisk tiskarne Editorial Baraga S.R.L., Pedernera 3253, Buenos Aires

Registro Nacional de Propiedad Intelectual N° 895544 — Editor responsable Rodolfo Jurcec, Ramón L. Falcón 4158, Buenos Aires

CORREO ARGENTINO	SUC. 6	TARIFA REDUCIDA
		CONCESION 7806

Dr. JANKO KRALJ V RIMU 1943 - 1944

France Dolinar

I

Po premirju, ki ga je sklenila Italija z zavezniki in ki je stopilo v veljavo 8. septembra 1943, je dr. Kralj zapustil Gorico in se — vsaj začasno — preselil v Rim. Sam je v Rimu večkrat povedal, zakaj je to storil. Predvsem je hotel „iti nasproti zaveznikom, da bi jih, če bi bilo treba, pridobil za to, da priznajo Primorsko in Istro Jugoslaviji in sicer skupaj s Trstom in Gorico“. Pravilno je namreč predpostavljal, da bodo zapadni zavezniki prej v Rimu kot na Primorskem, čeprav ni računal s tem, da bodo zavzeli glavno mesto Italije šele v začetku junija 1944. Z gotovostjo je pričakoval, da bo Jugoslavija nekaj Primorske dobila, a šlo mu je za to, da dobi pač vso.

Drugi razlog, ki ga je napotil v Rim, je bil ta, da se je hotel umakniti nemškimi represalijam, ki je z njimi po tem, kar se je par let prej zgodilo na Koroškem, Štajerskem in na Gorenjskem, z gotovostjo računal. Nikdar ni mislil, da bi bežal pred partizani. Jeseni leta 1943, pa še celo ne, že zato, ker vsaj takrat ni verjel ne v njihovo stalno ne v začasno zmago. Tudi skrb, da bi zapadni zavezniki potegnili s partizani, ga takrat še ni nič mučila, ker je bil popolnoma prepričan, da že sami jasno vedo, da to ni v njihovem interesu. V tem prepričanju so ga še potrjevala zagotovila, ki jih je prejemal od „vodstva“ v Ljubljani in ki so bila čisto jasna: zapadni zavezniki, tako mu je bilo večkrat sporočeno, stojе neomajno na strani nekomunistov in odobravajo vsak boj proti komunizmu; rečeno mu je bilo celo, da je Eden zagotovil nekemu članu jugoslovanske vlade v Londonu: „Pobijte vse komuniste, pa bo tudi za nas vprašanje urejeno.“ Vsa ta zagotovila, tako mu je bilo rečeno, prihajajo od „kraljevske vlade“ v Londonu. V doktorju Kralju so vsekakor utrdila gotovost, da njegova prisotnost v domovini v tistem trenutku ni ne potrebna ne koristna; „dā, morda bi bila à la longue celo škodljiva“, ker bi ga zapletla v stvari, ki bi njegovemu delu za Slovence škodile.

Za Rim je bil Janko Kralj star znanec. Večkrat je pred vojsko in med vojsko sam prišel v večno mesto, še večkrat je morda poslal svoje emisarje in posrednike. Kolikor je meni znano, ni bil med septembrom 1943 in junijem 1944 v stanu navezati stike z zavezniki: Rim je bil v nemških rokah in pod nemskim terorjem; gotovo je bilo v mestu tudi kaj angleških in ameriških agentov, a dr. Kralj ni imel — kolikor jaz vem — nobenih stikov z njimi. Z Nemci pa stikov tudi iskal ni, že zato ne, ker so mu bili politično čisto „neinteresantni“. Ko so zaprli kakega njegovega znanca ali pa prijatelja kakih njegovih znancev, se je obrnil, mislim, na nadškofa Fogarja, ki je imel dobre zveze z nekim polkovnikom nemške vojne zandarmerije; ta pa je imel v Rimu dosti vplivno mesto in je vedno rad pomagal. Prav tako dr. Kralj ne takrat ne pozneje ni več iskal stika z Italijani, bodisi ker so bili med septembrom 43 in junijem 44 njegovi znanci ali poskriti ali pa pri italijanskih partizanih, bodisi ker nove politične plasti osebno ni poznal, predvsem pa zato, ker si od njih za Slovence takrat ni ničesar več obetal. Šele čisto proti koncu življenja je imel zopet vtis, da bo morda ponovno moral navezati stike z Italijani, a to spoznanje mu je bilo zelo grenko.

Med septembrom 1943 in junijem 1944 je bilo njegovo glavno delo v tem, da je mnogo študiral, mnogo razpravljal z ostalimi Slovenci, ki so bili tedaj v Rimu, obujal spomine, koval načrte.

Pogosto je govoril npr. o svojih stikih z Italijani. Njegovi vplivni rimski znanci iz let pred drugo svetovno vojno so bili — poleg nadškofa Fogarja in p. Antona Preserna — predvsem nekateri visji uradniki iz notranjega ministrstva, kot npr. Carmine Senise, večkratni šef italijanske policije in eden glavnih mož, ki so pomagali kralju Viktorju Emanueilu odstraniti Mussolinija in postaviti Badoglioovo vlado. Bili so to možje, ki so zavzemali v mladih letih tajniska in podobna mesta pri Giovanniju Giolittiju, večkratnem liberalnem predsedniku italijanskih viad. Pozneje so znali obdržati uradniska mesta v ministrstvih, obenem pa tudi idejno zvestobo do Giolittija. Doktorju Kralju so mnogo pomagali pri intervencijah, da slovenski ljudje, posebno še duhovniki, niso bili internirani, da so se razne preiskave „zatušale“, da so se razne represivne mere vsaj po birokratični poti nekoliko omilile. Večkrat je tudi od njih izvedel za proticerkvene in protislovenske namene rimske vlade, te namene je potem sporočil cerkveni oblasti, predvsem goriskemu nadškofu Margottiju, ki je znal njih izvedbo pravčasno preprečiti. To velja npr. za načrt vlade, da v začetku vojne internira večje število slovenskih duhovnikov iz Primorske, čigar izvedba bi po Kraljevem mnenju resno ogrožala narodne in verske interese Slovencev. Obenem je poskušal Janko Kralj preko teh uradnikov omajati ugled, ki so ga v Rimu uživali italijanski nacionalisti iz Trsta in Gorice ter krajevene oblasti, ki so dejansko od teh zavisele. Osebno sem mnenja, da je vse to delovanje skupaj rodilo zelo obilo malih sadov za Slovence na Primorskem, da pa so vsi ti sadovi skupaj imeli precejšen pomen: na eni strani so pri-

zanesli številnim posameznikom mnogo gorja, na drugi strani pa so vsaj v dolgih predvojnih letih morda preprečili, da ni postal že sicer zelo težki pritisk Italijanov tako neznosen, da bi podrl idejno-politično skupnost primorskih Slovencev. Sicer pa je bil tudi dr. Kralj takega značaja in prepričanja, da mu je bilo pasivno sprejemanje stvari in dejstev čisto nevzdržno; vedno je bil mnenja, a tudi narave je bil take, da je moral poskušati vplivati na potek dogodkov. V tem svojem osnovnem zadržanju se je pravzaprav strinjal s skupino, ki so jo vodili mladoliberalni slovenski nacionalisti iz Trsta. Razlika je bila v sredstvih. Medtem ko so „Tržačani“ bili za bolj eklatantno akcijo, ne da bi pri tem seveda odklanjali kulturno in prosvetno delo, je pri dr. Kralju stalo v ospredju prav to delo, združeno s tem, kar je on sam imenoval „penetracijo v sovražni tabor“. H krogu bivših sodelavcev Giolittija ga je vrhu vsega privlačevalo tudi vse, kar so mu ti znali povedati o Giolittiju samem, o njegovi politiki, o njegovi trdnosti v ciljih, o njegovem mojstrskem laviranju, o tem, kako je obvladal „parlamentarno igro“, o iznajdljivosti za politične kompromise. Vse to je odgovarjalo tudi vsaj enemu delu Kraljeve narave. Morda je iz teh krogov podedoval tudi svoje nasprotovanje do D. Sturza, ustanovitelja in prvega voditelja katoliške stranke v Italiji. A tudi sicer bi mu D. Sturzo ne mogel biti simpatičen, že zato ne, ker je vodil stranko kljub temu, da ni bil poslanec in minister in torej ni imel „javne“ odgovornosti.

V tistih mesecih med jesenjo 43 in pomladjo 44 je pripovedoval mnogo tudi o fašizmu, o svoji poziciji na Primorskem, o svojih nazorih glede nasilnih mer narodne obrambe.

Fašizma ni maral iz več razlogov. Prvič zato, ker mu je bila neznosna misel na zatrtje vseh političnih svoboščin. Drugič zato, ker je bil prepričan, da je vsak fašizem, italijanski, nemški, avstrijski, jugoslovanski, hrvaški, francoski itd. posebno jedek sovražnik slovenskega naroda. Tretjič zato, ker se mu je studila pompoznost. Četrtič zato, ker je iz lastne skušnje vedel, kako je italijanski fašizem ves korupten in kako je pri mnogih fašistih sploh vse kupljivo. Tolikokrat je sedel „kot sovražnik v sovražnikovi trdnjavi“, da ni imel do sovražnika čisto nobenega spoštovanja več.

Svojo pozicijo na Primorskem je imel za zelo trdno, a ne za neomajno. Zelo ga je bolelo, da je Korošec v sporu med njim in Besednjakom odločil za Besednjaka. O primorski emigraciji v Jugoslaviji je imel nizko mnenje in samo po sebi se mu je zdelo umevno, da se mora emigracija zadovoljiti s tem, da je samo pomožna četa tistih, ki so „ostali na terenu“. Dr. Korošec pa je priznal Besednjaka za političnega šefa katoličancev na Primorskem, čeprav je ta živel v Belgradu. S tem je bilo zvezano tudi vprašanje, kdo deli fonde, ki so prihajali iz Jugoslavije na Primorsko. A tudi brez ozira na vse to je bil dr. Kralj rad voditelj in dobro je vedel, kakšno nalogo in poslanstvo ima, oziroma bi imel kot voditelj. Večkrat je dal zaupnim osebam, ki niso pripadale političnim krogom, razumeti, da se zaveda svojega poslanstva in da temu poslan-

stvu ne more slediti, če nima *prvega* mesta. Besede „poslanstvo“ pa seveda ni rabil; mu je bila preveč slovesna.

Nekako l. 1942. je skupni prijatelj dr. Kralja in dr. Ahčina govoril s tem slednjim o Koroščevi „arbitraži“ v korist Besednjaka. Ahčin, ki je bil Korošček „intimus“, je tedaj rekel sledeče: „Korošču je bilo vedno žal, da je moral tako odločiti. A bil je pod pritiskom jugoslovanskega generalnega štaba, ki ga je Besednjak znal prepričati, da mu je s svojim delovanjem bolj koristen kot Kralj. Dal je pač vedeti, kakšno aktivistično podjetje vodi na Primorskem...“ Pozneje je ta skupni prijatelj to povedal dr. Kralju. Ta je mirno reagiral rekoč: „No, pozneje sem si tudi jaz pridobil nekaj važnih zaslug na tem polju.“

Glede nasilnih metod je bilo Kraljevo stališče — kolikor je bilo razvidno iz privatnih razgovorov z nepolitiki v zadnjih letih pred njegovo smrtjo — zelo niansirano. Gotovo je bil proti posplošenju nasilnih metod, „če ni upanja na razmeroma hitro spremembo položaja“, se pravi v konkretnem primeru: če ni upanja na skorajšnje osvobojenje. Mislil je, da so v tem primeru žrtve prevelike in psihična napetost taka, da bi znala ogražati enotnost v zasledovanju skupnega cilja vsega slovenskega naroda. Gotovo je bil tudi proti vsakemu nasilju, ki bi se izvajalo pod vodstvom komunizma ali fašizma, ker je bil mnenja, da to vodi v vzpostavitev fašističnega oz. komunističnega režima. Dopusčal pa je eventualno tudi metode sile, a vedno v mejah, ki so zgoraj omenjene. Akcije „aktivistične skupine“ mu sicer niso bile posebno po volji, a obsojal jih vendarle ni. Že nekaj let prej se je David Doktorič, ki je v prvih letih po 1918 igral na Primorskem neko politično vlogo in je živel pozneje kot begunec v Jugoslaviji, sestal z voditeljem slovenske aktivistične skupine in ga poskušal prepričati, da nima prav. Ko je dr. Kralj decembra 1943 zvedel za ta korak, ni rekel ne ja, ne ne. O južnih Tirolcih pa je tedaj ob neki priliki rekel, da „priključitve k Avstriji niso zaslužili ne s tihim ne z glasnim bojem“. Takrat je tudi še za trdno upal, da bodo nekomunistični Slovenci napravili nekaj velikih sabotažnih akcij proti Nemcem in da se bodo vsaj zadnje tedne domobranci borili proti Nemcem.

Prihod dr. Kralja v Rim je imel kot eno prvih posledic njegovo srečanje z dr. Ivanom Ahčinom, ki je bil tedaj že približno dve leti osrednja osebnost rimskih Slovencev in — vsaj do neke mere — tudi posrednik med vlado v Londonu in domovino. Zveza je tekla preko monsignorja Moscatelloja, Dalmatinca, ki je bil nekak odpravnik poslov jugoslovanske vlade pri Sveti stolici. Po tem kanalu je tekel, mislim, predvsem denar, semtertja morda tudi kaka važnejša politična vest. Denar pa je bil namenjen, se zdi, izključno za žrtve italijanske in nemške zasedbe ter za žrtve fašizma na Primorskem.

Ahčin se je smatral in je tudi bil dedič političnih nazorov pokojnega Antona Korošča ter velik, brezpogojen njegov častitelj. Po dr. Korošču je imel res veliko izkušnjo v državnih zadevah.

Sila inteligenten, zvest prijatelj, dobrega srca, darežljiv, spreten v formulacijah, pri tem pa sentimentalen in ganljivo zaljubljen v slovenski narod. Dr. Kralj je bil sicer tudi izredno družaben, rad je prihajal v krog prijateljev, kjer se je preprosto govorilo o vseh mogočih problemih, ljubil je „tiho veselje“. Drugače pa se je zdel dosti bolj zaprt kot Ahčin in dosti bolj se je spoznal na drobno delo na terenu. Ahčin je rad dal v družbi kako „velikodušno“ izjavo, ki je navdušila vse prisotne; v tem pogledu je bil dr. Kralj naravnost skop. Oba sta stremela na mesto vodstva Slovenske ljudske stranke in vsega slovenskega naroda, a to sta zagotovo spoznala drug o drugem šele junija 1944. Čeprav se prej nista pobliže poznala, sta drug o drugem zelo prisrčno govorila in čisto gotovo tudi zelo prijateljsko mislila vse do jeseni 1943. Prva rahla meglica v tem razmerju je nastala z Ahčinovo izjavo, ki je Kralj še v Gorici zanjo izvedel, da namreč ne Natlačen ne nihče drugi v Ljubljani ni pooblaščen, da govori in nastopa v imenu SLS. Dr. Kralj je bil nasprotnega mnenja. Iz meglice je nastal oblak, ko je Ahčin poleti 1943 izvedel, da je „ljubljsko vodstvo SLS“ sprejelo Kralja v stranko in mu podelilo poverjeništvu za Primorsko. Ahčin je bil mnenja, da „Kralj sicer spada v SLS in da je tudi upati, da bo mogel organizirati močno SLS na Primorskem“, a konsekvntno je bil mnenja, da „v tem trenutku v Ljubljani ni nikogar, ki bi ga mogel sprejeti v stranko ali mu poveriti kako nalogo“. Sprejem, ki ga je Ahčin pripravil Kralju v Rimu, je bil kljub temu nadvse prisrčen. A že med zimo in pomladi se je razmerje hudo poslabšalo. Dr. Ahčin je v večji družbi izjavil, da mora biti šef SLS duhovnik, ker le duhovniku članstvo zaupa. Nekajkrat se je tudi nespretno izjavil o prvenstvu Kranjske; dr. Kralja, ki prvenstva *Ljubljanec* ni nikdar zanikal, so te izjave razjezile in rekel je, da je „mnogo nesreč krivo dejstvo, da SLS ni bila dovolj konsekvntno vseslovenska“ (pri tem je zagovarjal priključitev vse Istre k Sloveniji) in da bo v bodoče treba za njen resnično vseslovenski značaj zahtevati „drugačne garancije“. V privatnih razgovorih z nepolitičnimi prijatelji je za hip celo govoril o možnosti, da se ustanovi, „če bi drugače ne šlo“, posebna katoliška stranka za Primorce; bil je pa vedno proti prestavitvi glavnega mesta v Trst, čeprav so to idejo sprožili nekateri tedanji njegovi prijatelji. „V Trst in Gorico spada slovenska univerza, ne vlada,“ je rekel.

Razmerje med Ahčinom in Kraljem se je potem dokončno pokvarilo, ko so prišli zavezniki junija 1944 v Rim in malo za njimi tudi dr. Miha Krek. Janko Kralj je bil tedaj mnenja, da „se moramo vsi brez nadaljnega zgrniti krog dr. Kreka, da je vse drugo škodljivo interesom stranke in naroda in sploh nesmiselno“. Ahčin pa je trdovratno vztrajal na stališču, da nihče „ustavno“ ni poklican govoriti v imenu SLS, da SLS nima in v tem trenutku ne more imeti enega voditelja, in po Rimu se je celo pravilo, da ni hotel sprva dr. Kreka niti obiskati. Za ves ta spor so nekaj tednov kasneje izvedeli celo slovenski komunisti.

Morda so zato poslali svojega emisarja k dr. Ahčinu, a ta ga je strogo in brezkompromisno zavrnil.

Približno ob istem času je prišel v Rim tudi dr. Izidor Cankar, ki je medtem postal član Šubašičeve vlade. Izrazil je željo, da se sestane z vodilnimi možmi Slovenske ljudske stranke, ki so takrat bivali v Rimu. V komisiji, ki se je z njim sestala, je bil tudi dr. Kralj. Cankar je v precej patetičnem stilu rekel: „Voda vseh slovenskih rek ne bi zadostovala, da opere sramoto, ki jo je SLS naprtila s svojo medvojno politiko slovenskim katoličanom.“ Dodal je: „Gospodje, veliko dediščino ste lahkomiselnostjo zapravili.“ Predlagal je, da se „vsaj sedaj“ pridružijo OF in eventualno prevzamejo kakšne ministrske položaje. Izrečno je dodal, da je to „zadnje sredstvo, a da on ne more garantirati, da bo uspešno“. Zahteval je takojšen odgovor. Člani komisije so si bili glede odgovora sicer na jasnem, vendar niso hoteli ultimatumu in so mu odgovorili, naj se vrne naslednji dan. Ob drugem sestanku so mu dali negativen odgovor. Bili so upravičeno mnenja, da ne bi bili ob povratku v domovino, četudi morda na odličnih ministrskih mestih, nič drugega kot jetniki komunistične partije.

Spor med dr. Ahčinom in dr. Kraljem pa je trajal potem vse do Kraljeve smrti, čeprav s kakim nekajdnevnikom premirjem. V tej dobi so se dr. Kralja oklenili tudi Stražarji. Svojim nepolitičnim prijateljem je rekel, da jih zaenkrat ne bo odpodil. Zoprni pa so mu bili njihovi notranjepolitični načrti, predvsem vse, kar se je tikalo stanovske države. „Vse politične odločbe morajo biti v rokah izrazito političnega telesa, to se pravi parlamenta, ki je izvoljen v splošnih, tajnih volitvah v svobodni konkurenci svobodnih strank,“ tako je rekel. A gotovo ga je zadnje mesece le privlačeval program neodvisne slovenske države, ki so jo propagirali tudi Stražarji. V pogovorih z dr. Krekom in srbskimi politikami in oficirji, ki jih je srečal po prihodu zaveznikov v Rim, so se mu pojavili dvomi o tem, ali se dajo tipični problemi slovenskega naroda rešiti v okviru države, ki žive v njej tudi Srbi in Hrvati.

Zadnje mesece in tedne je tudi fizično mnogo trpel. Bilo je, kot da bi nosil na ramah ogromno breme. Smejal se ni več. Na eni strani je postala njegova trdnost tudi v zunanjih oblikah vedno trša. Na drugi strani pa je skoro mrzlično iskal sredstva, kako bi uresničil svoj „večni“ program. Nikoli ni izgubil zaupanja, da se dá položaj v Sloveniji še spremeniti. S tem, da se vsi nekomunistični Slovenci upro Nemcem? S tem, da demokratični voditelji stopijo direktno v stik z Rusi in poskušajo doseči notranjo svobodo v zameno za vojaško zavezništvo? Ti načrti so mu prihajali ni misel. Vedno znova je tudi mislil, da bi se vrnil na Goriško in organiziral upor proti Nemcem ter pridobil za ta upor tudi domobranske čete. Iskal je in menda tudi našel stike z „judovskim kapitalom“, da bi ga zainteresiral za „slovenski Trst“. Odkar so prišli zavezniki v Rim, je v stikih z njimi zagotovo spoznal, da ne bodo hoteli „vzeti“ Italijanom Trsta in Gorice. Tudi to spoznanje ga je bolelo, a odločen je bil, da gre čimprej v Trst in ustanovi tam svoj časopis.

Smrt ga je prehitela sredi vseh teh načrtov. Ali bi jih bil izpeljal ali ne, tega danes nihče ne more reči. A kdor ga je intimno poznal, ta ve, da bi Janko Kralj v nobenem slučaju ne obupal in ne miroval. Vedno in na vsak način bi poskušal vplivati na razvoj stvari tako, kot je bilo to v njegovem programu in nihče drugi bi mu nikdar ne mogel izvititi zastave in vere v njo iz rok kot pač samo — smrt.

II

Opisati življenje in delo dr. Janka Kralja v času njegovega rimskega bivanja v vseh nadrobnostih in v celem obsegu je še vedno naloga njegovega tedanjega najbolj zaupnega prijatelja. V prvem delu te priobčitve je zbran vsaj del njegovih zapiskov in pričevanj.

Sam sem dr. Kralja osebno srečal prvič ob delu, ki je za njegovo dejavnost tako značilno, ob pomaganiu slovenskim ljudem med vojsko. Bilo je no prvi deportaciji ljubljanske moške mladine ob veliki noči 1942, ko doma še nihče prav ni vedel, kam so bili odgnani. O njihovi usodi so se širile po Ljubljani najbolj divje novice. Med odbeljanimi je bil moj brat in mama mi je v Rim poslala vse nrežaljeno sporočilo, ki je omenjalo Furlanijo. Takoj sem odhitel v Gorico in mag. Žabkarjeve, ki so tedaj pregnani od Nemcev prebivali v gospeinem roistnem mestu, prosil sveta in pomoči. Raini magister ni nič pomišljal in me je peljal naravnost k dr. Kralju. Naslednji dan sem mogel s priloročilom goriškega nadškofa Margottija poiskati brata in poročati o njem že bolni mami. To je bil prvi slovenski obisk v Gonarsu.

Bliže sem se z dr. Kraljem mogel spoznati v Rimu. Kmalu sem si mogel odgovoriti na nekaj vprašanj, ki so mi jih glede njegove osebnosti vzbujale neke izkušnje z njegovim generacijskim in pokrajinjskim okoljem.

Kraljevo ime sem prvič bral v Socialni misli — menim, da se prav spominjam — ob članku, ki je obravnaval italijanski fašizem. Drugi pot sem se srečal z njegovo mislijo, ko mi je prišla v roke njegova „Socialna čitanka“. Kadar sem ga slišal imenovati med študenti pri dijaškem Orlu ali v drugih katoliških dijaških krožkih, vselej so ga izgovarjali hkrati s Terseglavom, Besednjakom in drugimi voditelji „mladih“.

V Rimu sem posebno na enem izmed goiincev tedaj še monsignorja Juvančiča iz Gorice mogel ugotavljati naravnost bolezensko nerazpoloženje do vsega, kar se je dogajalo v osrednji slovenski deželi. Naravno sem se spraševal, koliko je ta pojav na Goriškem ukoreninjen.

Iz prvih rimskih razgovorov — največkrat smo se dobili v kavarni nasproti Al Gesù, kamor smo imeli iz Francoskega semenišča najbliže — mi je ostala v spominu podoba intelektualca in

politika Kralja. Z mediteransko globokimi očmi pod dinarsko močnimi obrvmi je latinsko jasno spraševal in ni prenašal drugačnih odgovorov. V njegovem izrazu in v njegovih izrazih ni bilo nič tiste zagrenelosti — in pozneje sem izvedel, da bi mu motivov za to, politično in intelektualno vselej samo rušilno, držo ne manjkalo. V debati je ohranjal tisto mirno gotovost o svojem premišljenem stališču, kakršno sem mogel opažati samo še pri profesorju Tomcu. Če se demokracija začne z diskusijo — izredno rad je debatiral — in temelji na iskrenem priznanju partnerstva, je bil dr. Kralj po svoji naravi demokratičen. Za sodila je rabil le objektivne cilje družbenega življenja, ne pa kakšne ideološke udrihnice. Znal je tehtati moč argumentov, celo kadar niso ugajali njegovi tezi. Daleč od njega je bila tista nervoznost za „svoj prav“, tako značilna za slovenske voditeljske kandidate. Skratka, popolnoma drugačen kot ljubljanski voditeljski tip njegove generacije, ki je politikoval le v antagonizmih „stari“ — „mladi“, „desnica“ — „levica“ in podobnih poabsolutenih ekstremih, ki so jih posebno negovali nekateri razvojno zakrneli večni mladostniki.

Dobro se je zavedal posebnih lastnosti primorskega človeka — po njih slabih in dobrih straneh. Ko sem nekoč razkladal zgodovinske podatke za trditev o politični nenadarjenosti slovenskega alpskega človeka, sem iz njegovega diskretnega nasmeha mogel razbrati njegovo soglasnost. Toda če je priznaval različnost posebnih darov, jih je pojmoval samo kot posebna opravila v službi ene in edine narodne celote. Toliko čuta za narodno integracijo sem med Slovenci iz obrobnih delov mogel najti le še pri Rudi Jurčecu. Odločno je bil zoper načrt dveh slovenskih banovin, ki ga je zagovarjala politična okolica znane belgrajske „longae manus“ v slovenski politiki.

Dr. Kraljeva pripadnost politični skupnosti slovenskih katoličanov ni bila posledica kakšnih karierističnih računov — s svojimi sposobnostmi bi se mogel vodilno uveljaviti v katerikoli stranki — temveč naraven nasledek njegove poprejšnje učenitve v slovensko katoliško gibanje, kjer mu je bil učitelj Ivan Rejec. Gotovo je v svojih mlajših letih bil nasproti slovenskemu katolicizmu tudi ostro kritičen, celo ne brez predsodkov svoje generacije. Toda bil je tako velik um, da je mogel posvojiti spoznanja, ki so mu jih posredovali drugi, celo moške, ki z njegovim bistrum niso mogli tekmovati. Sam je pripovedoval, da mu je veliko delo prejšnje katoliške generacije odkril njegov zvesti sodelavec urednik Poide Kemperle, živa kronika prenovitvenega dela krščansko-socialnega rodu na Goriškem in Primorskem, mož, ki je vse življenje ohranil nesebično predanost prvih Daničarjev „katoliški ideji“. Predvsem pa mu je to spoznanje narekovala izkušnja iz konkretnega dela na terenu, iz žive udeležnosti v vsakdanjem boju manjšine za obstoj.

Edinost stranke mu je bila truda vredna dobrina, ne pa predmet oblastihlepne igre. Ko je neka disidentska politična skupina hotela razširiti svoj vpliv na Goriško, se je dr. Kralj s pre-

pričanjem prizadeval, da bi to preprečil. Na kakšno disidentstvo iz ambicije pri dr. Kralju pač nihče ni mogel računati. To je izkusil dr. Izidor Cankar s svojim vabilom poleti 1944. Danes vemo, da so politiki SLS, ki so po odhodu dr. Kreka v Sredozemlje ostali v Londonu, računali vprav na dr. Kralja. Na Visu je minister Cankar sicer izvedel, da je dr. Kralj pri partizanih „črno zapisan“.

Ko je komunistična stranka začela pod okupacijo z državljansko vojsko in tako odprla najbolj ekstremistično obdobje slovenske politične zgodovine, bi jo mogla morda prisiliti k pogajanjem samo pogumna enoumna urazdaljitev vseh nekomunističnih moči od nje-nega vodstva, se pravi, jasna odklonitev prav te ekstremistične „politike“. Toda v usodnem času so elementi, ki so si vzdevali ime sredine, znali kvečjemu le licitirati. Dr. Kralj je nevarnosti te politično neodgovorne igre takoj uvidel. Dne 19. novembra 1943 je pisal svoji gospe iz Rima: „Od tu celotni položaj bolj objektivno in brezstrastno gledam. Sredina drvi po drči navzdol, igra na desno in levo, vleče za sabo del ljudstva v prepad. Berto (dr. Engelbert Besednjak, op. p.), ki je v ozadju, pa je poslal SLS izjavo, da obsoja partizanstvo in da je dal navodila. Ta hinavska igra... z življenjem tisočerih za zlati ovratnik. Zelo nas je dvignilo poročilo, da se naši trdno drže, dokaz, da stvar ni visela na eni osebi, temveč je zakoreninjena v idejah, ki bodo zmagale, čeprav te ali one osebe ne bo več.“ Tisti čas je ta tako imenovana sredina opravljala strežajske posle partiji tako, da se je s svojimi trditvami o položaju v slovenskih deželah trudila omiliti in nevtralizirati poročila, ki so o strahotah komunistične revolucije prihajala k Svetemu sedežu. Pri tem se je poskušala okoristiti z zvezami in veljavo bivšega tržaškega škofa Luigija Fogarja. Sprva je rada poudarjala, da je tudi ona proti komunizmu. O enem izmed teh številnih obiskov poroča dr. Kralj sam v omenjenem pismu: „Tu se je Rado (prof. Bednaržik, op. p.) na vso moč nape-njal, dokazovati Gigiju (škof dr. Luigi Fogar), da je zdaj sloga popolna, odkar sem jaz odšel, da so proti partizanom, a z ljubez-nijo... Toda zastonj, resnica prihaja na dan. — Srce me boli, ko vidim, da se naše ljudstvo zvija v tem požaru: a ta trda šola ne bo zaman.“

V veliko moralno oporo dr. Kralju je bilo razumevanje, ki je imel za slovenski boj zoper zavlado komunistične diktature papež Pij XII. Dne 25. januarja 1944 je dr. Kralj pisal gospe: „Dne 20. t.m. sem bil v zasebni avdienci pri papežu. Nepozaben vtis. Po mojem poročilu je prisrčno blagoslovil ves slovenski narod, naše družine in vse tri obiskovalce. Izročil mi je rožni venec. Več ne morem, ne smem povedati. — Le to, da sem bil zelo zado-voljen in potrjen v prepričanju, da se je naš dragi Ivo (vipavski voditelj Ivan Bric, ki so ga komunisti umorili, op. p.) bojeval za Cerkev. Vse to zaupno zate in za naše otroke, ko bodo polnoletni, če bi jim jaz ne mogel več povedati.“

Zaradi pogostih intervencij pri vatikanskih uradih, posebno na državnem tajništvu, za Slovence na Primorskem je bil dobro po-

znan v kompetentnih krogih. Sam je pripovedoval, koliko nezaupanja je sprva moral občutovati. Končno so celo v nekaterih popolnoma cerkvenih zadevah odločili po njegovem mnenju, izkazovali so mu popolno zaupanje.

Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je imel zelo očetovsko navado: kadar je šel v avdienco k svetemu očetu, je vzel s sabo kot nekakšnega tajnika katerega izmed ljubljanskih duhovnikov, ki so študirali v Rimu, ga po sklepu avdience predstavil papežu in prosil zanj in njegove posebnega paneževnega blagoslova. Tako sem šel nekoč s škofom Gregorijem k Piju XII. tudi jaz. Ko sem ob sprejemnih dvoranah stopal ob svojem ordinariju, sem se zelo začudil, ko sem zagledal po dolgem hodniku ob njih prihajati tedanjega državnega tajnika kardinala Maglionija z dr. Kraljem v drži starih dobrih znancev.

Dr. Kralj, ki je preučeval „boje malega naroda“, je iz študija in tudi iz politične izkušnje dobro vedel, da se more politik malega naroda, posebno še politik manjšine malega naroda uveljaviti predvsem z vrednostjo svoje osebnosti, s svojimi človeškimi kvalitetami. Te so bile poleg resnega študija njegovo najmočnejše orožje.

Bil je strasten bravec. Ko sem pri rimskem Herderju iztaknil odločno protitotalitarno delo, W. Roepkejevo knjigo „Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart“ (1942), ki se jo je posrečilo knjigarni dobiti iz nevtralne Švedske, jo je v treh dneh — pa temeljito — prebral. V veliko zadoščenje mu je bilo približevanje enega izmed poglavitnih teoretikov neoliberalistične šole krščanskemu socialnemu nauku, ki ga je Kralj zelo strokovno poznal. Ohranil pa je do „socialnega tržnega gospodarstva“, kakor so pozneje poimenovali šolo, ki ji je Roepke v tej knjigi skiciral vodilne misli, kritično stališče. Konkretno za slovenske razmere se je spraševal, ali so naši podjetniki in naši sindikalisti zanje že zreli. Na sprehodih po rimskih ulicah se je rad ustavljal ob knjigarskih stojnicah in znal izredno hitro poiskati kakšno branja vredno knjigo. Sam je povedal, da je tako našel marsikatero delo o tržaškem vprašanju, ki mu je sicer že do dobra poznal literaturo, pa ga dotlej ni še imel v razvidu. Kot šolan sociolog in izveden poznavavec problema je nekoč razgovor o Trstu sklenil s formulo: „Samo dvoje je mogoče: ali bo Slovenija asimilirala Trst ali pa bo Trst asimiliral Slovenijo.“ Tudi ob tem vprašanju se ni dal voditi strasti, temveč treznemu spoznanju, ki pa je moglo postati strastno.

Nekaj časa je mislil na profesuro na univerzi. Za vprašanja organizacije visokih šol je imel nenavadno zanimanje in bister čut. Pritegnil je mnenju, da pomeni odprava bogoslovij v slovenskih škofijskih mestih intelektualno osiromašenje deželnih središč in umanjšanje izžarevanja slovenske katoliške znanosti. Seveda je vedno podstavljal obstoj močne teološke fakultete v Ljubljani. Celu za študij posameznih teoloških strok se je zanimal, npr. cerkvene zgodovine v Gorici in za posebne naloge cerkveno-zgodovinske profesure v tem mestu.

Glede univerze v Ljubljani je menil, da je treba za njeno ohranitev pod okupacijo uporabiti vsa sredstva, ki so v skladu z mednarodnim pravom in narodno častjo. Izhajal je iz misli, da se Slovenci ne morejo odreči šolanju in šolanemu naraščanju, ko vendar kljub vojski mladina pri vseh naših sosedih v zadostnem številu more študirati. „Po vojski bomo rabili strokovnjake.“ Pravil sem mu o svojem razgovoru z Jaroslavom Kikliem januarja 1942, ki je hotel s svojimi tovariši rešiti prav obstoj univerze; kako so odklonili ustanoviti GUF, kakor je kot pogoj za ohranitev univerze zahtevala okupacijska sila, kako so potem dosegli, da se je ta zadovoljila s študentsko organizacijo, ki se je imenovala Mladina ljubljanske univerze, kako je tedanji rektor po njihovi odločitvi tem visokošolcem zagotovil, da so storili narodno dejanje, ki jim ga univerza ne bo nikoli pozabila. Na obrazu dr. Kralja sem tedaj videl zaniženost, kot nikdar prej in nikdar pozneje. Skoraj s slovesnostjo je dvignil glavo in zabičal: „To morate povedati v javnosti.“ O prizadevanju ohraniti slovensko univerzo v zimi 1941-1942 piše Milan Vidmar v svojih „Spominih“ (str. 170-177). Sicer temu privedovanju jemlje zgodovinsko ceno že dejstvo, da so del najbolj podlih „spominov“ v slovenski literaturi, vendar dejanje Župca, Kiklija in tovarišev zasluži samo po sebi izpolnitev tudi dr. Kraljeve nujne želje, da se resnica o njem pove slovenskemu narodu.

V času, ko so slovenski notranji spori in jugoslovansko, zlasti balkansko belgrajsko politično okolje vršino slovenskega politika znižali pod raven nekdanjega parlamentarnega zastopstva Slovencev na Dunaju, je dr. Janko Kralj iz lastne moči znal ustvariti vseslovensko mislečega, nesektaškega, šolanega in izvedenega slovenskega politika, idejno zvestega, pa ne „ideologijam“, temveč zgolj najvišjemu zakonu, ki je samo eden, namreč: obči blagor slovenskega naroda, služečega politika v najbolj nenaklonjenih okoliščinah. Tudi v tem je dokaz njegove veličine.

P E S M I

Karel Mauser

PRİČAKOVANJE

O Bog,
iz dneva v dan sem bolj grenak.
O Bog,
iz dneva v dan sem bolj šibak.

Gledam v polnost
in se mi zdi votla.
Gledam vase
in se ne vidim.

Čakam Te
v sobi Nikodemovi.

MRTVI VODNJAK

Nekoč je v njem odsevalo nebo
in cvetoče drevje.

Odžejal je ljudi, živali in ptice,
mravlje so tipale za roso
na robu njegovega cementnega bivališča.

Neko poletje je usahnil vir,
ki je pojil dno, in ni več oživel.

Gladina je padla v temo,
sončni žarki je več ne dosežejo.
Ljudje se ne ustavljajo več ob mrtvi vodi,
vohajoče živali grede mimo praznega korita,
le mravlje so si napravile gnezda
za razpadajočim cementnim obodom.

Otroci mečejo kamenje v njegovo globino,
plevice stresajo vanj plevel
in kmetje dračje s travnikov, ki se je ujelo pod brano.

Nhče ni slišal obupnega joka,
ki so ga zadušile v jeseni ruševine cementa,
ko jih je zemlja porinila na mrtvo srce
usahlega studenca.

JESEN

Trepetanje karminastih listov,
ki se upirajo nasilnemu vetru,
napolnjuje večer
z otožnim poslavljanjem.

Preddverje gozda
je zaprto z meglami.
Polje je razmočeno po zadnjem dežju,
zategli kriki divjih gosi
pribijajo žalost na sivo nebo.

VEČER NA DOBERDOBU

Grozdičasti cveti akacij,
belo in rdeče cvetje kostanjev,
rdeča prst za sivim zidom.

Belo kamenje kriči iz mraka,
žrela starih kavern so odprta,
samotno umiranje še vedno bedi pod brinjem.

Slavčki pojo
kamenju, brinju in krvavi prsti.

Doberdob, v maju 1966

PRED VESOLJNO SODBO

Kako sladko bo nekoč vstati iz prsti!

Vse žile srebra in zlata bodo odprte,
raztopljene bodo tekle prek ruševin sveta.
Zvezde, ki smo jih iskali z raketami in teleskopi,
bodo na tleh, vržene iz tečajev,
goreče v strašnih plamenih.

Breztežni bomo stopali čeznje v jozafatsko dolino.

Abraham bo vodil za roko Izaka,
Rahela bo našla vse svoje otroke,
revni vdovi bo vrnjen novčič iz templja,
Jairova hčer bo znova vstala v telesu.

Sli bomo v procesiji proti Besedi, ki bo plavala na nebu
kakor ob stvaritvi sveta nad mračnim vodovjem.
Protiv Besedi, ki je ustvarila človeka, žival, drevo in marjetico.

Hodili bomo v miru, celo trobente angelov
bodo tedaj že molčale.

HIPI PRED V DANOSTJO

Večerne sence so umrle brez vzdih
in lege med brinje in resje.

V strašno samoto pada vonj pregrete arnike,
ranjeni veter kriči po usmiljenju.

Ležim v ostri travi
in obupanost dušim z glavicami odtrganih murk.

RAZIGRANOST

Oberoč zajemam zlato
pomladnega večera,
ki ga je zarja
razsula po bregu.

Kot otrok ga razmetam
na kolovoze,
na zaprte čašice
podleskov in zvončkov.

Ko se bom vračal v vas,
bom na trobentico
igral večeru
pomladno hvalnico.

OB JEZERU

Ostala je samo gladina,
ki jo vidim skoz okno.

Jezero je v mraku,
onstran je obrežje nazobčano od temnih smrek.

Čoln je potegnjen k obali,
nekdo je pustil v njem
šepet vode in sebe.

Oboje prihaja k meni
in čez droben jez večernega razmišljanja
sladko pada vame.

KESANJE

Bos in v raševino odet
se vračam v preteklost,
k stvarjem, ki sem jim storil krivico
v otroški slepoti.

Vse je še tako, kakor sem pustil,
okamenelo v krivici.
V strašni tišini
visi očitanje.

Vitki vratovi rož so nalomljeni
(nisem razumel njih bridkega joka),
listki vetrnic so raztreseni
(nisem slišal nežnosti njih prošnja)
in tolmun je še vedno zagrajen s kamni
(nisem čutil obupnega bega drobnih rib).

Zdaj vidim trdoto svojega srca,
slišim jok rož in trepet razsutih listov,
slišim bitje src, ki beže in jih ograjajo kamni.

Bos in v raševino odet
ravnam vitke vratove rož,
sestavljam lističe nazaj v cvet
in razmetam kamenje, ki duši tolmun.

Vračam se
in veter briše stopinje
mojih bosih nog v prahu.

France GORŠE: **Materinstvo** (baker)

SONČNICE

Vinko Beličič

Tisti hip, ko so Rudiju Cigoju nepričakovano ugasnile vse sanje in šli po vodi vsi mili upi, je svoj gnev stisnil v besede:

„Tak-ko! Zdaj sem pa kuhan in pečen!“

Čutil je, kako mu srce razburjeno utriplje in kako se ves nekako seseda. Še nikdar ni bil huje poražen, še nikdar bolj brez moči. Vse nadaljnje življenje se mu je nenadno pokazalo kot ena sama siva pot v jarmu, s senco biča nad hrbtom.

Vrgel je pismo na mizo; bil je sam, ni se imel komu izkričati. Zdoma ni smel, ker so bili otroci brez ključa in ne bi mogli noter. Sicer pa mu je bilo še bolj prav, da v miru sam požre in prebavi tisto sporočilo, ki je prišlo v modri uradni zalepki.

„Hudič vzemi vse skupaj!“ je goreče vzkliknil. Nalil si je pol kozarca žganja ter ga popil v mešanici jeze, obupa in upora. Potem je začel živčno meriti sobo od okna do vrat, od vrat do okna, da bi razmislil, ali je sam kriv — in kolikšna je njegova krivda — ali so krivi drugi, če je zdaj ko polit pes.

— — Cigojeve sanje so se pričele tisti dan, ko je k trgovcu s stavbnim materialom prinesel prazen okenski okvir. Trgovec ga je, znanca, razigrano pozdravil:

„Hej, gospod Cigoj, so se vam mulci že spet stepli?“

„So se, mati jim usmiljena! Še dobro, da ni gospodar slišal, kako se je steklo sesulo.“

„Bomo že novega vložili. Ampak jaz, gospod Cigoj, bi se na vašem mestu končno znebil gospodarja in si postavil kaj svojega.“

„Vi na mojem mestu?“ se je neboglienno nasmehnil Cigoj.

„Veste, kaj so to štirje otroci in ena plača in nič premoženja?“

Trgovec je stopil korak bliže in dejal resno:

„Saj ravno zato! Misliti je treba malo naprej. Mar boste stanarino večno v zrak metali?“

„Ali mi vidite v srce?“ je ginjeno poprijel Cigoj.

„Vaše srce je takšno ko vsako drugo, samo poguma vam manjka.“ je odvrnil trgovec in zaupno položil Cigoju roko na ramo. „Vem za čedno parcelo, ki je naprodaj.“

Ko so onemu zrasle in se zjasnile oči, je vnovič pihnil v plamen.

„Nekoč je bila tam njiva, krompir je rasel pa travo so kosili in živino pasli. Ponuja se vam svet brez kamna. Imeniten vrt bi se dal napraviti okoli hiše. Fante imate, pomagali bi. Namesto

da rušijo tuje, bi gradili svoje. Mar ni tako?"

Rudi Cigoj je zasanjan strmel iz trgovine v zlato poznopoletno sonce.

„O, lepo bi bilo!“

„Stehtajte hranilno knjižico, gospod Cigoj, in se brž odločite! Denar pada, a take priložnosti, kakršna se vam nudi zdaj, so redke.“

„Imeti svojo parcelo... kjer bi mulci poleti lahko šotor postavili in rekli 'Na svojem smo!'... A kje je tista parcela?“

„Pri cerkvi zavijete na levo, in potem po prvem kolovozu na desno. Za zadnjimi hišicami se začenja gmajna. Preden dobro zagledate železnico, je nekaj njiv. Tista, ki je najbolj k soncu izbočena in tudi najbolj zapuščena, je naprodaj. Na robu gmajne je, ne boste je zgrešili.“

Trgovec je pogledal prazni okenski okvir in rekel Cigoju:

„Čez dve uri bo steklo vloženo. Pošljite kakega fanta —“

„Pridem kar sam.“

Šel je, našel peščene njive in tudi najbolj k soncu nagnjeno: mlade akacije so se ji že zasadile na robu, do koder so pred sončnim zahodom segale sence rešelik, jesenov in drena.

Rudi Cigoj je stopal po tistem svetu, vdihaval zrak segrete zemlje in zrelega listja, in sonce ga je polnilo s svojim zdravjem. Pijan od sladke skusnjave je v duhu videl rdečo in belo hiško sredi svetlobe, miru in ptičjega petja, hiško z vrati in okni na jug, proti borovi hosti na robu malce vzvišenega obzorja, izpod katerega odseva nevidno morje globoko zadaj, da so krošnje borov ob jasnem vselej zlato nadahnjene.

„Tukaj živeti! Na svojem! S kakšno novo močjo bi človek potem premagoval težave! Kako podjeten, iznajdljiv bi postal!“ se je navduševal Cigoj... dokler ni prišel oblak. „Po čem neki je ta zemlja?“

Hodil je po zapuščeni njivi in ugibal, kateri del bi si izbral, če bi jo razdelili. Ni maral biti blizu železnice, in oči so mu obstale na vrtači.

„Tukaj! Da bi iz grmovja, senc in mahu nenehno vrel svež zrak in da bi nam nihče ne mogel vzeti sonca s kakšno novo zidavo. Ta ptičji raj bi bil naš.“

S predprazniško napetostjo v duši se je vrnil k trgovcu.

„Videl sem tisti kraj. Bogme, tam bi pa bilo za nas! Ampak zemlje je za mojo knjižico preveč. Ako mi pojdejo vsi prihranki za parcelo, s čim bomo pa zidali?“

„Za nega je sveta res veliko. Ali če se najdete trije kupci, bi po mojem šlo. Za dva že vem, ki se zanimata. Zato se jaz tudi ne bi dolgo pomišljal.“

Čez nekaj dni je bil Rudi Cigoj lastnik srednje, slabše tretji-

ne tiste njive. Le malo mu je ostalo od prihrankov, a potolažil se je z mislijo, da je v stavbno parcelo vloženi denar najvarnejši in da hitreje raste ko naložba v banki.

„Fantje, zidali bomo hišo! Z združenimi močmi, se razume. Niste več tako majhni, ne manjka vam moči. Imeli boste svoj dom in svoj vrt. Vi še ne veste, kaj to pomeni: biti na svojem. A jaz in mama sva že sita potikanja po tujih hišah in metanja stanarine v brezdno. Milijoni so nam že šli!“

Pričakoval je več navdušenja, nego ga je videl. Trije starejši fantje so gledali že pač drugam; le najmanjšemu, desetletnemu Dušku, so se zasvetile oči, ko je živo vprašal:

„Psa bomo lahko imeli tam?“

„Seveda ga bomo imeli, Duško, saj bo v tisti samoti tudi potreben!“

Fantič je bil srečen: izpolnila se mu bo davna želja — imeti psa, igrati se z njim, ga voditi na sprehode.

„Jaz ga bom sam izbral in preskrbel! Ime mu bo Feniks.“

Gospa Cigojeva je bila treznejša ko njen najmlajši otrok. Ni smela pustiti, da novi ogenj moža preveč vzdigne od zemlje.

„Samo da ne bi začel psa že takoj danes iskati, Duško,“ je rekla. „Naša hiša še niti temeljev nima. Še celo načrta nimamo. Očka, si mogoče že prosil koga, da ga naredi?“

„Sem,“ je odgovoril Cigoj.

Ko pa sta bila sama, je žena spregovorila resno:

„Se ne bojiš, da se uprezamo v pretežek voz? Ali naj otrokom pritrgujem kruh, da se kaj prihrani za zidavo?“

„To ne... pa saj ne bomo še jutri zidali. Parcela je naša in nam ne uide. Vsak dan bo več vredna. Prekopal je bom velik kos, da bomo lahko že zgodaj spomladi napravili grede. Vso zelenjavo si bomo sami pridelali — vse od radiča do paradižnikov. Ne bo nam treba drago kupovati pri zelenjavarju.“

„Prihranek ne bo poseben, če pomisliš, kako daleč bomo imeli na svoj vrt. In tudi zalivati ga bo treba. Koliko bo stala že napoljava vode!“

„Ti vidiš samo senčne strani. Pogumna moraš biti in daleč gledati. Če je toliko drugim uspelo, zakaj ne bi nam?“

Cigojeva nova sosedka sta očitno komaj čakala, da zazidata vsak svojo parcelo. Rumeni kopalni in rdeči vrtalni stroji, tovarnjaki s peskom, z apnom in opeko, brnenje svedrov, oglušujoči peket motorjev, zamolkle razstrelitve, škripanje samokolnic — in v suhi jeseni sta izmed kupov kamenja in prsti ena za drugo počasi rasli iz tal dve rdeči hiši.

V ropotu strojev in glasovih zidarjev na levi in desni (ali pred sabo in za sabo, kamor je bil pač obrnjen) je Rudi Cigoj

z lopato obračal svojo zemljo, da bi dobro sprhnela v bližnji zimi in bila pripravljena za pomladna semena. Ni se mogel znebiti bridkosti, ko je videl, kako sta soseda na konju. In res sta bili hiši že pred novembrskim deževjem pod streho.

„Kje dobiti denar za zidavo? Kdo mi bo porok, če bom iskal posojilo? Vsak mesec vržem trideset tisočakov v gluho lozo, samo da smo pod streho. In če mi bodo na lepem zmanjkali — kar je zmeraj mogoče —, kaj bo takrat?“

Ko je Duško videl, da se mu želja po psu ne bo tako brž izpolnila, je prišel na drugo misel: postaviti ptičjo hiško. Povedal je to očetu, in Rudi Cigoj se je grenko nasmehnil.

„Saj za drugačno res nimamo denarja,“ si je priznal. „Še dosti, da smo parcelo ogradili z bodečo žico.“

Vrh močnega, v tla zabitega kola sredi Cigojeve parcele se je lepega dne pojavila ptičja hiška z rdečo streho. Čim bolj je rezala zima z nizkimi sivimi oblaki in z burjo, pogosteje sta oče in sin hodila krmit ptice. Ko je končno sneg pobelil tla in jih uklenil v hrustljivo skorjo, ga ni bilo večera, da se ne bi bila sprehodila do parcele. Prosu, ječmenu in sončničnim semenom iz zadružne trgovine sta dodajala krušne mrvice, jabolčne pečke, razrezane skorjice kruha in sploh vse, kar je po jedi ostajalo na mizi.

Vsakokrat je Rudi Cigoj zamišljeno gledal hiši svojih sosedov, rdeči od opeke, z deskami zabita prazna okna, dimnike, ki so bili še mrtvi.

„Pride pomlad, in nadaljevala bosta... in potem poletje... in jeseni bosta že notri. Kaj pa jaz? Měči kar naprej visoko najemnino, poslušaj treskanje tujih vrat, pa tuji radio, tuji televizor, hrup tujih otrok... in bodi trd ob hrupu svojih... in plačuj še to in ono, zato da si pod streho. Kako neki so si znali pomagati toliki moji znanci? Sem jaz res najbolj neroden in najmanj sposoben?“

Kadar vreme ni bilo prestrupeno, sta oče in Duško od daleč opazovala ptičjo družino, ki se je hodila gostit v hiško: vrabce, ščinkavce, sinice, zelenčke, taščice, kose. Videla sta, da tudi med pticami ni pravega tovarštva — kakor ne med ljudmi; da so tudi med pticami požrešnejše in brezobzirnejše, pa tudi skromnejše in plašljivejše. Nekatere so gospodarile v hiški, druge so pobirale, kar je padlo na tla. Zato sta kdaj prgišče zrnja razsula kar po tleh.

Konec februarja so s televizijskih anten zažvižgali škorci ko nabriti fantje: začutili so pomlad. Zarumenel je dren, napel se glog in zasvetili so se brsti divjih kostanjev.

Gospa Cigojeva je na najbolj zrahljano gredo posejala radič.

Potem so prišle na vrsto druge kuhinjske kulture. „Tudi na rože ne smem pozabiti,“ je rekla in s kopko zagrinjala neznana semena.

Pri hišah na levi in desni pa je bilo vse živo, kakor da soseda tekmujeta, kateri se bo bolj postavil. Na Cigojevo parcelo je prišla edinole voda v podobi tanke, navpične, na vrhu zasukane cevi s pipo.

„Zdaj imeti denar, dobiti mojstra, naročiti opeko, apno, pesek in cement! Imamo pa samo vodo!“ se je grizel Rudi Cigoj.

„Ne bi bilo mogoče najti kakšno brezobrestno posojilo?“ mu je pomagala žena, ko je videla, kako si beli glavo, kako mu zginja tek do jedi, kako mu spanje ni več tako otroško globoko in nepretrgano ko prej.

Začel je spraševati med znanci in je videl, da še niso vsi ljudje trdosrčni. (Nikomur ni namreč kot tekmeč ogražal ne premoženja ne časti.) Na tehničnem uradu je vložil prošnjo z vsemi papirji. Upanje, da le pride do lastnega doma, čeprav ga bo leta in leta odplačeval, mu je znova zacvetelo.

„Tudi z moje strehe bo nekdanj zabingljjal zeleni borov vršič!“

S krampom je začel riti po zemlji, da pride do žive skale za temelje, a to je bila bolj nestrpnost ko pravo delo. Kadar se je moral oddahniti, je razgrnil načrt in okoli svoje hiše v duhu gledal akacije: njih goloto pozno v pomlad, cvetne grozde z davnim sladkim vonjem, gostoto sence v pasjih dneh, zgodnjo rumenino in igrivo obletanje. Umreti na svojem!

Denarja je imel toliko obljubljenega, da bi lahko začel zidati, a mesci so minevali drug za drugim. Plel, okopaval, ogrinjal je grede, zalival mlade paradižnike in jih nakolil.

„Kaj za zlomka se je zataknilo, da dovoljenja tako dolgo ni?“ Zaman je hodil drezat na tehnični urad. „Koliko bi zdaj poleti lahko sami napravili v jutranjih in večernih urah!“

— — No, ko je odgovor nazadnje prišel, je Rudi Cigoja stresel iz oblakov na trda tla in mu sprožil noge v nemirno hojo od okna do vrat, od vrat do okna.

„Zdravo, Rudi!“ je vzkliknil Zoran, ki ga je gospa Cigojeva srečala na cesti. „Izbezal sem novega gada, ki ti je voljan pomagati. Drugi teden pljunemo v roke, o svetem Martinu boš vedril pod lastno streho. — Kaj ti pa je?“

Rudi Cigoj mu je vročično ponudil kozarec žganja.

„Pij, dragi in zvesti prijatelj, potem pa preberi tole!“

A Zoran je prej prebral nego pil. Prešlo mu je vse veselje.

„Kaj je?“ se je prestrašila gospa Cigojeva.

Zoran je odprl usta in iskal prave besede.

„Oblast je na temelju novega regulacijskega načrta izdala nove predpise,“ je rekel. „Stavba mora biti odslej na vsaki strani najmanj sedem metrov od tujega sveta. Prej tri in pol, zdaj sedem!“

Gospa Cigojeva ju je prepadeno gledala.

„To se pravi... da imamo premajhno parcelo?“

„Bogme, ostalo nam je ni dosti več ko za šotor! Soseba sta zidala še po starem in sta ušla. Mogoče sta vohala, kaj se pripravlja. Zamudili smo. Zaklali so nas po nedolžnem. Ali je revščina krivda? — Pij, Zoran! Hudič naj si glorio poje!“

V njihov molk je prihitel Duško.

„Očka, ne uganeš, kaj je zraslo na našem vrtu! Ne uganeš, tudi če se na glavo postaviš! Ti kar jaz povem: sončnica! In koliko jih bo še! Jaz mislim, da so jih posejale ptice.“

Vsi razen Duška so šli na parcelo ko na pogorišče, saj so vedeli, kako močno ji je kar čez noč padla vrednost. Kaj zdaj? Prodati zemljo enemu ali drugemu sosedu — ali vsakemu pol — in priti kje do večje? Z izkupičkom izvohati kakšno stanovanje ali ga naložiti v papirje, ki se večkrat ponujajo? Ali pa zaenkrat pustiti vse pri miru?

„Poglej tja, očka!“ je fantič zmagoslavno iztegnil roko.

Sončnica z velikim okroglim cvetom je srečna strmela v sonce: prva med sestrami, ki so bolj počasi razkrivale svoj zlati obraz. A čutile so velikega prijatelja na poletnem nebu in se mu napol miže dale voditi. Na obsojeni parceli se je napovedovala ena sama zmagovito zibajoča se rumenina.

Duško je ogledoval novi hiši, steklo v oknih, rumena vrata, sinje žlebe.

„Očka, kdaj bomo pa mi začeli zidati?“

Rudi Cigoj ni smel slišati tega hrepenečega vprašanja, ni smel odgovoriti, zakaj pokazalo bi se, da so se razen sanj o hiši tudi sanje o psu Feniksu razkadile ko dim... in da so od vsega ostale edinole sončnice.

BESEDA

Milena Soukal

(Ne vračaj iz sanj temne ljubezni, nočem slišati, kako kapljajo iz srca BESEDE — nočem videti, kako umirajo pred zaznavo smiselnosti boja.)

Zavpila je misel v morečo tišino.
Zalučana slast razburja valove,
na trnek pripeta je vaba očem —
izginjam v brezbrežni prepovedi sna,
bojim se besede in vendar jo vabim,
v življenje izzivam iz mrtvega dna.

*

Drvijo koraki v megleno mrtvino
— kako se mudi živeti ljudem —
usihajo, preden prikaže globino
povratek iz dna razprtih očem.

Kako naj podobe iz zrelega mraka
odpro se v pojočo lastnino oči?
Z mostu so izginile misli uporne,
med veke že pada povelje noči.

Prihajam, prihajam z bolestjo srca,
prihajam, da vpijem v prikazen rasti,
naj sama beseda besedo mi da.

PASAŽE V NOČ

Ob sončnem zahodu
se pripravljam na pot
z besedo, ki počiva
v valovih izmaknjenih strun.

Čakajoče jadrnice
ne morejo privabiti
šibkih vesel,
da bi z njimi
dosegle obrežje,
preden spregovori
votlo mrmranje vode.

Strah se plazi
v vrh oprezujočega jambora,
da izključe očem mero
in poveča razdaljo
v sivo plavut na obzorju.

Suhe oči zlatorjavega vrha
ne rabijo sončnega ognja.
V ogradi prikrivajo žalujke
davno zasuto žalost ljudi.

Neprošena prihaja nasproti
s pekočo kapljico rose,
da v hipnotični viziji
izbranega sna obnovi pokop
na tihem odtoku večera.

Odsev vijolične luči
pada v prozorne dlani
pojočega mraka.

S sunkovitimi vdih
vsrkavajo nosnice
vonj mokrega zraka,
ki se razširja med stenami.

Vanje se spušča pokoj
srebrne trave,
spočet iz misli
v drobni kaplji dežja,

z glasnim odmevom srca
v nepričakovanem srečanju
na peščenem obrežju.

Obarvani z rdečim ognjem
so drobni prsti bolečine
zalepljene v raztek poti,
v dlani, rastoče iz močvirja,
pretkane z belo pajčevino
na robu stisnjene kotanje.

Pripravljajo se vrbe v spanje.
V pripev vode zanaša veter
s poti rezget bežeče sle,
ki je splašila ptico v let.

Do dna udarja plahutanje
vznemirjajoč pokoj globine.

Skozi razbičano vodo
bežijo valovi,
njihovo nasilno razodetje
je odtrgalo jadrnico
od obale.

S sabo je ponesla
rubinasti zahod slovesa,
iz meglene razdalje
vračajoč žarke v bolečino
ukanjenega sna.

Temna melodija glasov
se ustavlja na ukaz
misli, gospodujoče lestvicam,
zaslonjenim v zanke,
ki brez težave love
ptice in napor zamahov
preden obstanejo peruti.

Odgovor zazveni v tišini,
ki odpira pokrajine
z oranžno svetlobo
zahajajočega dne.

Takrat se bit ukloni miru
na dnu izpraznjenega vrča.

UMOR V KATEDRALI

T. S. Eliot - Fr. Papež

POEZIJA IN DRAMA

(Pričujoči esej, ki ga je T. S. Eliot podal kot predavanje na Harvardski univerzi 21. novembra 1950 in ki vsebuje splošne misli o dramatskem pesništvu ter pisateljeve osebne skušnje, objavljamo kot uvod k „Umoru v katedrali“.)

I

Ko pregledujem svoje kritično delo kakih tridesetih let nazaj, presenečen ugotavljam, da sem se nenehoma vračal k dramatiki, bodisi z raziskovanjem dela Shakespearjevih sodobnikov, ali s preiščevanjem o možnostih bodočnosti. Mogoče je, da so se me ljudje naveličali poslušati o tem, a ugotavljam, da sem vse življenje pisal variante na to temo in da so se moji pogledi ob naraščajočih skušnjah neprestano prikrajali in presnavljali, tako da sem bil primoran zajeti nanovo vsa vprašanja na vsaki postaji svojega eksperimentiranja.

Ko sem polagoma spoznaval probleme poetične drame in pogoje, ki jih mora v svoje upravičenje izpolniti, sem si nekoliko razjasnil ne samo lastne nagibe pisati v tej obliki, ampak tudi širše razloge, zakaj naj bi spet uveljavili to zvrst. Če naj povem kaj o teh vprašanjih in pogojih, moram pojasniti, ali in zakaj nudi poetična drama gledalcu nekaj, česar mu drama v prozi ne more. Izhajam iz domneve, da je poezija odvečna, če je zgolj okras, pridana olupšava, in če nudi ljudem z literarnim okusom samo zadoščenje, da jo poslušajo, medtem ko gledajo igro. Poezija se mora upravičiti dramatično, ne sme biti samo poetičnost vlita v dramatsko obliko. Iz tega sledi, da naj bi ne bilo nobeno gledališko delo pisano v verzu, če je zanj proza dramatsko primerna. Od tu pa sledi spet, da mora publika, pozorna na dramatsko dejanje in čustveno razgibana ob položajih oseb, tako zbrano slediti igri, da ji sredstvo ne bo moglo popolnoma priti do zavesti.

Naj rabimo na odru prozo ali poezijo, obe sta samo sredstvo za dosego določenega namena. Razlika, z enega vidika, ni tolikšna, kot bi kdo mislil. V tistih proznih delih, ki ostanejo in ki jih poznejše generacije bero in igrajo, je govorjena proza povečini tako tuja besedišču, skladnji in ritmu običajne govorice — z njenim tipanjem za besedami, s stalnim padanjem v približnost ter z nedokončanimi stavki — kakor verz. Napisana in predelana je bila kot verz. Mislim, da sta naša največja stilista dramatske proze — poleg Shakespeara in drugih elizabetincev, ki so v istih delih družili prozo in poezijo — Congreve in

Bernard Shaw. Jezik, ki ga Congreve in Shaw dajeta svojim osebam, četudi so te še tako različne, diha tisti nepogrešljivi osebni ritem, ki je znak proznega stila in ki ga zasledimo le pri najbolj dovršenih pogovarjalcih, navadno pri monologistih. Vsi smo slišali (prevečkrat) o Molièrovem junaku, ki se je začudil, ko so mu dejali, da govori prozo. Toda prav je imel Jourdain in ne njegov mentor ali stvaritelj: ni govoril v prozi, samo pogovarjal se je. Postaviti hočem namreč trojno razločbo med prozo, verzom in vsakdanjim govorjenjem, ki je večinoma pod ravniho proze ali verza. Če torej gledamo s te strani, se pokaže, da je proza na odru prav tako nenaravna kot verz; ali drugače, da more biti verz tako naraven kot proza.

Medtem ko občutljiv poslušalec ve, kadar sliši v dramì dobro prozo, da je ta nekaj boljšega kot vsakdanji govor, je vendar ne bo imel za popolnoma različno od tega, kar sam govori. S tem bi bila postavljena pregraja med njim in osebami na odru. Po drugi strani pa se preveč ljudi približa delu, za katerega vedo, da je v verzu, z zavestjo, da je nekaj posebnega. Hudo je, če jih verz odbije, prav tako pa more biti obžalovanja vredno, če jih pritegne — če so namreč pripravljene uživati igro in jezik igre kot dvoje ločenih stvari. Glavni učinek stila in ritma v dramatskem proznem in verzem izražanju naj bi bil nezaveden.

Iz tega sledi, da se je treba mešanice proze in verza v istem delu navadno izogibati; vsak prehod opozarja poslušalca na izrazno sredstvo in ga udari na ušesa. Reči moremo, da je upravičen samo, kadar avtor hoče ustvariti tak udarec, to je, kadar hoče sunkoma predstaviti občinstvo z ene ravni stvarnosti na drugo. Sumim, da je bilo tako prehajanje lahko sprejemljivo za elizabetinsko občinstvo, ki sta mu proza in verz zvenela enako naravno in ki je ljubilo našopirjen slog in prostaško komedijo v isti igri ter verjetno imelo za primerno, da naj preproste in kmečke osebe govore v ljudskem jeziku, one iz višjih slojev pa bahavo v verzu. Zdi se pa, da so celo v Shakespearovih delih nekatera mesta v prozi namenjena učinkovati kot kontrast, ki pa ne more, če je pristen, nikdar zastareti. Trkanje na vrata v Macbethu je primer, ki ga vsakdo pozna; že dolgo pa domnevam, da kaže menjava scen v prozi in scen v verzu pri Henriku IV. na ironičen kontrast med višjo družbo in navadnimi ljudmi. Gledalci so bili verjetno prepričani, da so dobili, kot ponavadi, svoj odmerek prigod, obložen z zabavnimi podobami iz nižjega življa, vendar pa prozni prizori v I. in II. delu nudijo sardoničen komentar razgrajavemu častihlepju voditeljev strank pri vstaji Percyjev.

Menim, da je treba danes prav zaradi težkoč, ki jih srečuje poetična drama, rabiti prozo jako odmerjeno; da moramo težiti po obliki verza, v katerem bo izrazljivo vse, kar je treba izraziti ter da je krivda samo v neprožnosti verza, če naletimo na situacijo, ki se vezani besedi ne ukloni. Če pa se pokaže, da kakšnega prizora ne

moremo podati v vezani besedi, moramo ali izpopolniti svoj verz, ali pa se izogniti vključitvi takega prizora. Občinstvo moramo namreč tako navaditi na poezijo, da se je ne bo več zavedalo; vključiti odlomke v nevezani besedi bi pomenilo obrniti pozornost od igre k izraznemu sredstvu. Če pa naj ima naš verz tak obseg, da bo mogel izraziti vse, kar je izraziti potreba, je gotovo, da ne bo vedno „poetičen“. Takšen bo le, kadar se dramatski položaj tako zaostri, da zazveni poezija povsem naravno, kajti takrat je to tudi edini jezik, ki sploh more izražati čustva.

Res, vsaka daljša pesem mora znati, če naj se izogne monotonosti, preproste stvari povedati, ne da bi se spustila z višin, pa tudi dvigniti se v najvišji polet, ne da bi pretiravala. Še važnejše je to za dramo, posebno če se ukvarja s sodobnim življenjem. Vzrok, da pišemo v poetični drami tudi najbolj vsakdanja mesta v verzu in ne v prozi, pa ni samo v tem, da bi se izognili spomniti občinstvo, da posluša poezijo. Ritem vezane besede mora učinkovati na publiko, ne da bi se tega zavedala. Kratka razčlenitev Shakespearjeve poznane uvodne scene v Hamletu — tako dovršene, kot v malokaterem delu — more to pokazati.

Ko vidimo ta prizor na odru, ne opazimo izredne različnosti stila. Nič ni odveč; ni stiha, ki bi ne bil dramatsko utemeljen. Začetnih dvaindvajset vrstic je zgrajenih iz najbolj preprostih besed v najbolj domačem jeziku. Shakespeare je deloval dolgo časa v teatru in napisal leno število iger, preden je prišel do tega, da je mogel napisati tistih dvaindvajset vrstic. Nič v njegovem prejšnjem delu ni tako poenostavljenega in trdnega. Najprej je razvil pogovorni verz v samogovorih karakternih vlog — Faulconbridge pri Kralju Janezu in noznejše dočilja pri Romeu in Juliji. Velik korak naprej je bil neopazno preiti v dvogovor v kratkih stavkih. Noben pesnik ne obvlada dramatskega verza, dokler ni zmožen napisati vrstic, ki so tako prozorne, kakor te pri Hamletu. Ne poslušamo zavedoma poezije, ampak njen pomen. Če bi poslušali Hamleta prvokrat, ne da bi delo sploh poznali, bi nam najbrž ne prišlo na misel, da bi se vprašali, ali govore igralci v vezani besedi ali v prozi. Verz učinkuje na nas drugače kot proza; v tem trenutku ne vidimo drugega kot mrzlo noč, stražarje na trdnjavske mure in slutnjo usodnih dogodkov. Ne trdim, da ni mesta, kjer bi ne bila poleg drugega dana tudi možnost za uživanje pristne poezije, seveda če ji je avtor prav tam vtisnil dramatično neizogibnost. Seveda, ko smo igro nekajkrat videli in jo med predstavami brali, začnemo razčlenjevati sredstva, s katerimi je avtor dosegel svoje učinke. Vendar pa se ob neposrednem vtisu omejenega prizora iz Hamleta ne zavedamo sredstev njegovega izraza.

Iz kratkih, odsekanih začetnih stavkov, primernih položaju in značaju stražarjev — ki pa izdajajo le toliko osebnosti, kolikor jo je potreba za njuni vlogi — zdrsi verz v počasnejše gibanje z nastopom dvorjanov Horacija in Marcela.

Horatio meni, da je le privid...

in ritem se ob prikazni dostojanstva kraljevega duha spet prevrže v slovesni in zveneči

Kdo si, ki si lastiš ta nočni čas...

(Opazujmo mimogrede to predvidevanje zapleta, ustvarjeno z glagolom „si lastiš“). Veličanstvo je nakazano v verzih, ki opozore, čigav duh je:

*Tako je bil mračan, ko v ljutem sporu
Poljaka treščil je s sani na loč.*

Ko se duh prikaže vdruči, se Horatijeve besede nepričakovano pretrgajo v staccato; ta ritem pa se spremeni spet z verzi:

*Ni prav, ko veličasten je tako,
da še grozimo mu z nasilnostjo;
zakaj on neranjiv je kakor zrak
in naši udarci so le slep naskok.*

Prizor doseže razplet v Marcelovih besedah:

*Izginil je, ko je zapel petelin.
Baje vselej, kadar prihaja doba,
ko rojstvo se Gospodovo slavi,
ta rana ptica poje prav vso noč...*

in v Horatijevem odgovoru:

*I jaz sem čul in nekaj verujem.
A glejte, zor, odet v škrlaten plašč,
po rosi stopa tam na vzhodnem griču.
Končajmo stražo.*

To je močna dramatska poezija; poleg poetičnosti in dramatičnosti pa vsebujejo ti verzi še nekaj več. Ko jih razstavimo, se pojavi še nek obris muzikaličnosti, ki je enorodna z dramatskim gibanjem in ki ga krepi. Ne da bi se zavedali, je zadrževala in pospeševala utrip naših emocij. Ali ste opazili v zadnjih Marcelovih besedah nek namen, kratek vdor poetičnosti v našo zavest? Ko slišimo vrstice

*A glejte, zor, odet v škrlaten plašč,
po rosi stopa tam na vzhodnem griču,*

smo za trenutek dvignjeni nad igralčevo osebnost, vendar nam ne zvene nenaravno besede, ki jih govori, tokrat, Horatio. Prehodi v prizoru se ravna po zakonih blagoglasja dramatskega pesništva. Opazujte, kako je pred obema Horatijevima verzoma, ki sem ju dva-

krat navedel, vrstica najbolj vsakdanjega govora, ki more biti v vezani ali nevezani besedi:

I jaz sem čul in nekaj verujem,

in tudi, da jima sledi — kot odrezano — pol vrstice, ki je komaj kaj več kot odrsko navodilo:

Končajmo stražo.

S podobno razčlenitvijo bi bilo zanimivo odkrivati dvojno zasnovo v tej veliki poetični drami — zasnovo, ki bi jo mogli pregledati iz vidika odrske umetnosti ali iz vidika muzikaličnosti. Vendar mislim, da nam pogled v samo ta prizor dovolj pokaže, da verz ni le zunanja oblika ali dodana olepšava, ampak da dramo krepi. Tudi naj bi bila nakazana važnost podzavestnega delovanja poezije na nas. In končno, ne verjamem, da čutijo ta učinek samo tisti, ki „poezijo ljubijo“, ampak tudi tisti, ki pridejo zaradi igre. Mednje, ki poezije ne ljubijo, štejem tiste, ki ne morejo sestiti h knjigi poezije in jo uživati; tudi na te ljudi mora poezija vplivati, kadar gledajo dramo v vezani besedi. Na to publiko mora misliti ustvarjalec takih del.

Pri tej priliki naj omenim drame, ki jim pravimo „poetične“, čeprav so pisane v prozi. John Millington Synge je dokaj nenavaden primer s svojimi odrskimi stvaritvami, ki se opirajo na govoricu kmečkih ljudi, katerih jezik je, tako v podobah kot v ritmu, že po naravi pesniški. Prepričan sem, da je uporabljal izraze, ki jih je slišal med irskim podeželskim ljudstvom. Vendar pa je, razen za igre, ki se dogajajo prav med temi ljudmi, njegov jezik neprimeren. Splošnejše zaključke moremo posneti iz Maeterlinckovih dramskih del v prozi, ki so jih v mojih mladih letih tako občudovali, danes pa jih komaj še kdo bere. Te drame so omejene na drug način — po svoji vsebini; reči, da so značaji v njih nejasni, bi bilo še malo. Ne tajim, da imajo neko poetično vrednost, vendar če hoče dramatik ustvariti poetično prozo, mora biti tako dosledno pesniški, da se mu s tem območje silno zoži. Synge je pisal drame z značaji, ki govore poetično, a so kljub temu stvarni; to pa zato, ker je bila govorica njihovih originalov poetična. Dramatik, ki piše v poetični prozi in nima te prednosti, je nujno preveč pesniški. Poetično dramo v prozi omejujejo bolj kot poetično dramo v verzu običajna poetična pravila in pa naši pojmi o tem, kaj je poetična vsebina. V pravem dramatskem verzu je mogoče povedati, kot je to storil Shakespeare, tudi najbolj navadne stvari.

Yeats je popolnoma drugačen, kot Maeterlinck ali Synge. Študija njegovega dramatskega razvoja bi pokazala, menim, kako daleč je šel, pa tudi, kako velik uspeh so doživela njegova zadnja dramska dela. V svoji zgodnji dobi je pisal poetične drame, katerih snov je bila običajno sprejemljiva za verz; pisal je v meri — čeprav je že ta-

krat kazal osebni ritem — ki je bila pravzaprav primerna edinole za snovi o mitičnih kraljih in kraljicah. Njegove „Igre za plesalce“ iz srednje dobe so zelo lepe, vendar ne rešijo nikakega vprašanja o dramatskem verzju; so poetična dela v prozi s pomembnimi vložki v verzih. Šele v svojem zadnjem delu „Vice“ je rešil svoj problem govora v vezani besedi in tako zadolžil vse svoje naslednike.

II

Zdaj hočem tvegati nekaj pripomb, oprtih na lastne skušnje; privedle me bodo do razlage namenov, neuspehov in delnih uspehov pri lastnih odrskih delih. To storim v prepričanju, da more vsak raziskovalec ali vsakdo, ki se poskuša na novem področju, narediti z zabeležbo svojih raziskovanj dokaj koristnega tistim, ki mu sledijo v iste krajine in ki bodo morda šli še dlje.

Prva važnejša stvar, ki sem jo odkril, je bila ta, da se mora pisatelj, ki že leta dela in je dosegel nekaj uspeha v drugih zvrsteh vezane besede, spraviti k pisanju verzne drame v drugačnem delovnem razpoloženju, kot pa je bil navajen doslej. Ko pišemo v čistem, ne dramatskem verzju, pišemo takorekoč za izraz lastnega glasu; pesnik bere poezijo sam sebi in jo preskuša, kako zveni. Tu govori on sam — vprašanje komunikacije, to se pravi, kar bo dano bralcu, ni najvažnejše; če mu je pesem všeč, lahko upa, da jo bodo tudi drugi ljudje kdaj sprejeli. Pesem lahko nekoliko počaka; pohvala nekaj naklonjenih in uvidevnih kritikov je za začetek dovolj in pesnik je napravil s tem že več kot pol poti do publike. V gledališču pa se vprašanje komunikacije pojavi takoj. Namerno pišete stihe za druge glasove, ne za svojega in ne veste, čigavi glasovi bodo. Nameravate pisati nekaj, kar bo učinkovalo neposredno na nepoznano in nepripravljeno občinstvo; delo bodo podajali neznani igralci, ki jih je pripravil tuj režiser. In od nepoznanega občinstva ne more pesnik pričakovati prizanesljivosti; ne more si privoščiti, da bi pisal igro samo za svoje občudovalce — zanje, ki njegovo nedramatsko delo poznajo in ki so pripravljene ugodno sprejeti, karkoli nosi njegovo ime. Pri pisanju mora imeti v mislih publiko, ki ga ne pozna in ji ni mar nikak njegov uspeh, ki ga je utegnil doseči, preden se je lotil gledališča. Tako spozna pesnik, da je mnogokaj, kar bi rad storil in ve, kako storiti, neprimerno; da je treba vsako vrstico soditi po novem merilu dramske pomembnosti.

Ko sem pisal „Umor v katedrali“, sem imel kot začetnik to prednost, da je naprošena snov veljala kot primerna za verz. Na splošno se misli, da mora pesniška drama črpati snov iz mitologije ali pa se ukvarjati s kako zgodovinsko dobo, dovolj oddaljeno od naše, tako da ni potreba prepoznati dramskih oseb kot ljudi iz življenja

France GORŠE: Sv. Boštjan (baker)

in da je zato tem osebam dovoljeno govoriti v verzu. Slikovite noše tiste dobe naredo verz še bolj sprejemljiv. Mojo igro naj bi poleg tega uprizorili za posebno vrsto publike — za tisto resno, ki hodi na slavnosti in je pripravljena sprejeti poezijo — čeprav morda pri tej priliki nekateri niso bili pripravljene na to, kar so dobili. Končno je bila to religiozna igra in ljudje, ki gredo na verskih slavnostih na take predstave, so se pripravljene potrpežljivo dolgočasiti in zadovoljiti z zavestjo, da so naredili nekaj zaslužnega. Tako mi je bila pot olajšana.

Da nisem rešil v „Umoru v katedrali“ nikakega splošnega problema, sem spoznal šele, ko sem se spravil premišljati, kakšne vrste delo bi naredil v prihodnje. Še več — po mojem je obtičala igra na slepem tiru. Vprašanje jezika, ki se mi je v drami pojavilo, je bilo v nečem posebno vprašanje. Na srečo mi ni bilo treba pisati v narečju dvanajstega stoletja, kajti tudi če bi znal normansko francoščino in anglosaščino, bi bilo to nerazumljivo. Vendar pa besedišče in stil nista mogla biti takšna, kot v sodobnem pogovornem jeziku — kakor v nekaterih današnjih francoskih dramah, ki uporabljajo zasnovo in osebe iz grških dram — kajti jaz sem moral svojo publiko postaviti sredi zgodovinskih dejstev; tudi nista mogla biti arhaična, ker bi arhaizem kazal na napačno dobo, poleg tega sem hotel pokazati ljudem današnjo pomembnost dejanja. Stil je moral biti torej nevtralen — niti sodoben, niti preteklost. Kar se tiče verzifikacije, sem videl jasno, da je bistveno ogniti se kakršnemu koli srečanju s Shakespearom. Prepričal sem se namreč, da ni bila glavna napaka pesnikov devetnajstega stoletja, ko so pisali za gledališče (in mnogi največji angleški pesniki so se poskušali na odru), v njihovi gledališki tehniki, ampak v dramskem jeziku, in da je bila v veliki meri temu kriva njihova omejitve na strogi blank verz; ta je po obširni uporabi v nedramatskem pesništvu izgubil tisto prožnost, ki jo mora blank verz imeti, če naj nudi vtis pogovarjanja. Rittem blank verza se je preveč oddaljil od mere sodobnega govora. Jaz sem si vzel za zgled verzifikacijo „Slehnika“, upajoč, da mi bo v glavnem v prid vse, kar ne zveni v njej običajno. Izogibanje prepogostemu jambskemu ritmu, pa zmerna uporaba aliteracij in slučajnostnih, nepričakovanih rim, je pomagala razločevati to verzifikacijo od one iz devetnajstega stoletja.

Verzifikacija dvogovorov v „Umoru v katedrali“ ima torej, po mojem, samo negativno zaslugo: uspelo ji je izogniti se, čemur se je bilo treba izogniti, ni pa dosegla ničesar pozitivno novega. Skratka, kolikor je bilo rešeno vprašanje govora v vezani besedi, ki naj se danes piše, je bilo rešeno za to dramo; jaz pa nisem našel nikakega ključa za stih, ki naj bi ga uporabil v kakem prihodnjem delu. Tu je ostalo nerešenih torej dvoje vprašanj: vprašanje jezika in vprašanje metrike (ki sta v resnici eno) za kakršno koli dramo, ki naj bi jo napisal v bodočnosti. Nadalje sem se zavedel vzrokov, zakaj sem se v tej drami tako zanašal na pomoč zbora. V tistih okoliščinah sta

bila dva, ki sta to upravičevala: prvi je bil ta, da je bila osnovna zgradba drame — tako zgodovinsko dejstvo kot zgodba, ki sem jo priredil — nekoliko omejena. Nekdo se vrne domov sluteč, da ga bodo umorili in ga zares umore. Nisem hotel povečati števila oseb, nisem nameraval pisati politične zgodovine dvanajstega stoletja, niti ne brskati nerahločutno po skopih dokumentih, kot je to storil Tennyson, ki je vpletel Lepo Rozamundo in namigaval, da je bil Becket v mladosti nesrečno zaljubljen. Jaz sem se hotel sosrediti v smrt in mučenništvo. Čudovito je služila v ta namen vpeljava zbora razburjenih in včasih histeričnih žena, ki v svoji čustveni razgibanosti zrealijo pomen dejanja. Drugi vzrok je bil tale: pesnik, ki piše prvič za oder, se počuti mnogo bolj doma v zbornem verzju kot pa v dramatskem dvogovoru. Prepričan sem bil, da bi jaz to zmožel in da bi s kriki žena nekako prikril dramatske nepopolnosti. Uporaba zbora je okrepila dejanje in prikrila pomanjkljivosti moje odrske tehnike. Zato sem se odločil, da bom v prihodnje skušal zbor še tesneje pritegniti v igro.

Ugotoviti sem hotel tudi, ali bi se mogel popolnoma odreči uporabi proze. Dvoje mest, ki sta v „Umoru v katedrali“ v prozi, ni bilo mogoče postaviti v verz. Z načinom pogovornega verza, ki sem ga uporabljal v tej drami, bi se občinstvo neprijetno zavedalo, da poslušša vezano besedo. Pridiga v vezani besedi je preveč neobičajna tudi za vernika, ki hodi redno v cerkev — nihče ne bi verjel, da je pridiga. In v nagovorih vitezov, ki vedo, da govore občinstvu živečemu osemsto let za njimi, je bil namen toge odrske proze ustvariti poseben efekt: zdramiti občinstvo iz njegovega ugodja. Vendar pa je to neke vrste zvijača, se pravi, prijem mogoč samo v eni drami in nekoristen za drugo. Verjetno sem bil, kolikor se zavedam, rahlo pod vplivom „Svete Ivane“.

Nočem vzbujati vtisa, kot da bi hotel pregnati iz dramatskega pesništva tole troje: zgodovinsko ali mitološko vsebino, zbor in pa tradicionalni blank verz. Nočem postaviti nikakega pravila, da naj bi bile primerne samo osebe in položaji iz sodobnega življenja, ali da naj bi drama v verzju obstajala samo iz dvogovorov, ali pa da je potrebna neka popolnoma nova verzifikacija. Samo pot zakoličujem, ki sem jo utiral kot pisatelj jaz sam. Če si naj poetična drama spet osvoji svoje mesto, mora po mojem stopiti v odkrito tekmo s prozno dramo. Ljudje so, kot sem dejal, pripravljeni sprejeti verz iz ust oseb, opravljenih v noše kake pretekle dobe, pripraviti pa jih je treba, da ga bodo poslušali tudi od ljudi, ki so oblečeni kot mi, ki žive v hišah in stanovanjih, podobnih našim, in ki uporabljajo telefon, motorna kolesa in radio. Publika je pripravljena sprejeti poezijo, ki jo recitira zbor, kajti to je način recitacije, ki ji ga je čast poslušati. In publika — tista, ki obiskuje poetično dramo zato, ker je v verzju — pričakuje, da bo poezija zvenela v ritmu, ki nima dotika z ritmom pogovornega jezika. Kar moramo storiti, je privedi poezijo v svet, v katerem živi in se vanj vrača občinstvo, ko zapusti gledališče; ne

prestavljati ljudi v nek namišljen, nestvaren svet, povsem drugačen od njihovega — neresničen svet, ki poezijo trpi. Jaz pričakujem, da naj bi generacija dramatikov, ki bi se okoristila z našim izkustvom, dosegla od občinstva, da bi v trenutku, ko bi se zavedelo, da posluša poezijo, moglo reči: „Tudi jaz lahko govorim poetično!“ Potem bi ne bili postavljeni v namišljeni svet — nasprotno, naš umazani, pusti vsakdanji svet bi se nenadno zjasnil in preoblikoval.

Odločil sem se zato, da bom v svoji prihodnji drami obdelal temo iz sodobnega življenja, z osebami iz našega časa in našega sveta. Uspeh je bil „Družinska sprava“. Tu me je zanimalo predvsem vprašanje verzifikacije: približati ritem sodobnemu govoru, kjer bi si poudarki sledili tako naravno, kot jih postavljamo, kadar rečemo ta ali oni stavek pri tej ali drugi priliki. Napravil sem v glavnem to, kar sem potem uporabljal: vrstico spremenljive dolžine, s spremenljivim številom zlogov, ki ima cezuro in tri poudarke. Cezura in poudarki morejo ležati na različnih mestih, skoraj kjerkoli v vrstici; poudarki so lahko tesno skupaj ali pa ločeni z lahкими zlogi. Edino pravilo je, da mora biti en poudarjen zlog na tej strani cezure in dva na drugi. Gledajoč nazaj, sem kmalu opazil, da sem posvetil pozornost verzifikaciji na račun zasnutka in značajev. Res, napredoval sem nekoliko z odpravo zbora, a zamisel postavitve štirih stranskih oseb, ki predstavljajo „družino“ včasih v individualnih vlogah, včasih skupno kot zbor, se mi ne zdi posebno zadovoljiva. Neposreden prehod iz osebnih, značajnostnih vlog v zborna skupnost zahteva od igralcev preveč. Po drugi strani pa se mi je zdel to spet nov trik, ki bi ga ne bilo mogoče ponoviti v drugi drami, čeprav bi bil uspel. Razen tega sem na dveh mestih uporabil še posebnost liričnega dvospeva, ki je še bolj različen od ostalega dialoga, ker je napisan v kratkih vrsticah s po dvema poudarkoma. Ti mesti sta v nekem pogledu „nad vlogami“ — če ju naj igralci dobro predstavijo, morajo igrati neko zamaknjenju podobno stanje. Vendar pa sta tako oddaljeni od potrebe dramskega dejanja, da sta komaj kaj več kot poetična vložka, ki ju lahko recitira kdorkoli; preveč sta podobna opernim arijam. Če komu iz občinstva prijajo take stvari, žrtvuje napetost dejanja užitku poetične fantazije; ti mesti sta v resnici manj povezani z dejanjem, kakor pa zbori v „Umoru v katedrali“.

Ko Shakespeare v enem svojih zrelih del uvede, kar bi moglo biti čist poetičen verz, sem opazil, da ne pretrga dejanja, niti ne zanemari osebnosti, ampak nasprotno, na nek skrivnosten način podpre dejanje in značaj. Ko govori Macbeth svoje tolikokrat navajane besede

Le jutri in spet jutri in spet jutri

ali ko izreče Othello, soóčen ponoči s svojim razjarjenim tastom in prijatelji, prelepi verz:

Vtaknite svetle meče, da od rose ne porjavé,

nimamo vtisa, da je Shakespeare napisal poetične verze, ki jih je hotel kakorkoli vplesti v dramo, niti da mu je trenutno pošel dramatski navdih in se je po nadomestilo zatekel k poeziji. Verzi so prešenetljivi, a se vendar prilegajo značajem oseb; če pa ne, nas primorajo popraviti mnenje o njih toliko, da jim bodo primerni. Besede, ki jih govori Macbeth, razodevajo utrujenost slabotneža, ki ga je žena prisilila, da je uresničil lastne neodločne želje in njene ambicije, po njeni smrti pa ostal brez pravega gonila. Othellov verz izraža ironijo, dostojanstvo in neustrašenost; mimogrede nas spomni tudi na nočni čas, ko se prizor godi. Samo poezija je zmožna tega—dramatska poezija, ki ne prekine dramatskega dejanja, ampak ga ojači.

„Družinska sprava“ se mi ni zdelo pomanjkljiva samo zaradi vpeljave mest, ki so s svojo poetičnostjo preveč izstopala ter zato niso mogla biti dramatsko upravičena; dve drugi, resnejši pomanjkljivosti sta me presenetili. Ena je bila, da sem si dovolil preveč strogo omejenega časa, ki ga ima dramatik na razpolago, za uvod v dejanje in mi zato ni ostalo dovolj možnosti ali pa si nisem preskrbel dovolj snovi, da bi jo razvil v dejanje. Napisal sem, kar je bilo v glavnem dobro prvo dejanje, le da je bilo kot tako predolgo. Ko se zastor ponovno dvigne, pričakuje občinstvo upravičeno, da se bo nekaj zgodilo. Namesto tega se znajde pred nadaljnjim preiskovanjem ozadja, z drugimi besedami, pri tem, kar bi moralo biti povedano, če sploh, mnogo prej. Začetek drugega dejanja stavlja režiserju in igralcem vrsto najtežjih vprašanj, kajti pozornost občinstva začenja plahneti. Po tem, kar je pri mojem delu moralo biti za gledalce brezkončna priprava, pade konec tako nenadno, da smo nanj nepripravljeni. To je bila osnovna napaka moje zgradbe.

Najgloblja razpoka pa je zazijala v zgreheni prikrojitvi grške zgodbe sodobnim razmeram. Glede mita bi bil moral ostati bolj zvest Aishilu, ali pa si dovoliti mnogo več svobode. Dokaz za to je nastop onih usodnostnih Furij. V bodočih predstavah jih bo treba izpustiti, tako da se bo zdelo, kot da so vidne le nekaterim mojim osebam in ne publiku. Skušali smo jih predstaviti že na vse mogoče načine. Postavili smo jih na oder in bile so kot nepovabljeni gostje, ki so zašli tja s kakega plesa v maskah. Prekrili smo jih s tančico, pa je imel človek vtis podobe iz Walt Disneyevega filma. Zastrli smo jih še bolj, pa so bile kot grmovje pod oknom. Še druge poskuse sem videl: mahale so iz onstran vrta ali pa se vsule na oder kot moštvo nogometašev, nikdar pa niso bile zadovoljive. Ni jim uspelo, da bi bile grške boginje, niti moderni strahovi. Ta neuspeh je znak izredno težke prikrojitve starega novemu.

Še resnejši je očitek, da se znajdemo v negotovosti, ne vedoč, ali bi imeli igro za tragedijo matere ali za rešitev sina. Obe situaciji se ne moreta spraviti. Potrditev za to imam v dejstvu, da se je moja naklonjenost nagnila zdaj popolnoma k materi, ki se mi zdi, razen

morebiti šoferja, edini popolni človeški značaj v drami. Moj junak me bije v oči kot neznosen pedant.

Da, napredoval sem nekoliko in se naučil napisati prvo dejanje kake drame; prav tako sem — edino, česar sem bil gotov — precej napredoval v najdbi verzifikacije in jezika, ki bi služil vsem namenom, ne da bi mi bilo treba iti po pomoč k prozi; sposoben naj bi bil nepretrganih prehodov med najbolj zgoščenim govorom in najbolj sproščenim dialogom. Po tej moji kritiki „Družinske sprave“ boste razumeli, kakšnim napakam sem si prizadeval ogniti se pri zasnovi „Družbe pri koktajlu“. Še vedno sem se nagibal, sicer brez zborov in brez duhov, iti po snov h grškemu dramatiku, vendar sem se odločil porabiti jo samo za izhodišče; prikriti sem hotel vir svoje zgodbe tako, da bi ga nihče ne odkril, dokler bi ga jaz sam ne pokazal. V tem vsaj sem uspel; nihče od mojih prijateljev in noben dramski kritik ni prepoznal osnove moje zgodbe v Evripidovem „Alcestu“. Da, moral sem se spustiti v podrobno razlago, če sem jih hotel prepričati — tiste, seveda, ki so ono dramo poznali — o pristnosti inspiracije. Oni pa, ki jih je sprva motilo čudaško vedenje mojega nepoznanega gosta in njegove navidez nezmerne navade ter nagnjenje k nenadnemu petju, so se potolažili, ko sem jih opozoril na vedenje Herakleja v Evripidovi drami.

Nadalje sem si postavil strogo pravilo izogibati se poezije, ki bi ne mogla prestati preskušnje neovržne dramske koristnosti, to pa zares s takim uspehom, da je morda nastalo vprašanje, če je v igri sploh še kaj poezije. Končno sem skušal paziti, da se je v igri sem in tja kaj dogodilo, da je tako bilo občinstvo stalno v pričakovanju nečesa ter da je bilo to, kar se je dogodilo, drugačno, vendar ne popolnoma drugačno od tega, kar je občinstvo pričakovalo.

Nisem prišel še do dna v preiskovanju pomanjkljivosti „Družbe pri koktajlu“, toda upam in pričakujem, da bom poleg napak, ki se jih zavedam, našel še druge. Pravim „upam“, kajti medtem, ko ni mogoče ponoviti nikakega uspeha in je zato treba skušati doseči vedno kaj novega, dasi manj popularnega, je želja napisati nekaj, kjer bi bile odstranjene pomanjkljivosti prejšnjega dela, zelo močno in koristno gonilo. Zavedam se, da zadnje dejanje moje komedije komaj uide, če sploh, obtožbi, da ni zadnje dejanje, ampak epilog; v tem pogledu sem odločen ustvariti nekaj drugačnega, če mi bo kdaj mogoče. Prepričan sem tudi, da medtem ko samovzgoja pesnika, ki skuša pisati za gledališče, zahteva dolgo dobo urjenja v poeziji in mu predpisuje, da se tako izrazim, strogo dieto, da jo prikroji potrebam odra, uvidi pesnik, da si sme pozneje, ko mu postane in če mu postane obvladanje gledališke tehnike drugotna stvar, dovoliti svobodnejšo rabo poezije in več prostosti v pogovornem jeziku. To svoje prepričanje opiram na razvoj pri Shakespearu in na razmišljanje o jeziku v njegovih poznejših delih.

Mislím, da so me pri tem, ko sem pregledu svojih odrskih del posvetil toliko časa, vodili boljši nagibi, kot samoljubje. Če hočemo imeti poetično dramo, se mi zdi, da jo bodo bolj verjetno ustvarili pesniki, ki se bodo naučili pisati drame, kot pa izurjeni dramatikí, ki bi skušali pisati v verzu. Mislím, da je mogoče upati, in ne brez razloga, da se morejo nekateri pesniki naučiti pisati igre, in dobre povrhu; da pa se bi nekdo, ki je začel s pisanjem dram v prozi, naučil pisati dobro poezijo, se mi zdi skrajno neverjetno. V današnjih razmerah in dokler ne bo širše občinstvo priznalo igro v verzu kot možen vir razvedrila, bo pesnik dobil verjetno svojo prvo priložnost ustvarjati za oder šele, ko si bo pridobil nekaj priznanja kot avtor drugih zvrsti vezane besede. Hotel sem zato povedati, kolikor naj bi bilo to važno za druge, nekaj o težavah, na katere sem naletel, o napakah, ki sem jih zagrešil, ter o nepopolnostih, ki sem jih skušal premagati.

Nočem končati, ne da bi vam skušal podati, čeprav le v medlih obrisih, ideal, h kateremu naj bi poetična drama težila. Nedosegljiv ideal je; vleče pa me prav zato, ker spodbuja k nadaljnjemu poskušanju in raziskovanju onstran katerega koli cilja, ki ga pričakujemo doseči. Opravilo umetnosti je, da nam nudi občutek reda v življenju s tem, da oblikuje življenje v nek red. Slikar ustvarja z izbiranjem, premikanjem in poudarjanjem prvin vidnega sveta, glasbenik sveta glasov. Zdi se mi, da se za emocijami, ki jih lahko poimenujemo in razvrščamo ter za vzgibi naše zavestnosti, usmerjenimi v dejavnost — predel življenja, ki ga prozna drama ustrezno izraža — neomejeno širi obzorje občutij, ki jih moremo zazreti takorekoč samo s koncem očesa, nikdar pa goriščno osvetliti — obzorje, ki se ga zavemo samo v nekaki začasni odtrganosti od dejavnosti. Veliki prozni dramatikí, kot Ibsen in Čehov, so včasih naredili stvari, za katere bi drugače dejal, da jih proza ne zmore; zdi se mi pa, da jim je, kljub njihovem uspehu, pisanje v prozi oviralo izraz. To posebno območje občutljivostnega more pogoditi dramatska poezija v svojih viških napetosti. V takih trenutkih zadenemo na mejo tistih občutij, ki jih more izraziti samo muzika. Ne moremo se kosati z muziko, kajti dospeti do muzičnega stanja bi pomenilo uničiti poezijo in posebno dramatsko poezijo, vendar pa mi je pred očmi nekak privid popolne verzne drame, ki bi bila preplet človeškega delovanja in besed ter bi obenem zadostila obema vidikoma, dramatskemu in glasbenemu. Mislím, da je Shakespeare dosegel to vsaj v nekaterih prizorih — prej v zgodnjih delih, kjer ne smemo pozabiti na balkonsko sceno Romea in Julije — in da je stremel za tem v svojih poznejših delih. Pravi cilj dramatskega pesništva je iti kar mogoče daleč po tej poti, ne da bi izgubili stik z vsakdanjim življenjem, s katerim se mora drama sporazumeti. Kajti končno je opravilo umetnosti v tem, da vtisne vsakdanji stvarnosti verno podobo reda, da tako upodobi občutek reda v stvarnosti sploh ter da nas pripelje v stanje jasnosti, umirjenja in sprave —

nato pa zapusti, kot je Vergil zapustil Danteja, da nadaljujemo pot proti krajem, kjer nam njeno spremstvo ni več potrebno.

(Poslovenil France Papež)

T. S. ELIOT

UMOR V KATEDRALI

(THE MURDER IN THE CATHEDRAL)

I. DEJANJE

OSEBE :

ZBOR CANTERBURYJSKIH ŽENA
TRIJE STOLNI DUHOVNIKI
SEL
NADŠKOF TOMAŽ BECKET
ŠTIRJE SKUŠEVALCI
SLUŽABNIKI

Dejanje se godi v nadškofijski dvorani 2. decembra 1170.

ZBOR

Tu se ustavimo, tu čakajmo. Nas je privedla nevarnost?
Nas privablja zavest varnosti h katedrali? Katera nevarnost
naj preti nam, ubogim canterburyjskim ženam?

Je kakšna bridkost, ki bi ne vedele zanjo?
Za nas ni varnosti, niti nevarnosti v katedrali. Slutnja nečesa,
kar morajo izpričati naše oči, nas je semkaj privedla.

Odkar se je zlati oktober nagnil v mračni november
in so bila jabolka obrana in shranjena, odkar je dežela rjav
okostnjak v pušči blata in vodé,
čaka novo leto, diha, čaka, šepeče v temi.

Medtem ko orač odvrže blatne škornje in si greje nad ognjem roké,
čaka novo leto, usoda čaka na to, kar prihaja.
Kdo je dal roke nad ogenj in se spomnil svetnikov na Vse svete,
kdo se je spomnil mučencev in svetnikov, ki čakajo? Kdo
si bo grel nad ognjem roke in zanikal učitelja? Kdo
se bo ob ognju grel in svojega gospoda zanikal?

Sedem let je minilo in poletje je mimo,
sedem let je, odkar nas je nadškof zapustil —
on, ki je ljubil svoje ljudstvo.

Vendar bi ne bilo prav, ko bi se vrnil.
Kralj vlada zdaj in plemiči vladajo.
Mnoge stiske smo prestali,
a največkrat smo bili prepuščeni sebi —
zadovoljni, če smo bili lahko sami.

Dom skušamo obdržati urejen;
previden in plah si trgovec ustvarja majhno imetje
in kmet se sklanja, kot gruda rjav, nad košček zemljé,
najraje, da ga ne vidi nihče.

Bojim se, da bodo mirni časi razburkani:
prišla bo zima, prinesla bo smrt od morjâ,
pogubna pomlad bo na duri potrkala,
korenika in brst nam bosta razjeli ušesa in oči,
razdejalno poletje bo izsušilo struge rek
in revež bo čakal na novo trohnenje v oktobru.

Zakaj naj bi poletje prineslo tolažbo
jesenskim ognjem in zimskim meglam?
Kaj drugega bomo počeli v poletni vročini,
kot čakali v praznih sadovnjakih na oktober?

Bolezen se nas loteva. Čakamo
in svetniki in mučenci čakajo nanje, ki bodo mučenci in svetniki.

Usoda čaka v božjih rokah, oblikujoč še neizoblikovano.
Vse to sem videl v preblisku sončne luči.

Usoda je v božjih rokah, ne v rokah državnikov,
ki snujejo in ugibljejo — spretno ali nerodno —
in preobračajo svoje naklepe v tkanini časa.

Pridi, srečni december! Kdo te bo našel, kdo ohranil?
Bo Sin človekov spet rojen v staji zaničevanja?
Za nas, uboge, ni delovanja,
ampak le čakanje in pričevanje.

(Vstopijo DUHOVNIKI)

PRVI DUHOVNIK

Sedem let je minilo in poletje je mimo,
sedem let je, odkar nas je nadškof zapustil.

DRUGI DUHOVNIK

Kaj delata nadškof in naš gospod, papež,
s trmastim francoskim kraljem,
ob neprestanih spletkah,
v posvetih s sprejetimi in nesprejetimi predlogi,
na neskončnih sestankih ali sestankih brez konca,
na tem ali onem kraju Francije?

TRETJI DUHOVNIK

Nič prepričevalnega ne vidim v časni vladavini,
samo nasilje, neodkritost in zlorabo.
Kralj vlada zdaj in plemiči vladajo —
močni močno, slabotni muhasto.
Vsi pa poznajo en zakon: polastiti se oblasti in jo obdržati.
Močan se igra s pohlepom in poželenji drugih,
slabotneža pa požre lastna sla.

PRVI DUHOVNIK

Ne bo prej konec tega,
dokler ne bodo ubogi pred vrati
pozabili na svojega prijatelja, svojega Očeta in Boga,
pozabili, da so imeli prijatelja?

(Vstopi SEL)

SEL

Služabniki božji in čuvarji svetišča,
prišel sem, da vas brez obotavljanja obvestim:
nadškof je v Angliji in že prav blizu mesta.
Jaz sem bil nagloma poslan naprej,
da vas obvestim o prihodu, kolikor je mogoče,
in da se pripravite na sprejem.

PRVI DUHOVNIK

Kaj? Konec pregnanstva? Sta se nadškof
in kralj zedinila? Kakšna bo sprava
dveh ponosnih mož?

TRETJI DUHOVNIK

Kakšen mir more pognati
med kladivom in nakovalom?

DRUGI DUHOVNIK

Povej,

so stari spori končani? Je zid ponosa,
ki ju je ločil, porušen? Bo mir ali vojna?

PRVI DUHOVNIK

Prihaja

s polnim jamstvom ali samo
gotov moči Rima, duhovnega vpliva;
z zagotovitvijo pravice in priljubljenosti pri ljudstvu?

SEL

Nezaupanje berem na vas.
S ponosom in žalostjo prihaja, v svojih zahtevah vztraja,
prepričan o vdanosti ljudstva,
ki ga sprejema v divjem navdušenju,
kričaje in metaje v zrak svoje čepice
po cestah, prekritih z listjem in poznimi jesenskimi rožami.
Ceste po mestu bodo natrpano polne
in njegov konj bo verjetno izgubil ves rep —
vsaka ščetina bo dragocena relikvija.
Nadškof se je spravil s papežem in s kraljem Francije,
ki bi ga resnično rad obdržal v svojem kraljestvu.
Kar se pa tiče našega kralja, je druga stvar.

PRVI DUHOVNIK

Vendar — je vojna ali mir?

SEL

Mir, a ne poljub miru.
Zakrpana stvar, vam pravim — če mar vam je moje mnenje.
In če me vprašate, vam rečem, da naš gospod
ni človek, ki bi se praznim upom vdajal
ali kakorkoli odstopal od svojih zahtev.
Če me še vprašate, vam porečem, da ta mir
ni nič podoben ne koncu, ne začetku.
Vsi vedo — ko je nadškof
odhajal, da je rekel kralju:
gospod, ločiva zdaj se kot moža,
ki pot ju skupaj več ne pripelja.
To vem iz zanesljivih virov in verjemite,
različna so mnenja o tem, kaj da je mislil,
nihče pa ni imel tega za dobro znamenje.

(*Odide.*)

PRVI DUHOVNIK

Bojim se za nadškofa, bojim se za Cerkev;
vem, da ponos, zrejen v veliki sreči,
je le ojačil se v trpki nesreči.
Videl sem ga, kanclerja — kralj se mu je laskal,
ošabni dvorjani so ga ljubili ali se ga bali,
preziran je preziral, nikdar eden med njimi,
vedno le sam, nezavarovan.
Njegov ponos se je hranil iz lastnih vrlin,
ponos se je držal na pravičnosti
in se opiral na radodarnost.
Sovražil je moč, ki raste iz prevratnosti dobe,
moč, ki je voljna podvreči se komaj še Bogu.
Ko bi bil kralj močnejši ali on slabejši,
bi bile danes stvari za Tomaža drugačne.

DRUGI DUHOVNIK

In vendar se je gospod vrnil. Prišel je spet k svojim.
Dovolj smo čakali od decembra do temnega decembra.
Nadpastir nas bo vodil, preganjal nam dvome in strah,
ukazoval nam in nas učil, kaj naj storimo.
Naš gospod se je zvezal s papežem in s francoskim kraljem.
Na skalo se lahko opremo, zdaj čutimo trdno oporo
proti večni plimi in oseki premoči plemičev.
Na božji skali stojimo. Sprejmimo nadškofa s pristrčno zahvalo.
Naš gospod, naš pastir se vrača; ko bo prišel,
bodo pregnani vsi dvomi. Veselimo se,
pravim, veselimo! Radostni naj bodo obrazi!
Jas sem njegov človek! Sprejmimo nadškofa!

TRETJI DUHOVNIK

Kolo naj se obrne na dobro ali na slabo.
Sedem let je mirovalo in ni bilo prav
na dobro ali na slabo naj se obrne,
kajti kdo bi vedel, ali bo konec dober ali slab,
dokler brusilni kamen ne utihne
in se vrata na cesto ne zapró
in dokler niso vse hčere veselja ugnane?

Z B O R

Tu ni mesta za ostajanje, tu ni mogoče bivati.
Mrzel veter, slabo vreme, dobiček dvomljiv, nevarnost gotova.
O, pozen, pozen, pozen je čas; pozno, prepozno in gnilo je leto;
oster je veter in divje je morje in nebo vse sivo, sivo, sivo.
Vrni se, Tomaž, nadškof; vrni se v Francijo!
Vrni se hitro, mirnó. Zapusti nas, da umremo v miru.

Prihajaš v navdušenju in zmagoslavno, vendar prinašaš smrt
v Canterbury,
obsodbo na hišo, obsodbo na nas, obsodbo na svet.

Nočemo, da bi se kaj zgodilo.
Sedem let smo živeli mirno,
posrečilo se nam je, da smo bili neopaženi,
živeli in samo delno živeli.
Bilo je dosti razkošja in zatiranja,
revščine in razuzdanosti,
bilo je dosti malih krivic.
In vendar smo vse prestali,
živeli in samo delno živeli.
Včasih nam pšenica ni obrodila,
drugič je bila žetev bogata;
kako leto je bilo mnogo dežja,
drugič se je spet vse posušilo.
Včasih so bile jabolane bogato polne,
drugo leto nismo imeli nič sliv.
In vendar smo živeli,
živeli in le delno živeli.
Spoštovali smo nedelje, k maši hodili,
varili smo pivo, stiskali mošt,
pripravljali drva za zimo
in se pogovarjali pri ognjišču,
pogovarjali se po ogljih, po cestah,
ne vedno potihó in šepetaje,
živeli in le delno živeli.
Rojstva smo videli, ženitve in smrti,
doživeli smo nekaj spotik,
davki so nas težili,
pa smo se tudi smejali in klepetali.
Nekaj deklet je skrivnostno izginilo,
a nekaj jih ni moglo.
Vsi smo poznali svoje osebne grozote,
lastne sence, skrivne bojazni.

Zdaj pa je v nas veliki strah, ne strah enega, ampak mnogega,
kakor strah pred rojstvom in smrtjo, če vidimo rojstvo in smrt
sama, ločena in v praznem.

Zaskrbljeni smo v strahu, ki ga ne poznamo, se mu ne moremo
upreti in ga nihče ne razume.

Srca so iztrgana iz nas, možgani razkriti, kot olupljena
čebula; bit nam je izgubljena, izgubljena
v končnem strahu, ki ga ne razumemo. O. Tomaž, nadškof
Tomaž, pojdi od nas, pusti nas v naši skromni in kalni biti,
zapusti nas;

ne zahtevaj, da bi bili pri sodbi hiše, pri sodbi nadškofa,
pri sodbi sveta.

Nadžkof, varen in gotov svoje usode, neustrašen med sencami,
ali si predstavljaš, kaj zahtevaš od nas, ali
veš, kaj pomeni
preproste ljudi, ki žive med majhnimi stvarmi, potegniti
v vrtinec usode,
raznetiti možgane majhnih ljudi, ki stoje pri sodbi hiše,
pri sodbi svojega gospoda, pri sodbi sveta?
O, Tomaž, nadškof, zapusti nas, zapusti neprijazni Dover
in razpni jadra proti Franciji.
Tomaž, nadškof naš tudi v Franciji, razpni
bela jadra med divje morje in sivo nebo. Zapusti nas,
pojdi na Francosko!

DRUGI DUHOVNIK

Predrzne in klepetave ženske,
kaj govorite ob taki priložnosti!
Ali ne veste, da nadškof
lahko pride vsak trenutek?
Množice po cestah bodo vzklikale in ga pozdravljale,
ve pa regljate kot žabe pod drevesi —
a žabe vsaj spečemo in pojemo.
Česarkoli pa se bojite v svoji strahopetni zaskrbljenosti,
prosim — naredite vsaj vedre obraze
in sprejmite pristržno našega dobrega nadškofa.

(Vstopi TOMAŽ.)

TOMAŽ

Mir! Pusti jih v njihovem zanosu.
Bolje govore, kot se zavedajo in kot ti razumeš.
Vedo in ne vedo, kaj se pravi delovati in kaj trpeti.
Vedo in ne vedo, da je delovanje trpnost
in trpnost delovanje. Vendar pa činitelj ne trpi
in tisti, ki trpi, ne deluje. Oba sta prisiljena
v večno delovanje in v večno trpnost,
v katero mora vsakdo privoliti, če naj bo hotena,
in ki jo mora vsakdo trpeti, če naj si jo želi.
To pa zato, da tkanina ostane — kajti tkanina je dejavnost
in trpnost —
zato, da se kolo lahko vrti in
da je vendar večno mirno.

DRUGI DUHOVNIK

Odpustite, gospod, tako me je premotilo čenčanje
teh neumnih žena, da nisem opazil, kdaj ste prišli.
Oprostite, gospod, bolje bi vas sprejeli,
če bi bili prej pripravljene na ta dogodek.

Vaše gospostvo ve, da je sedem let čakanja,
sedem let molitve, sedem let zapuščenosti
bolje pripravilo naša srca na vaš prihod,
kot pa se je mogel v sedmih dneh pripraviti Canterbury.
Kakorkoli — ukazal bom, naj zakurijo v vseh vaših sobah;
da se bo umaknil angleški decembrski mraz.
Vaše gospostvo je vajeno milejšega podnebja.
Svoje sobe bo gospostvo našlo, kot jih je pustilo.

TOMAŽ

In jih bom skušal pustiti kakor jih dobim.
Več kot hvaležen sem vam za prijazno pozornost.
A to so majhne stvari. Malo miru bo v Canterburyju,
s hudimi sovražniki nenehno ob nas.
Uporni škofje v Yorku, Londonu, Salisburyju
so hoteli prestreči moje pismo,
prepredli so obalo z ogleduhi in mi poslali
nasproti nekaj najbolj zagrizenih sovražnikov.
Po milosti božji smo zvedeli za njihov naklep,
poslal sem svoje pisanje drugi dan,
imel prijetno vožnjo; v Sandwichu pa sem našel
Broca, Warena in grofa kentskega,
ki so prisegli, da bodo imeli mojo glavo.
Edini John, dekan iz Salisburyja,
boječ se za kraljevo dobro ime, je svaril pred izdajo
in jim zadržal roké. Tako nas puste
zaenkrat v miru.

PRVI DUHOVNIK

Vendar vas bodo zasledovali?

TOMAŽ

Roparski kragulj se bo nekaj časa
dvigal in plaval, a krožil niže in niže,
čakajoč na izgovor in priložnost.
Konec bo enostaven, nenaden, od Boga poslan.
Vsebina prvega dejanja
pa so medtem sence in prepiri s sencami.
Odmor je težji, kot dejanje.
Z vsako stvarjo se pripravlja udar. Glej!

(Vstopi PRVI SKUŠEVALEC.)

PRVI SKUŠEVALEC

Vidiš, gospod, formalnosti se ne držim —
tu sem in vso trpkost naj odložim.

Upam, da bo tvoje dostojanstvo razumelo
mojo skromno lahkomišelnost, vedenje smelo,
spominjajoč se dobrih, starih časov.
Gospodstvo ne bo preziralo obubožanega prijatelja.
Veseli Tom, Becket iz Londona!

Tvoje gospodstvo ne bo pozabilo večera na reki,
ko smo bili zbrani prijatelji — kralj, ti in jaz.
Zob časa bi prijateljstva ne smel razjesti.
Moj gospod, ali bomo zdaj, ko si pri kralju
spet priljubljen, rekli, da je poletje minilo
in da se dobri časi ne vrnejo?
Piščalke po pašnikih, violine v dvorani,
smeh in jabolčno cvetje na vodi,
petje ob večerih, šepet po izbah,
ogenj, ki požira zimske dneve —
o, prebiti zimo v temi, med šalami, ob vinu in modrovanju!
Zdaj, ko sta kralj in ti prijateljstvo otela,
duhovščina in posvetnost hodita vesela,
radost in razposajenost bosta mir imela.

TOMAZ

Govoriš o časih, ki so minili. Jaz se spominjam
tistih, ki jih ni vredno pozabiti.

SKUŠEVALEC

Nov čas,
nova pomlad je vzbrstela v zimi. Sneg po vejah
se blesti tako prijetno, kot cvetje. Led po kanalih
odbija sončne žarke. V sadovnjaku je ljubezen pognala
sokove v brstiče. Veselje se upira otožnosti.

TOMAŽ

Ne vemo dosti drugega o prihodnosti
kot to, da se iz roda v rod
ponavljajo iste stvari.
Malo se nauče ljudje iz skušenj.
V življenju človekovem pa se čas oddaljuje,
dnevi se ne vrnejo. Vrv se utrguje,
lestev razpada. Samo norec,
odločen v svoji norosti, more misliti,
da vrti kolo, na katerem se sam vrti.

SKUŠEVALEC

Tudi nikelj ima svoj blesk, gospod.
Večkrat si želimo to, kar smo nekoč grajali.
Stari, dobri časi se vračajo
in jaz sem vaš človek.

TOMAŽ

A ne v tej obleki!
Pazi, kaj delaš! Bolje bi bilo zate
misliti na pokoro.

SKUŠEVALEC

Le ne tako hitro —
kdo drug bi mogel iti hitreje.
Tvoje gospostvo je preponosno.
Ni najbolj nevarna žival, ki najbolj rjove
in to ni primer mojega gospoda kralja.
Kaj ti je bilo treba grešnike tako pestiti,
tvoje prijatelje. Počasi, človek!
Mirnemu je miza vedno pogrnjena.
Sprejmi prijateljev nasvet: pusti kot so stvari,
drugače bo tvoja gos kmalu obrana prav do kosti.

TOMAŽ

Dvajset let prepozno prihajaš.

SKUŠEVALEC

Torej te prepustim lastni usodi,
ugodnostim tvoje višje sprijenosti,
ki bodo morale biti plačane po višji ceni.
Pozdravljen, moj gospod, formalnosti se ne držim!
Odhajam, kakor sem prišel — zamero odložim
in upam, da bo tvoje dostojanstvo razumelo
moje vedenje skromno, včasih smelo.
Če pa, gospod, me vpletel v svoje boš molitve,
se jaz te spomnim v uri poljuba in ločitve.

TOMAŽ

Pojdi, kamor hočeš, pomladna domišljija!
Tako odžvižga misel v pišu vetra.
Nedosežno je še vedno polno skušnjav,
nedosežno, glasovi v spanju, ki bude mrtvi svet,
tako, da misel in srce nista popolnoma v sedanjosti.

(Vstopi DRUGI SKUŠEVALEC)

DRUGI SKUŠEVALEC

Tvoje gospostvo je bržčas pozabilo name. Spomnil ga bom.
Srečala sva se v Clarendonu, v Northamptonu
in nazadnje v Montmirailu. Ko sva že pri tem,

pa postaviva te ne preveč prijetne spomine
drugim nasproti, zgodnejšim
in važnejšim — kanclerskim.
Glej, kako vstajajo spomini! Mojster državnštva,
od vseh priznan, spet bi moral voditi državo.

TOMAŽ

Meniš?

SKUŠEVALEC

Kanclerstvo, ki si se mu odpovedal,
ko si postal nadškof — to je bila tvoja
napaka — je mogoče še dobiti. Premisli, gospod,
moč se razraste v slavo —
trajno imetje za vse življenje.
Grob ob cerkvi, marmornat spomenik.
Ne reci, da je vladanje norost.

TOMAŽ

Za služabnika božjega — kakšna radost?

SKUŠEVALEC

Slabost

le zanj, ki Bogu vso ljubezen izroči.
Naj on, ki iz trdnih je snovi,
med sencami varljivimi blodeč bedi?
Oblast je zdajšnja — svetost bo za pozneje.

TOMAŽ

Torej kaj?

SKUŠEVALEC

Kancler. Kralj in kancler.
Kralj vlada, kancler mogočno upravlja.
To je formula, ki šola ne, življenje jo ponavlja.
Uklanjati mogočne in ščititi uboge —
kaj še si more človek pod soncem želeti!
Razorožiti roparja, zakone utrditi,
upravljati in za dobro stvar se truditi,
razsojati in pravico enako deliti —
to je sreča na zemlji in morda še v nebesih.

TOMAŽ

Kako jo doseči?

SKUŠEVALEC

Dejansko oblast
si je mogoče pridobiti za ceno nekaterih odpovedi.
Tvoja duhovna oblast ti je v zemsko pogubo.
Zanj, ki jo hoče imeti, je oblast zdajšnja in tukajšnja.

TOMAŽ

Kdo jo bo imel?

SKUŠEVALEC

Tisti, ki prihaja.

TOMAŽ

V katerem mesecu?

SKUŠEVALEC

V zadnjem, začenši od prvega.

TOMAŽ

Kaj bomo zanjo žrtvovali?

SKUŠEVALEC

Imetje duhovniške oblasti.

TOMAŽ

Za kaj naj žrtvujemo?

SKUŠEVALEC

Za slavo in čast.

TOMAŽ

Ne!

SKUŠEVALEC

Da! Ali pa bo ponos strt,
ugled zaprt v Canterburyju. Vladar brez države,
samovoljni služabnik slabotnega Rima,
stari jelen, ki psi so ga obkolili.

TOMAŽ

Ne!

SKUŠEVALEC

Da! Človek mora biti spreten. Tudi vladarji,

ki tvegajo vojske, potrebujejo prijateljev doma.
Lastne koristi se uklonijo javnim zadevam,
a dostojanstvo še vedno obdrži svoj dekor.

TOMAŽ

Pozabljaš na škofe,
ki sem jih izobčil.

SKUŠEVALEC

Lačno sovraštvo
se ne bo dvignilo proti pameti lastnih koristi.

TOMAŽ

Misli na plemiče, ki ne bodo pozabili
nenehnega kratenja svojih majhnih privilegijev.

SKUŠEVALEC

Proti plemičem so
kralj, kancler in kmet.

TOMAŽ

Ne! Ali se naj jaz, ki imam ključ
nebes in zemlje, edini najvišji v Angliji,
ki zavezuje in razvezuje z oblastjo dano od papeža,
ponižam v poželenju manjše oblasti?
Oblast imam soditi in obsojati;
kaznovati kralje, ne služiti med služabniki njihovimi.
To je moj vzvišeni poklic. Ne — pojdi!

SKUŠEVALEC

Prepustim te lastni usodi.
Tvoji grehi se dvigajo proti nebu in zakrivajo kraljeve sokole.

TOMAŽ

Časna oblast — graditi boljši svet,
paziti na red, ki je red sveta.
Kdor zaupa v časni red
in ne skrbi za božji red,
v zaupni nevednosti podpira samo nered,
utrjuje ga, hraneč smrtno bolezen,
ponižuje to, kar povzdiguje. Oblast in kralj —
jaz sem bil desna roka kraljeva, njegov boljši jaz.

A kar je bilo nekoč povzdigovanje,
bi bilo zdaj nizkotno poniževanje.

(Vstopi TRETJI SKUŠEVALEC)

TRETJI SKUŠEVALEC

Nepričakovan obisk.

TOMAŽ

Pričakoval sem te.

SKUŠEVALEC

A ne v tej podobi in ne s takimi nameni.

TOMAŽ

Nikak namen me ne preseneti.

SKUŠEVALEC

Dobro, gospod,
jaz nisem šema, ne politik.
Za igračkanje in za spletkarjenje
na dvoru nisem sposoben. Nisem dvorjan
Poznam konja, psa in žensko;
vem, kako upravljati svoja posestva.
Plemič iz dežele sem, svojega se zavedajoč.
Mi plemiči poznamo deželo
in mi vemo, kaj dežela potrebuje.
Dežela je naša, mi skrbimo zanjo.
Mi smo hrbtenica naroda —
mi, ne spletkarski zajedavci
okoli kralja. Oprosti moji okornosti —
robat, a odkrit Anglež sem.

TOMAŽ

Potem nadaljuj odkrito.

SKUŠEVALEC

Namen je preprost:
trajnost prijateljstva ni odvisna
od nas, ampak od okoliščin.
Okoliščine pa se dajo popravljati.
Neresnično prijateljstvo je mogoče narediti resnično,
a kadar se to razbije, ga ni mogoče več oživetiti.
Prej se sovrašтво spremeni v prijateljstvo —

sovraštvo, ki ni poznalo nikdar dobre besede,
pride prej do poravnave.

TOMAŽ

Iz dežele si,

pa zavijaš svoje besede v tako meglenost
kot kak dvorjan.

SKUŠEVALEC

To je jasno:

ne moreš upati na spravo
s Henrikom, kraljem. Računaš lahko
le na slepo samoobrambo v osamelosti.
In tu tiči zlo.

TOMAŽ

O, Henrik, moj kralj!

SKUŠEVALEC

V tem položaju

je mogoče dobiti druge prijatelje.
Kralj Anglije ni vsemogočen.
Kralj je na Francoskem, prička se v Anžuju
in krog njega lazijo lačni sinovi.
Mi smo za Anglijo, mi smo v Angliji.
Ti in jaz, gospod, sva Normana
in Anglija je dežela, kjer bo vladal
Norman. Anžuvinec se naj
sam uniči v Anžuju.
On nas ne razume — nas, angleških plemičev.
Mi smo ljudstvo.

TOMAŽ

Kam vse to vodi?

SKUŠEVALEC

V posrečeno koalicijo
pametnih koristi.

TOMAŽ

Kaj imate vi —
ko že govoriš za plemiče?

SKUŠEVALEC

Močno stranko,
ki je vrgla oči v tvojo smer,

da bi zmagala — če vprašaš, gospod.
Usluga cerkvi bi nam bila v prid,
papežev blagoslov mogočna zaščita
v boju za svobodo. Ti, gospod,
bi z nami naredil dober udarec,
tako za Anglijo, kot za Rim,
končavši tiranski vpliv
kraljevega dvora nad škofijo
in kraljevega dvora nad grajskim.

TOMAŽ

Vpliv, ki sem ga jaz pomagal graditi.

SKUŠEVALEC

Ki si ga ti pomagal graditi —
da, a preteklost je pozabljena.
Čakamo, da vzide nova konstelacija.

TOMAŽ

Če nadškof ne more zaupati v kralja,
kako naj zaupa njim, ki delajo proti kralju?

SKUŠEVALEC

Kralji ne trpe druge oblasti poleg svoje,
cerkev in ljudstvo imata vzrok, da bijeta boje.

TOMAŽ

Če nadškof v prestol verovati več ne more,
mu ni drugje kot v Bogu le opore.
Nekoč sem kancler bil in stati
ljudem kot ti bila je čast pred mojimi vrati.
Ne le na dvoru in na borišču —
marsikdo se vdal mi je na bojišču.
Naj jaz, ki vladal sem kot orel nad golobi,
z volkovi zdaj pokažem v volčji se podobi?
Bodite izdajalci, kakor vedno —
nihče pa ne bo dejal, da jaz sem kralja izdal!

SKUŠEVALEC

Če je tako, gospod, pred vrati ti ne bom več stal,
a upam, da še pred pomladjo
ti kralj odkrije svojo zvestobo.

TOMAŽ

Postaviti in podreti — brezupni trud je oblasti

ginevajoče. O tem premišljal sem že mnogo dni.
Samson v Gazi je tako napravil.
Jaz pa naj zloim najprej sebe.

(Vstopi ČETRTE SKUŠEVALEC)

ČETRTE SKUŠEVALEC

Dobro si povedal, Tomaž. Teško te je upogniti.
Z menoj ob sebi ne boš v stiski za prijatelja.

TOMAŽ

Kdo si? Tri obiskovalce
sem pričakoval, ne štiri.

SKUŠEVALEC

Ne bodi presenečen, če moraš sprejeti še enega.
Če bi me bil pričakoval, bi prej prišel.
Vedno pridem, preden sem pričakovan.

TOMAŽ

Kdo si?

SKUŠEVALEC

Ker me ne poznaš, ne potrebujem imena
in ker me poznaš, sem prišel.
Poznaš me, a nisi videl mojega obraza.
Za srečanje prej ni bilo ne časa ne kraja.

TOMAŽ

Torej, kaj si prišel povedat?

SKUŠEVALEC

To, kar bo končno povedano.

Trnki so bili nastavljeni z vabami preteklosti.
Prešernost je slabost. Kralj
v zakrknjenem sovraštvu ne bo odnehal.
Veš, da ne zaupa v drugo
nekdanjemu prijatelju.
Izposojaj si previdno, zaposli
svoje moči, dokler si sposoben.
Le čakaj, da se zanka zadrigne
in da prideš na vrsto, zlomljen in zbit.
Plemiči: zavist majhnih ljudi
je trdovratnejša, kot jeza kraljeva.

Kralji gledajo na skupnost, plemiči na lasten dobiček,
besneči od zavisti, obsedeni od vraga.
Plemiči se prepirajo in žro.
Da, za uničiti kralja je treba večjih sovražnikov.

TOMAŽ

Kaj svetuješ?

SKUŠEVALEC

Vztrajaj do konca.

Vse poti so zaprte,
razen te, ki si jo že izbral.
Kaj je radost, kaj kraljevanje,
kaj vladanje pod kraljem
s skrivnimi zvijačami po koteh
v primeri s širokim prijemom duhovne oblasti?
Obteženi z grehom Adamovega padca —
ti pa imaš ključe nebes in zemlje,
moč zavezati in razvezati... Zaveži, Tomaž!
Kraj in škof sta pod tvojo peto,
kralj in cesar, škof in plemič...
Nespretno vodenje drobečih se armad,
vojska, kuga in vstaja,
nove zarote, prelomljene pogodbe;
biti gospod ali suženj v eni uri —
to je usoda časne oblasti.
Stari kralj bo to spoznal, ko mu poide dih.
Brez sinov, brez kraljestva stiska polomljene zobe.
Ti pa drži vajeti. Navijaj, Tomaž, navijaj
niti večnega življenja in smrti.
Drži to oblast, drži jo!

TOMAŽ

Najvišjo v deželi?

SKUŠEVALEC

Razen ene najvišjo.

TOMAŽ

Tega ne razumem.

SKUŠEVALEC

Ni moja stvar, da bi ti govoril o tem.
Tu sem, da ti povem, kar že veš.

TOMAŽ

Kako dolgo še?

SKUŠEVALEC

Vprašuj me le, kar že veš.
Misli pa, Tomaž, misli na posmrtno slavo.
Ko umre kralj, pride drugi
in nov kralj pomeni novo gospostvo.
Z novim kraljem je stari pozabljen,
svetnik in mučenec pa vladata onkraj groba.
Misli, Tomaž, kako so sovražniki v strahu,
spokorno se plazijo v prahu;
pomisli na romarje — glej vrsto zaprašeno
pred skrinjo blestečo, z dragulji okrašeno.
Kako poklekajo iz roda v rod
v molitvi ponižni in v prošnji: Gospod...!
Na čudeže misli — kot v božjem rajju...
In na svoje sovražnike v drugem kraju.

TOMAŽ

Na vse to sem že mislil.

SKUŠEVALEC

Prav zato ti govorim.
Tvoje misli imajo večjo oblast nad tabo, kot kralji.
Mislil si že, včasih, med molitvijo,
obtvajajoč se na zavojih stopnic,
v zgodnjem jutru, v bedenju in spanju
si mislil o novem zasmehovanju.
Da vse to mine in se samo kolo vrti
in ptič žaluje in nad praznim gnezdrom leti...
Mislil si že, da bo skrinja orošana, brez zlata,
dragulji zavrženi v lišp nečimrnih gospá
in svetišče oskrunjeno, zakladi
da bodo izginili v naročjih vlačug, kakor v prepadi.
Ko čudeži minejo in te zvesti zapuste,
prekmalu pozabijo nate vsi ljudje.
In pozneje, še huje — ne bodo te več sovražili tako,
da bi te le opravljali ali mrzeli samo —
razglabljali bodo o napakah, jim hoteli do dna priti
in skušali zgodovinsko dejstvo odkriti.
Pa bodo izjavili, da ni bilo nič takega — bi dejal —
v njem, ki je v zgodovini sicer neko vlogo igral.

TOMAŽ

Kaj storiti, kaj je mogoče storiti?
Ali si res ni mogoče trdne krone zagotoviti?

SKUŠEVALEC

Da, Tomaž, da — tudi na to si že mislil.
Kaj se naj primerja s slavo svetnikov,
ki bivajo večno pred božjim obličjem?
Katera zemška slava, kraljeva ali cesarjeva,
kateri zemski ponos ni revščina
v primeri z bogastvom nebeške veličine?
Išči poti mučeništva, bodi najnižji
na zemlji, da boš visok v nebesih.
Globoko pod sabo boš gledal prepade,
videl boš svoje preganjavce v brezčasnih mukah,
v žgočem trpljenju, ki ga nihče ne pogasi.

TOMAŽ

Ne!

Kdo si, ki me skušaš z lastnimi željami?
Drugi so bili tu, časni skuševalci
z radostmi in oblastjo ponujano za otipljivo ceno.
Kaj pa ti nudiš? Kaj zahtevaš?

SKUŠEVALEC

Ponujam to, kar želiš. Zahtevam,
kar ti lahko daš. Je to preveč
za videnje večne veličine?

TOMAŽ

Drugi so ponujali stvarne dobrine,
ničvredne, a stvarne. Ti nudiš le
sanje prekletstva.

SKUŠEVALEC

Večkrat si jih že sanjal.

TOMAŽ

Ni poti v moji dušni bolesti,
ki bi ne vodila v prekletstvo napuha?
Vem, da pomenijo te skušnjave
tukaj nečimrnost, onstran pa muke.
Ali je pregrešni napuh mogoče izkoreniniti
samo še z bolj grešnim? Ali res ne morem delovati
in trpeti, ne da bi bil pogubljen?

SKUŠEVALEC

Veš in ne veš, kaj se pravi delovati in kaj trpeti.
Veš in ne veš, da je delovanje trpnost

in trpnost delovanje. Vendar pa činitelj ne trpi
in kdor trpi, ne deluje. Oba sta priklenjena
v večno delovanje in v večno trpnost,
v katero mora vsakdo privoliti, če naj bo hotena,
in ki jo mora vsakdo trpeti, če naj si jo želi.
To pa zato, da tkanina ostane, kajti tkanina je
dejavnost in trpnost;
zato, da se kolo lahko vrti in
da je vendar večno mirno.

Z B O R

Ni počitka v hiši, ni miru na cesti.
Nemirne korake slišim in zrak je težak in gost;
gosto in težko je nebo, zemlja pritiska ob naše noge.
Kaj prinaša bolesten vonj megle, kaj hoče temno zelena
luč, ki lije iz oblaka nad posušenim drevesom?
Zemlja se je nabreknila v porod peklenskega izrodka.
Kaj pomeni lepljiva rosa, ki se mi nabira na roki?

ŠTIRJE SKUŠEVALCI

Človeško življenje je prevara in razočaranje.
Vse je neresnično,
neresnično in varljivo;
umetni ognji, našemljene postave,
nagrade iz otroških iger,
nagrada podeljena za esej.
učenjakovo znanje, državnikovo odlikovanje.
Vse je bolj in bolj neresnično, človek gre
iz ene nestvarnosti v drugo.
Ta človek je trmast, slep, v lastno
uničenje zaverovan,
padajoč iz prevare v prevaro,
iz napuha v napuh,
izgubljen v čudenju nad lastno veličino,
sovražnik družbe in sebe.

TRIJE DUHOVNIKI

O, Tomaž, moj gospod, ne upiraj se neukrotljivi plimi,
ne jadraj proti neudržnemu vetru. Ali ne bomo
v nevihti počakali, da se morje umiri, v noči
postali, da se zdani, ko popotnik spet najde pot
in se mornar spet po soncu ravna.

MENJAJOČ SE ZBOR, DUHOVNIKI in SKUŠEVAVCI

Z B O R

Ali huka sova ali pa je to le znamenje med drevjem?

DUHOVNIKI

Je okno zaprto, so vrata zapahnjena in zaklenjena?

SKUŠEVALCI

Ali dež potrkava na okno, veter udarja na vrata?

Z B O R

Plapola v veži plamenica, brli v izbi sveča?

DUHOVNIKI

Hodi stražnik ob zidu?

SKUŠEVALCI

Kaj stika buldog pred vrati?

Z B O R

Sto rok ima smrt in na tisoč poteh zalezuje.

DUHOVNIKI

Lahko se pojavi pred vsemi, lahko hodi nevidna in neslišna.

SKUŠEVALCI

Pride šepetaje na uho ali z nenadnim udarcem po lobanji.

Z B O R

Človek hodi lahko ponoči z lučjo, pa se v jarku utopi.

DUHOVNIKI

Podnevi gre po stopnicah, pa mu spodrsne in pade.

SKUŠEVALCI

Človek sede h kosilu, pa začuti mrz po črevesju.

Z B O R

Nismo bile srečne, gospod, nismo prav srečne.

Nismo neumne žene — vemo, kaj moramo pričakovati in kaj
ne pričakovati.

Vemo za stiske in muke,

poznamo izsiljevanje in nasilje,
pomanjkanje in bolezen.
Starec brez ognja pozimi,
otrok brez mleka poleti...
Moči so nam vzete
in grehi nas teže!
Videle smo mladeniča pohabljenega,
dekle raztrgano, ki se je treslo ob potoku...
Medtem pa smo živeli,
živeli in samo delno živeli,
znašali skupaj stvari,
nabirali butare ob večerih,
gradili zasilno streho,
kjer smo spali in jedli, pili in se smejali.

Bog nam je dal vedno nekaj pameti, nekaj upanja, zdaj pa
nas je oskrnil strah, ki ga ne more nihče pregnati,
nihče se mu ogniti; pod nogami se plazi in po nebu se vleče,
pred vrati je in v dimnikih, v ušesa teče, usta polni,
oči zaliva.

Bog nas zapušča, Bog nas zapušča, muke se večajo, bolečine so
hujše, kot pri porodu ali smrti.

Sladak, nasičen se v temini vije
zadušen vonj obupa, vse prekrije
in v noči čudne se oblikujejo stvari:
medved lomasti in godrnja, leopard preži,
opica se pači in poskakuje, hijena leno čaka
in se smeje, smeje, smeje. Peklenske sile so izpuščene,
ovijajo te, opletajo se okrog nog, leté in plešejo po zraku.
O, Tomaž, nadškof, reši nas, reši! Reši sebe, da bomo rešeni!
Uniči sebe in mi smo uničeni!

TOMAŽ

Zdaj je jasna moja pot, namen preprost:
skušnjava v tej obliki več ne bo mi gost.
Zadnja skušnjava more sebi veleizdajska biti —
iz napačnih početkov je mogoče nekaj dobrega storiti.
Naravna sla, ki v grehu je razvneta,
je vzrok, da življenja naša so spočeta.
Pred tridesetimi leti prešel sem vse poti,
ki vodijo v zabave in napredek in v časti.
Radosti čutov, učenja in mišljenja,
muzika in filozofija, kurioznosti,
kalin škrlatni v španskem bezgu,
spretnost na borišču, strategija v šahu,
ljubezen v vrtni uti, petje in glasba —
po vsem tem sem enako hrepenel.
Ambicija nastopi, ko se prve sile razgubé,

ko se zavemo, da nam ni več vse mogoče.
Zadnja prihaja ambicija in neopazna.
Greh raste skupaj z dobrim. Ko sem v Angliji uveljavil
kraljev zakon in tvegala vojsko z njim proti Toulousu,
sem plemiče potolkel z njihovo lastno igro.
Takrat sem mogel prezirati nje, ki so me najbolj prezirali:
surovo plemstvo, nerodno in umazano kot njihovi nohti.
Ko sem pri kraljevi mizi sedel,
da bi postal služabnik božji, si nisem želel.
Božji služabnik se z grehi laže okuži,
ima večje skrbi kot on, ki kralju le služi.
Kdor služi namreč dobri stvari, kaj lahko zdrzne, da mu dobra
stvar služi,
čeprav še vedno dela prav; v boju s politiki
more spremeniti dobro stvar v politično, ne zato ker s politiki
sodeluje,
ampak radi tega, s kakšnimi politiki sodeluje.
Vem, da to, kar naj o svoji zgodbi še pokažem,
se bo marsikomu zdelo nepomembno,
neumni samomor, ki norec ga poskuša,
drznost fanatika, ki strast samo posluša.
Vem, da zgodovina vedno ima pri roki
tem drznejše nasledke, čim daljnejši so vzroki.
Za vsako zlo pa in bogoskrunstvo in nevero,
za mučenja, zatiranja, za rabeljsko sekiro,
za nepristranost in za izkoriščanje boš ti in ti
sojen in kaznovan. In tudi ti.
Ne bom več deloval in ne trpel po volji meča.
Zdaj, dobri angel, ki te Bog pešilja,
stoj mi za varuha nad meči!

KONEC PRVEGA DEJANJA

(Se nadaljuje)

O RAZVOJU METAFIZIKE

Jošt Žabkar

1. Na podlagi sodobnih zgodovinskih spoznanj je nastala beseda „metafizika“ v zgodovinskem času, ki se gotovo ne krije s časom, ko v evropskem kulturnem območju začno misleci graditi filozofijo, potem ko so se vsaj delno osvobodili mitoloških miselnih kategorij. Andronikos iz Rodosa (1. st. pred Kr.) se je namreč znašel v neke vrste zagati, ko je urejeval ali vsaj poskušal urediti razna dela Aristotela (umrl leta 322 v Chalkisu na Evbeji). Ni namreč vedel, kam naj bi postavil nek čisto določen skup Aristotelovih del. Končno se je odločil, da postavi v svoji zbirki Aristotelovih del že omenjeni skup na tako točko, da bodo dela tega skupa stala za vsemi deli, v katerih Aristoteles razpravlja o svoji fiziki. Ta uvrstitev za vsemi deli o fiziki je povzročila, da je omenjeni skup dobil tudi naslov, ki ravno predočuje njega položaj: grški „[biblia] meta ta fiysika“ ne pomeni namreč nič drugega kot „[knjige], ki pridejo za fizikalničnimi knjigami“.

Beseda „metafizika“ je bila s tem rojena; stvar sama, namreč vsebina metafizike, pa je evidentno bila precej starejša kot beseda. Skup del, ki jih je Andronikos v svojem korpusu Aristotelovih del postavil za fizikalničnimi, ni bil namreč sestava več ali manj pomešanih del z raznoliko vsebino; nasprotno, ta skup je bil precej enotna celota, ker je vseboval ravno to, kar je Aristoteles sam imenoval „*prote filofosia*“, se pravi „*prva filozofija*“.

Tu lahko nastane precej zanimiv zgodovinski problem. V vprašalni obliki se ta problem lahko takole izrazi: kaj je bila za Aristotela pravzaprav metafizika, katero on pač v svojem izrazoslovju ne imenuje še metafiziko, ampak enostavno „*prvo filozofijo*“? Aristoteles odgovori na to vprašanje tako, da definira objekt in metodo metafizike, se pravi: da definira to, kar naj metafizika obravnava (torej objekt metafizike) in da definira način, na podlagi katerega in z uporabo katerega naj metafizika obravnava svoj objekt. Metafizika je namreč za Aristotela znanost o bitju kot bitju in o božjem. Da se torej sploh more govoriti o metafiziki, je treba po Aristotelu raziskovati bitje in božje. S tem je označen objekt metafizike. Bitje pa je treba raziskovati kolikor je bitje in nič drugega kot bitje (se pravi: treba je raziskovati to, kar je, kolikor je in samo je). Bitje kot bitje in vrhu tega še božje je treba raziskovati na znanstven način. Tako je končno označena tudi metoda metafizike.

Ta definicija metafizike je, izražena v predočeni obliki, svojstveno odkritje Aristotela. Kljub temu pa za zgodovinarja ni brezpredmetno naslednje vprašanje: so bili morda posamezni člani, s katerimi Aristoteles gradi svojo definicijo metafizike, že znani pred Aristotelom? In če je odgovor na to vprašanje pozitiven, se more dalje vprašati: kateri elementi so bili znani?

Pri današnjem stanju zgodovine metafizike se na ti dve vprašanji ne more dati enostavnega odgovora. O bitju, o biti, o božjem gotovo že govore predsokratiki. Vprašanje je samo, ali pomenijo ti pojmi pri predsokratiki isto kot pri Aristotelu. Pomisliti je namreč treba, da so se sicer predsokratiki v zadostni meri osvobodili mitološke miselnosti, da pa so po vsej verjetnosti vanjo bili le bolj zakopani kot Aristoteles.

Zanimivi pa p ostaneta omenjeni vprašanji še bolj, če se Aristotel postavi v razmerje s Platonom (427 pred Kr. - 347 pred Kr.). To približanje ima podlago tudi v dejstvu, da je bil Aristoteles dolgo vrsto let Platonov učenec. Iz tega približanja zraste konkreten problem: ali obstajajo pri Platonu metafizični elementi, ki jih je potem Aristoteles uporabljal v okviru svoje metafizike?

Če bi se hotel dati na to vprašanje vsaj začetek odgovora, potem se predvsem mora imeti pred očmi dejstvo, da Platonovo filozofsko delovanje ni nedeljiva enota, ker se na podlagi raznih kriterijev lahko zelo upravičeno deli na več obdobj. Kar se tiče metafizike, je pa precej neoporekano dejstvo, da Aristoteles ni mogel za svojo metafiziko nič posebnega prevzeti iz tistih del, ki jih je Platon spisal v mladosti ali pa vsaj v mlajših letih. To pa zato, ker v teh delih ni nobene metafizike. Za prevzem kakih metafizičnih idej po Aristotelu pridejo v poštev torej samo poznejša Platonova dela.

Toda kaj bi moglo preiti iz poznejših Platonovih spisov v Aristotelovo metafiziko?

Možno je mnenje, da Aristoteles ni prav nič novega doprinesel k Platonovi filozofiji, ali pa da ni k tej filozofiji doprinesel nobenih bistveno novih idej in uvidov. V tej perspektivi je Aristoteles eden izmed mnogih filozofov, ki so Platonovo filozofijo pač malo drugače izrazili kot Platon sam. Morda bi se lahko šlo še nekoliko dalje in reklo, da je Aristoteles na nov način izrazil Platonovo filozofijo in jo tako bolj prilagodil razumevanju svojih sodobnikov. Dalo bi se morda iti še korak dalje in bi se moglo reči, da je Aristoteles na določenih točkah in pri določenih vprašanjih bolj zavestno in bolj jasno mislil to, kar je bilo v neke vrste zasenčenem stanju pa že itak prisotno v Platonovi filozofiji. V vsakem teh primerov je Aristotelova originalnost nasproti Platonovi zelo majhna ali je pa sploh ni.

Zanikanje Aristotelove originalnosti zadene v metafiziki ob težave, ki jih je zelo težko premostiti. Podoba bi bila, da te težave nastanejo predvsem tedaj, kadar se primerja Platonovo umovanje bitja z odgovarjajočim Aristotelovim pojmovanjem. Za Platona je namreč res pravo bitje samo ideja, pa najsi bo vzeta v ednini ali v množini. Ideje pa niso nikoli ne v človeku ne v drugih stvareh prisotne, čeprav so pravzori, bodisi za stvari same kot tudi za človeške pojme. Njih bivanje je namreč bivanje v svetu, ki ni ne materialni ne človeški svet, ampak je čisti duhovni svet, ki obstaja sam zase. V nasprotju s tem pa je za Aristotela, vsaj v prvotnem smislu besede, bitje ravno tisto bitje, ki je dojemljivo človeškim čutom.

K temu se pridruži še druga težava. Marsikaj v Platonovih delih kaže, da se po Platonovem mnenju pride do neke vrste spoznanja res pravega bitja (se pravi do neke vrste spoznanja idej) po poti, ki obstaja iz neke vrste lestve, po kateri se človek, zaslužnjen od sveta in čutov, postopoma dviga do spoznanja tistega, kar je res pravo bitje, namreč do idej. Aristoteles pa tukaj misli drugače. Za Aristotela je namreč — metafizično gledano — na koncu vseh koncev res pravo bitje ne samo tisto bitje, ki ga človeški čuti dojamejo, ampak vsako bitje, ko je gledano iz perspektive njegove biti, pri čemer so pa ideje izvzete, ker Aristoteles ne priznava obstoja Platonovim idejam. Za to bitje kot bitje pa ima Aristoteles vsaj tendenco reči, da ga človek dojame z dejem (aktom) evidentne intuicije.

Te kratke pripombe in primerjave samo po sebi naznačujejo kot verjetno, da Aristoteles ni šel po Platonovih stopinjah, ko je razvijal svojo metafiziko in da je bil vsaj v nekaterih točkah samostojen mislec. Vendar tudi tu nastane novo vprašanje: je Aristoteles kljub vsej svoji samostojnosti in originalnosti prevzel kakšne elemente iz Platonove metafizike. Kaže, da slehernega prevzema ni mogoče zanikati. Tako se na primer pojem hierarhije in pojem participacije lahko nahaja kakor v poznejšem delu Platonovega filozofskega delovanja, tudi pri Aristotelu. Hierarhično so namreč pri Platonu urejene med seboj ideje, pri Aristotelu pa gibala. Participacija ima pri Platonu vlogo vezi med idejami na eni in čutnim svetom ter pojmi na drugi strani; za Aristotela pa ima participacija ravnotako vlogo vezi, čeprav v tem primeru vezi med gibalni, ki so v gibanju ravno zato, ker gibanje dobijo prav od sebi vedno višjega gibala.

2. Težak problem se odpre za zgodovinarja metafizike, ko zre v obdobje po Aristotelu. Ta problem zadeva predvsem Plotina (204-269). Kaj je namreč Plotin: je metafizik? je religiozni mislec? je morda čisto enostavno teoretik neke vrste nekrščanske mistike?

3 Karkoli se že na to vprašanje odgovori, eno je vedno gotovo: za Plotinom pride Avguštin (354-430), ki je od Plotina bistveno odvisen. Toda če že Plotin ni metafizik, je morda vsaj Avguštin dosegel metafizično višino? Če jo je dosegel, je eno gotovo: o pomembnosti Avguštinove metafizike je zelo lahko mogoč dvom. Če se namreč ceni pomembnost srednjeveške aristotelične metafizike visoko, potem je blizu, da se Avguštinovo metafiziko nizko vrednoti. Če se na drugi strani poviša Avguštin, potem stoji metafizika Tomaža Akvinskega precej v ozadje. Če se postavijo močni akcenti na grške cerkvene očete, potem se je treba boriti proti skušnjavi, da bi se Avguštin čislal za palčka. Če se občuduje pedagoška jasnost, ki je vsaj na nekaterih točkah

svojska Avguštinu, potem se z lahkoto misli, da imajo grški cerkveni očetje neko določeno nagnjenje k fantastičnosti.

Torej, če je Avguštin metafizik, kaj je potem sploh doprinesel k nadaljnemu razvoju metafizike? Mnenja so tudi tukaj deljena.

Misleci bolj konservativnega in tradicionalističnega tipa se nagibljejo k mnenju, da je treba Avguštinov doprinos k metafiziki iskati v nauku o razsvetljenju (iluminaciji). Vendar se tudi tukaj začne spor o tem, kaj razsvetljenje pravzaprav je. Morda človek v stanju razsvetljenja na nepopoln način že tukaj na zemlji zre v Boga? Morda razsvetljenje ni nič drugega kot Aristotelova abstrakcija? Morda je razsvetljenje neke vrste posebno gledanje v najvišje in hkrati temeljne resnice?

Že srednjeveški avguštinici so spoznali, da je zelo težko razložiti, kaj Avguštinu pomeni razsvetljenje. Posebno Matej iz Acquasparte (približno 1240-1302) ga je skušal zato natanko popisati. Zunanjega uspeha, kakor kaže, do sedaj ni imel veliko, ker se je diskusija o Avguštinovem razsvetljenju kljub vsemu nadaljevala. Danes je morda še bolj razgibana kot kdajkoli prej. Ravno v tem položaju je razpravljanje o razsvetljenju postajalo vedno bolj nerodovitno in zato je bil storjen poskus, na novo utemeljiti Avguštinovo metafizično originalnost. Na Avguštinovo metafiziko naj bi se ne gledalo več skozi prizmo njegovega nauka o razsvetljenju, ampak skozi prizmo objekta metafizike. Preobrat pa naj bi bil v tem, da je Avguštin odkril metafiziko človeške notranjosti, torej novo metafiziko, ki ni več metafizika bitja kot bitja, katera metafizika naj bi po mnenju mnogih bila več ali manj vedno samo metafizika materialnega sveta.

Pri tej novi perspektivizaciji Avguštinove metafizike je pri sedanjem stanju zgodovine metafizike gotovo eno: če je Avguštin res izvršil preobrat k metafiziki človeške notranjosti, potem v srednjem veku ta preobrat ni prinesel nobenih sadov na metafizičnem polju. Pri tem je treba poudariti besede „na metafizičnem polju“, ker se ne sme izključiti, da je Avguštinovo zanimanje za človeka prineslo na teološkem polju svoje sadove — pa čeprav je Avguštin v praksi malo spoštoval posameznika, kot se vidi iz njegovega zadržanja v korist latifunda in proti domačemu severnoafriškemu prebivavstvu.

4. Kot vsaka druga zgodovina metafizike, tako je tudi zgodovina srednjeveške metafizike polna problemov, ker je bila srednjeveška metafizika že sama polna problemov in raznolikosti. Sanje o monolitnosti srednjega veka so v znanstveni zgodovini metafizike odsanjane.

Danes stoji zgodovina srednjeveške metafizike pred celo vrsto problemov. Kakšni so in kako globoko segajo ti problemi, to se lahko razvidi, če se jih postavi v vprašalno obliko: je Tomaž Akvinski (1224-1274) glede na Aristotela doprinesel kaj novega k metafizični problematiki in nje rešitvi? Je bil morda samo dober ponavljavec Aristotelove metafizike? Koliko Platonovih in pla-

tonističnih elementov so prevzeli srednjeveški aristoteliki? Je imel Tomaž sredi tako velikega pluralizma srednjeveške kulture res tisto pomembno mesto in res tisto prvomestno važnost, ki mu jo pripisujejo nekateri sodobni novoskolastiki? Ni bil morda v srednjem veku Tomaž samo "unus ex multis"? So razlike med Tomaževo metafiziko in metafiziko Duns Scota bistvene? Niso morda te razlike samo obrobne? Je bil Tomaž v zadnjem obdobju svojega življenja še aristotelik? Je res ravno tista Tomaževa filozofija, za kar nekateri novoskolastiki trdijo, da je njegova filozofija?

5. V učbenikih zgodovine filozofije pride za Tomažem v srednjem veku, poleg Janeza Duns Scota (1226-1308), samo še en pomemben filozof: Viljem de Ockham (približno 1300-1349). V filozofiji je ravno tako kot za Tomaža za Ockhama avtoriteta Aristoteles. Čeprav pa zidata oba na isti avtoriteti, so kljub temu njuni rezultati različni; različni pa so ne samo v spoznavni teoriji, ampak tudi v metafiziki: Tomaž je namreč metafizik, Ockham pa v bistvu dvomi o možnosti metafizike.

Po Ockhamovih dvomih in negotovostih bi skoraj kazalo, da poskuša Descartes (1596-1650) na novo poživiti metafiziko in metafizični način mišljenja. Ze naslov njegovega glavnega dela se glasi "Meditationes de prima philosophia" — in pri besedah "prima philosophia" se skoro naravno sama od sebe poraja misel, da je Descartesu pred očmi Aristotelova "prote filosofia" in da hoče Descartes sebi in svojim sodobnikom predložiti ravno to filozofijo. Nastane torej problem: ali res hoče Descartes dati Aristotelovi filozofiji novega življenja? Ali pa vsaj med Descartesom in Aristotelom obstaja res neko duhovno, metafizično sorodstvo?

Gilson je prepričljivo dokazal, da je Descartes v marsičem odvisen od srednjeveške filozofije, vendar imata kljub temu dokazu Descartesova prva filozofija in Aristotelova prva filozofija pravzaprav samo ime skupno. Z Descartesom dobi namreč metafizika, se pravi prva filozofija, novo vsebino, čeprav istočasno vsebinsko ohrani nekatere točke srednjeveške in Aristotelove filozofije. Tako na primer ohrani problem bivanja Boga. Toda kakšen pomen imajo potem pri Descartesu novosti, če Descartes vendar ohranja problem bivanja Boga, ki je bistven za vsakega človeka? Ni morda Descartes ravno s tem, da je prevzel v svojo metafiziko problem bivanja Boga, na blesteč način dokazal, da je samo to, kar je staro, vrednostno in dobro, vse novosti pa so samo novotarije in zatorej prah in puh?

Odgovor na to vprašanje je ta: za Descartesovo metafiziko je bistven človek. Če človek ni nič, potem tudi Descartesova metafizika ni nič; če pa človek nekaj je, potem je pa tudi Descartesova metafizika nekaj. Kdor pa bi jasno mislil, da človek ni nič, mora biti pripravljen, da gre v svojem mišljenju do zadnjih konsekvenc: v filozofiji mora, recimo, zanikati, da je božje ustvarjenje človeka sploh neko pomembno dejanje; na verskem

področju pa mora, recimo, trditi, da je učlovečenje Jezusa Kristusa neka nerazumljiva napaka.

Če pa omalovaževalci vsega človeškega nimajo prav, potem nastane problem: kaj se je v Descartesovi metafiziki, torej v metafiziki, za katero je človek bistven, novega dogodilo?

Pri Descartesu stopi prvič zelo zavestno v ospredje problem izhodiščne točke metafizike. Za Aristotela in z njim za Tomaža je bil izhodna točka metafizike pojem bitja kot bitja, toda vse kaže, da ta problem ni bil močno, radikalno, eksistencialno občuten. Tako se, recimo, v vsej filozofiji pred Descartesom samo po sebi pogreša razprava o tem, ali pojem bitja kot bitja nastane na podlagi intuitivnega evidentnega deja, ko je vendar mogoče misliti, da prav ta pojem nastane na podlagi deja abstrakcije. Elementi za to razpravljanje so gotovo že prisotni pri tem ali onem filozofu pred Descartesom, a resničnega razpravljanja o tem ni.

Kakorkoli si že bodi s to razpravo, eno je jasno: za Descartesa pojem bitja kot bitja ni izhodiščna točka metafizike. Že to pa pomeni globok preobrat v metafiziki. Pojem bitja kot bitja, vprašanje o nastanku tega pojma: vse to so problemi, ki z Descartesovim preobratom metafizike izginejo vsaj za Descartesa. Izhodiščna točka Descartesove metafizike je namreč "cogito ergo sum" (mislim, torej sem), se pravi, človek v svoji "cogitatio" in v svojem "sum". Za metafiziko se s tem dogodi nekaj čisto novega; pridobi si novo torišče za svoja raziskovanja. Če namreč človek nezmotno spozna, da je, potem se s tem odpre možnost, da se razvije metafizika človeka, da se razvije — drugače izraženo — znanost o tem, kaj je človek, gledan iz perspektive bitja. Taka znanost pa ne more biti nič drugega kot metafizika; to pa zato, ker taka znanost postavi v vprašalno perspektivo ne človeka kolikor je neka živ (živo bitje) ali kolikor je podklad socialnosti (in podobno), ampak kolikor je bitje, samo bitje in nič drugega kot bitje.

Vendar se tudi tu poraja vrsta problemov. Descartesov "cogito ergo sum" se dá namreč razlagati na razne načine.

Descartes sam je podal o svojem "cogito ergo sum" razlago, ki nosi psihološko-spoznavnoteoretično-metafizične poteze: na eni strani poudarja evidentnost deja tega spoznanja; na drugi strani mu je spoznanje, ki se nahaja v "cogito ergo sum", pravzor za vsako pravilno spoznanje, končno pa po njegovem spozna človek ravno v "cogito ergo sum" samega sebe kot bitje.

Franz Brentano ima v svoji filozofiji močna psihologistična nagnjenja. Zato pri "cogito ergo sum" poudari njega razvidnost. Pri tem se mu pa ne posreči, da bi element "bitje" popolnoma zanimal in odstranil.

Edmund Husserl razvije posebno metodološko teorijo, po kateri je treba postaviti pri filozofiranju vedno med oklepaje vse to, kar se tiče bitja. To se pravi, da mora filozof, ko filozofira, odstraniti iz področja svoje pozornosti vse probleme, ki se tičejo bitja kolikor bitje obstaja neodvisno od razuma, ki ga misli. V "cogito ergo sum" je torej za Husserla človek kot bitje reduciran na človeka, kolikor ta sam sebe misli kot bitje. A čeprav je bitje

za Husserla samo mišljeno, ni s tem še odpravljeno, ampak je pač mišljeno bitje in ne več bitje samo na sebi. Človek je v "cogito ergo sum" za Husserla mišljeni človek, ne pa človek sam na sebi.

Michele F. Sciacca je pa pri "cogito ergo sum" postavil v ospredje predvsem njega metafizično stran, se pravi "sum". Iz te točke ven poskuša potem doseči "bit kot idejo" (l'essere come idea).

Seznam razlag o "cogito ergo sum" bi se dal nadaljevati in videlo bi se, da tukaj vlada precejšnja pestrost. Vedno znova bi se pri tem pokazalo, da pri "cogito ergo sum" ni mogoče odpraviti metafizičnega elementa, pa naj si bo ta metafizični element tako ali drugače razložen. Ko človek v "cogito ergo sum" spoznava sebe, pač vedno spoznava samega sebe kot bitje in si s tem utira pot do metafizike o samem sebi.

Tu pa nastane, tako za zgodovino metafizike, kakor za metafizično teorijo, problem, ki ga ni moč podcenjevati. Descartes je odprl metafiziki možnost, da razpravlja o človeku. Če se pa razvije metafizika o človeku, je s tem že ipso facto zaprt dostop do metafizike o bitju kot bitju, je s tem vsaka metafizika o bitju kot bitju nična, pade s tem metafizika o bitju kot bitju med probleme, ki so problemi samo navidezno, ki niso nobeni resnični problemi, ampak nosijo samo videz problemov? Je napredek, ki ga je Descartes povzročil na torišču metafizike, premostil vprašanja, ki zadevajo bitje kot bitje?

Na vsa ta vprašanja je treba po vsej verjetnosti odgovoriti zanikalno. Ko je Descartes razvil svoj "cogito ergo sum", je s tem odprl metafiziki novo perspektivo, namreč perspektivo raziskovanja o človeku, nikakor pa ni zaprl poti, po kateri bi se lahko gibalo raziskovanje o bitju kot bitju. Še bolj kot kaj drugega je odkril neke vrste dopolnitev k raziskovanju o bitju kot bitju in ta dopolnitev obstaja v tem, da se od Descartesa dalje lahko raziskuje tudi človek kot bitje.

Vse to se dá izraziti tudi drugače: Grki in srednji vek so raziskovali in gojili metafiziko bitja ter so pri tem raziskovanju imeli pred očmi bitje v njega neopredeljeni splošnosti. Descartes pa je uvidel, da je mogoča tudi metafizika, ki na bitje gleda kot na nekaj določenega, opredeljenega in posameznega — in to je ravno človek.

Je še nek drug problem, ki se na njega podlagi lahko precej jasno razloči, kako in na kakšen način Descartes v svojo metafiziko uvaja novosti in hkrati izpopolnjuje srednjeveško in aristotelično metafiziko. Ne sme se namreč pozabiti, da za Aristotela metafizika ni samo znanost o bitju kot bitju, ampak tudi znanost o božjem. Za Aristotelove dokaze o bivanju Boga pa je znano, da temeljijo na zelo trhli podlagi. Tudi Tomaževe dokaze na tem področju je možno precej lahko kritizirati. Descartes kljub temu ni odklonil aposterioričnih dokazov za božje bivanje, ampak je tudi sam poskušal razviti dokaz te vrste. Razvil ga je pa na samosvoj način in kar je morda še bolj zanimivo, je to, da je ta dokaz razvil na zelo diferenciran način, v katerem se dá videti že prve spočetke

za kritično razvitje celotnega problema o bivanju Boga. S tem načinom razvitja svojega aposteriornega dokaza se je pa Descartes oddaljil od Tomaža, katerega "quinque viae" nam stoje pred očmi v zelo zgoščeni obliki. Bivanje Boga je bilo verjetno za Tomaža manj problematično kot za Descartesa in vrhu tega je morala v Tomaževem času metafizika verjetno zadoščevati manj znanstvenim postulatam kot pa v dobi Descartesa.

6. Iz metafizične vsebine svojega "cogito ergo sum" ni Descartes razvil ničesar na polju metafizike. Baval se je sicer z vsemi možnimi stvarmi, človek kot bitje pa je ostal za njega odkritje, katerega ni znal ali ni objektivno zmogel razviti dalje.

Doba, ki sledi Descartesu — racionalizem, empirizem, iluminizem — uvidi ravno tako malo kot Descartes sam, da leže v "cogito ergo sum" nove možnosti za nove razvoje v metafiziki.

"Cogito ergo sum" ostane torej kot neobdelano polje, po katerem nihče ne orje metafizičnih brazd in nihče nič metafizičnega ne seje. Vzroke za to metafizično neizoblikovanje je treba verjetno iskati v metodi. Filozofi enostavno niso imeli v posesti metode, ki bi bila primerna za metafizično obdelovanje tega "cogito ergo sum".

To obdelovanje bi se lahko poskusilo s pomočjo tiste metode, ki poskuša odkriti vedno nove evidence. S to metodo je Descartes odkril svoj "cogito ergo sum". Če bi se uporabljala dalje, bi se lahko z nje pomočjo poskušalo pokazati, da je v "cogito ergo sum" vsebovana vrsta metafizičnih implikacij. Lahko bi se tudi poskušalo pokazati, da se iz tistega metafizičnega elementa, ki je v "cogito ergo sum", lahko pride do še drugih metafizičnih elementov. Odkritja, dosežena z uporabo take metode, so zelo pičila, in če se hoče malo ostreje soditi, se lahko reče, da so nična. To je jasno že samo na sami filozofiji Descartesa. Descartes je namreč poskušal pokazati, da v "cogito ergo sum" ni prisotno samo gotovo spoznanje, da je človek bitje, temveč tudi gotovo spoznanje, da obstaja duša. Ta zadnji dokaz se mu pa je precej ponesrečil.

V dobi od Descartesa do Kanta so ostale mislecm gotovo na razpolago tudi še druge metode. Za metafizični razvoj tega "cogito ergo sum" so bile pa ravno tako malo pripravne kot metoda pokazanja evidenc.

To, kar se je takrat imenovala induktivna metoda (in ki je vsaj nekoliko sorodna sodobni reduktivni metodi), je celo moralo propasti v metafizičnem raziskovanju tega, kar je, oziroma kar vsebuje "cogito ergo sum". S pomočjo induktivne metode se namreč misel dviga od posameznega dejstva ali od skupine posameznih dejstev do splošnosti in do splošnega spoznanja, pa čeprav je jasno ta splošnost omejena na omejena dejstva in ni nikakor in na noben način neomejena. V primeru "cogito ergo sum" pa ta vzpon sploh ni mogoč. "Cogito ergo sum" namreč ni neko posamezno dejstvo in tudi če ga misli vrsta ljudi, tudi s tem še ne

nastane skupina posameznih dejstev. "Cogito ergo sum" ima namreč po svoji konstituciji od trenutka, ko je mišljen, splošno, neomejeno veljavnost. Ker torej "cogito ergo sum" sploh ni in ne more biti posamezno dejstvo, zato si mora induktivna metoda spričo njega priznati svojo nemoč.

Deduktivna metoda, kakor je bila poznana v času med Descartesom in Kantom, se pa tudi ni dala na označenem torišču uspešno uporabljati. Če bi se namreč hotela uporabljati deduktivna metoda, bi bilo treba zgraditi silogizem. Vendar "cogito ergo sum" tvori lahko samo eno izmed premis silogizma. Da pa je možen zaključek, je potrebna vsaj še ena premisa. Kaj na naj bi bila vsebina te druge premise? Če bi se vzel v drugi premisi zopet "cogito ergo sum", potem bi se prva premisa enostavno ponovila in zaključka ne bi moglo biti, ker vsebinsko mora biti druga premisa različna od prve, če se hoče sploh priti do nekega zaključka. Vzelo bi se torej za vsebino druge premise lahko nekaj, kar ne sovпада s "cogito ergo sum". Toda kaj? Če se vzame stavek s svojevoljno vsebino, potem se bogastvo, ki je vsebovano v "cogito ergo sum", razvije in spozna na svojevoljen način. Kar je na v filozofiji svojevoljno, se pa lahko mirne duše zanika, ali nadomesti z drugim svojevoljnim dejem, ali nadomesti s čemerkoli drugim. Če se pa ne vzame stavek, ki bi imel svojevoljno vsebino, se pa ne ve, kakšen bi bil ta stavek. Na vsak način bi morala biti pravilnost tega nesamovoljno vzetega stavka dokazana; dokaz, s katerim bi se dokazala pravilnost tega stavka, bi zopet moral biti dokazan. Tako bi se moralo nadaljevati v nedogled in tako ne bi bila nikoli dokončno dokazana pravilnost tistega stavka, ki ni bil svojevoljno postavljen. Ali na bi se poskušalo to pot v nedogled tako zapreti, da bi se v nekem danem trenutku apeliralo na neko evidentno spoznanje. Toda v tem primeru bi se lahko apeliralo samo na evidenco, ki se nahaja v "cogito ergo sum", ker filozof ali metafizik, ki razmišlja o "cogito ergo sum" in ga poskuša metafizično razviti, ne pozna, ko je na tej točki, nobene druge evidence. Če bi se pa apeliralo na evidenco, ki je v "cogito ergo sum", bi se na v drugi premisi zopet ponovil "cogito ergo sum", ki bi se že itak nahajal v prvi premisi. Zaključek bi bil torej nemogoč. Deduktivna metoda se je torej morala izkazati kot neplodovita za raziskovanje in razvijanje v metafizični smeri tistega "cogito ergo sum", ki ga je Descartes odkril.

V času med Descartesom in Kantom je moglo tudi priti do skušniave, da bi se za metafizično razvitje tega "cogito ergo sum" uporabile naravoslovne metode. To se je tudi naredilo: bolj ali manj zavestno se je predpostavilo, da človek ve, da je in obstaja, po tem pa se je začelo človeka raziskovati z naravoslovnimi metodami. To je imelo dva nasledka: na eni strani se je izgubila metafizična perspektiva človeka, se pravi perspektiva človeka kot bitne celote; po drugi je pa vzcvetelo moderno naravoslovje o človeku.

Iz vsega tega, kar je bilo doslej rečeno, bi se moglo zdeti, da se pride resnici bliže, če se možnost metafizike človeka zanika, kakor pa če se možnost take metafizike zatrdi. Če bi se pa trdila

možnost te metafizike, potem bi bila podoba, da je treba reči, da je taka metafizika v posesti enega samega spoznanja, namreč spoznanja, da človek je.

7. Spinoza (1632-1677) to stališče — tako bi kazalo — samo potrjuje s svojo filozofijo. Tudi on je namreč prezrl metafizični, bitni pomen Descartesovega "cogito ergo sum". Vzroke za to je treba verjetno iskati v okolju, v katerem se je razvil njegov filozofski duh. Gotovo to okolje ni bilo v celoti sovražno razpoloženo do Descartesove filozofije, vendar kar je Spinozovo okolje pri Descartesu občudovalo, to ni bila metafizična stran njegovega "cogito ergo sum", temveč njegova metoda, njegov mehanizem, njegova teorija o Bogu, njegova naravoslovna dognanja. V Spinozovi Nizozemski je bila poleg tega v enem delu protestantske filozofije in teologije še vedno zelo živa problematika srednjeveške filozofije, ki za "cogito ergo sum" praktično ne ve. Ne sme se tudi podcenjevati verska sefardimska judovska vzgoja, ki jo je Spinoza užival. Ravnotako se ne sme podcenjevati raznolikost in živost raznovrstnih protestantskih verskih usmerjenosti, ki so se na Nizozemskem ravno takrat vzbujale, razcvetale in razvijale, prav posebej še v času tik pred začetkom diktature Oranjske dinastije. Vse to so bili elementi, ki so zasenčevali pogled na metafizični smisel, ki se nahaja v "cogito ergo sum"; na drugi strani so pa isti elementi silili interes mislecev v smer postavljanja problemov glede na bivanje Boga.

Problem bivanja Boga in problem notranje konstitucije Boga je pa Spinoza postavil na izredno radikalen način. Kolikor je metafizika znanost o božjem, stoji torej tudi Spinoza v interesni sferi aristotelične metafizike. Vendar kaže, da je ta pozicija bolj zunanjšega značaja, vsebinsko je namreč Spinozov panteizem bistveno drugačna miselna kategorija kot pa srednjeveški teizem Tomaža oziroma neke vrste politeizem Aristotela. Isto bi se moglo reči tudi za celo vrsto drugih pojmov, predvsem za pojem podstati (substance).

8. Kolikor so se ostali racionalisti zanimali za problem bivanja Boga in za probleme, ki so z Bogom v zvezi, kolikor so vsi menili, da Bog obstaja, toliko se tudi lahko reče, da je njih metafizika aristoteličnega značaja. Neko aristotelično patino pa imajo racionalisti — predvsem Leibniz (1646-1716) — tudi zato, ker se zanimajo za problem principov. Da obstajajo absolutno veljavni principi: to je vedel že Aristoteles in to so vedeli vsaj nekateri srednjeveški skolastiki. Vendar je, kolikor se danes ve, bilo število takih principov posebno za srednjeveške skolastike zelo visoko, zdi se celo, da je bilo brezmejno. Racionalisti pa poskušajo točno določiti število principov, ki nosijo poteze absolutne veljavnosti. Pri tem iskanju se pa število resnično veljavnih principov občutno zniža pod število enakih principov srednjeveške filozofije.

9. V obdobju med Descartesom in Kantom pa nastane za vse, ki se priznavajo k metafiziki, nek čisto nov problem. Novost obstaja v tem: začetni je treba braniti možnost metafizike. Vedno znova se namreč poskuša pokazati, da metafizika sploh ni možna, da ni moč razviti neke znanosti, ki bi se imenovala metafizika. Napad se vrši na razne načine, cilj je pa vedno isti: uničenje metafizike. Za boj proti metafiziki sta dva filozofa posebno pomembna: Hume (171-1776) in Voltaire (1694-1778).

Kakšen je napad na metafiziko, to se da posebno plastično predočiti na nauku o principu vzročnosti. Hume ne zanika, da princip vzročnosti obstaja; zanika pa odločno, da ta princip spada v metafiziko. Princip vzročnosti namreč nastane po Humu na podlagi navade: človek opazuje, da nekemu določenemu fenomenu sledi vedno isti določen fenomen, in ko to večkrat opazuje, se navadi čislati: a) prvi fenomen za nekaj, kar je vzrok za nastanek drugega fenomena; b) drugi fenomen za nekaj, kar je bilo povzročeno od prvega fenomena. Če se temu opazovanju da oblika besed, potem nastane princip vzročnosti, princip, ki zatrjuje, da ima vse to, kar je povzročenc, neki vzrok povzročenja. Ker torej, kot razvidno, sloni princip vzročnosti na navadi, ker je pa navada duševno doživetje, zato spada princip vzročnosti v območje psihologije in nikakor ne metafizike.

Voltaire naredi drugi oster napad na metafiziko. Voltairu je prav gotovo treba priznati veliko zaslug: njemu in iluministom gre zasluga, da so jasno razvili idejo uresničitve boljšega, bolj srečnega, bolj človeškega, bolj pravičnega sveta, in da so razvili idejo, da se vse boljše ne sme in ne more procirati v onstransko življenje, temveč se mora in more vse to uresničevati že v tostranskem življenju.

V metafiziki pa Voltaire ni imel srečne roke. Ne samo, da ni znal voditi opozicije proti metafiziki z znanstvenimi sredstvi, ampak se je na tem torišču posluževal sredstev, ki so bila precej primitivna. Nemožnosti metafizike namreč ni oporekal z argumenti, z razmišljanji, z analizami, s popisovanji, z opazovanji, ampak čisto enostavno tako, da je proti metafiziki zabavljal. Sarkazem, ostro zasmehovanje, smešenje, to so v bistvu za Voltaira „metode“, s katerimi misli ali pa vsaj upa, da bo uničil metafiziko. *Audacter calumniare, semper aliquid haeret.*

10. S Kantom (1724-1804) se raven kritike o možnosti metafizike zopet dvigne in to predvsem zato, ker se Kant vprašuje, ali je metafizika kot znanost mogoča. Njegov odgovor na to vprašanje je negativen.

Vendar katerakoli trditev nima še v sebi resnice samo zato, ker jo nekdo trdi: nekaj ni zato tako in ne drugače, ker se trdi, da je tako in ne drugače. Da se neka trditev lahko sprejme kot resnična in resnico vsebujoča, se mora dokazati ali pokazati, se mora utemeljiti z razlogi to, kar je v trditvi vsebovano. Kant pa svojo trditev, da je metafizika kot znanost nemogoča, gotovo

utemeljuje oziroma vsaj skuša utemeljiti. Metafizika kot znanost je namreč za Kanta zato nemogoča, ker o objektih, ki naj bi jih metafizika raziskovala, niso možne sintetične sodbe a priori. Znanost pa temelji ravno na teh sodbah. Torej je metafizika kot znanost nemogoča. Še vedno pa ostane odprta možnost, da se razvije metafizika, ki sicer ne sloni na znanstveni podlagi, ampak na sentimentalnih zadržanjih, na svetovnonazorskih prepričanjih, na neutemeljenih teorijah.

Spričo te kritike o možnosti razvitja metafizike, predvsem pa spričo korenite in celotnostne kritike o možnosti znanstvene metafizike, nastane za zgodovinarja naslednje zadosti pomembno vprašanje. Vsaka kritika je vedno kritika o nečem: ni namreč kritike, ki bi bila brez objekta, katerega pač kritizira. Kaj je torej objekt kritike, ko Kant kritizira možnost metafizike kot znanosti? Z bolj jasnim vprašanjem bi se reklo lahko: katero konkretno metafiziko ima Kant pred očmi, ko trdi, da znanstvena metafizika ni mogoča?

Odgovori na tako postavljeno vprašanje so lahko različni.

V sodobnosti se pogosto trdi, da je imel Kant pred očmi metafiziko racionalizma. Mnogo govori v prid tej trditvi. Objekti racionalistične metafizike so namreč: svet kot celota, duh in Bog. Kant na misli, da ravno ti trije objekti ne morejo prenesti sintetičnih sodb a priori. To je razvidno za Kanta tudi iz dejstva, da človeška misel dospe pri raziskovanju teh treh objektov v slepo ulico antinomij. Mimo in onstran antinomij se pa, recimo, o Bogu ne dá trditi, da je njegovo bivanje dokazljivo na podlagi sintetičnih sodb a priori: največ, kar se o Bogu na podlagi "Kritik der reinen Vernunft" more reči, je to: o Bogu je možno trditi, da se ga lahko čisto samovoljno postavi kot zadnji člen ali kot zadnji pogoj miselne verige, v kateri se pač noče iti v nedogled in se vrsta sklepov zato arbitrarno zaključi tako, da se govori o Bogu. Toda na podlagi tega čisto samovoljnega deja nikakor ni ne dokazano, ne pokazano, da Bog je. Bog kot zadnji člen ali kot zadnji pogoj miselne verige je namreč samo ideja, ki je izdelek človekov.

Toda če je res, da je Kant mislil na racionalistično metafiziko, ko je trdil, da je metafizika kot znanost nemogoča, potem Kantova kritika niti najmanj ne okrne veljavnosti Aristotelove in Avguštinove metafizike. Tudi celotna srednjeveška metafizika vseh vrst in odtenkov se potemtakem reši pred Kantovo kritiko.

Ali je res tako? Te trditve bi dosegle visoko stopnjo verjetnosti takrat, kadar bo popolnoma razčiščeno razmerje Kanta do Aristotela in do srednjeveške metafizike. Če bi se namreč dalo zelo prepričevalno pokazati, da Kant ni poznal ali pa vsaj ni imel pred očmi teh metafizik, ko je trdil, da je metafizika kot znanost nemogoča, potem je zelo verjetno, da njegova trditev o nemožnosti razvitja znanstvene metafizike ne prizadene omenjenih metafizik. Verjetno bi se dalo še dosti lahko pokazati, da je bila srednjeveška metafizika Kantu močno nepoznana; težave pa bi nastale, ko bi se moralo pokazati, da je bila Kantu tudi Aristotelova metafizika nepoznana ali pa da je vsaj ni imel pred očmi, ko

je učil svojo teorijo o nemožnosti znanstvene metafizike. Da se pa vsem tem težkim zgodovinskim problemom izogne, se navadno pokaže in dokaže samo eno: da je Kant imel pred očmi samo racionalistično metafiziko in sicer predvsem v obliki, ki ji jo je dal Baumgarten (1714-1782), problem Kantovega poznanja predracionalističnih metafizik pa se pusti enostavno v ozadju.

11. Vendar je v času po Kantovi kritiki o možnosti znanstvene metafizike prišlo do nekega naravnost paradoksalnega fenomena: razvije se metafizika in sicer metafizika v znanstveni obliki. V okviru razvitih idej bi tukaj raziskovanje o konstitucionalnih elementih metafizike po Kantu vodilo predaleč. V kratki obliki se dajo naznačiti tri zanimive poteze te metafizike.

Prva je ta, da se ne razpravlja več samo o bitju kot bitju, ampak tudi o biti. Gotovo ta problem ni čisto nov: Parmenides pozna že "einai" (Bit) (bit) in ne samo "on" (bitje), Tomaž pozna že "actus essendi", za Descartesa bit in bistvo še daleč nista eno in isto. Vendar je ta problem sedaj občuten na nov in originalen način. Dovolj je pomisliti na Hegla in na Heideggerja, pa tudi na Sartra.

Druga zanimiva lastnost tega novega metafizičnega razmišljanja se nahaja na področju problemov, ki so v zvezi z Bogom. Nekateri metafiziki ne poskušajo več dokazati, da Bog je, ampak se trudijo pokazati, da Bog biva. Tu bi se lahko omenila Scheler v svoji predzadnji periodi in Bergson.

Pri sedanjem stanju zgodovinskega raziskovanja metafizike po Kantu pa se končno pokaže, da se je metafiziki posrečilo razviti to, kar niso razvile ne grška ne srednjeveška, ne racionalistična metafizika — razvila se je metafizika človeka. K možnosti razvitja ravno te metafizike so pripomogli razni faktorji; na zadnjem mestu v tem okviru gotovo ni odkritje nove metode in sicer fenomenološke metode. Ko se razvija metafizika človeka, se sicer ne uporablja samo ta metoda; res je tudi, da ta metoda ni še do konca raziskana; a Husserlova zasluga je na tem torišču precejšnja, ker je uporabljanje te metode, kateri je on začetnik, privedlo do zanimivih in novih uvidov o metafizični strukturi človeka. Pri raziskovanju samem pa ni mogoče podcenjevati doprinosa eksistencialistov.

V tem obdelovanju metafizike je treba omeniti še dva metafizika: Lavelle in Sciacca sta novi metafiziki dala marsikatero novo idejo. Nekateri skolastiki se pa tudi nahajajo v živi razpravi z novimi problemi.

12. Čeprav je plodovitost metafizike po Kantu tu samo naznačena, prinaša kljub temu izvršena analiza metafizičnih problemov in njih zgodovine kot sad dva rezultata:

— Moderna in sodobna miselnost nista mogli uničiti raznih problemov, ki so nastali v okviru grške, patristične in srednjeveške metafizike.

— Grška, patristična in srednjeveška metafizika ni postavila raznih problemov, ki so bili odkriti ali pa vsaj zavestno razviti od moderne in sodobne metafizike.

Kakšna je spričo tega razvoja naloga metafizike danes?

Na prvi pogled bi kazalo, da je naloga enostavna: združitev problemov in njih rešitev, ki so nastali v vseh treh strujah dosedanje metafizike, v novo sintezo. Ta nova sinteza bi, recimo, mogla imeti podobo neke vrste poracionaliziranja ali poeksistencializiranja grške in srednjeveške metafizike, tako da bi imela ta nova metafizika, če drugega ne, vsaj moderen videz in bi bila zato bolj umevna sodobnemu duhu. Lahko pa bi bila sinteza v tem, da bi v metafiziko, ki se je razvila po Descartesu, vdneli nekaj problemov in nekaj rešitev, ki jih morda ima v posesti tista metafizika, ki je bila aktualna pred Descartesom. Skušnjava za razvitje take eklektične sinteze je morda velika posebno pri duhovih, ki imajo principialno tendenco reševati tradicijo, ki imajo nagnjenje gledati preteklost v optimističnih perspektivah, na sedanjost pa zrejo bolj črno; v duhovih, ki hočejo na vsak način vedno videti razvoj v harmoničnih oblikah.

Težave, ki se taki metafiziki postavljajo na pot, so vendar — vsaj kazalo bi tako — precej velike. V metafiziki ni problem, kako bi se različna mnenja na bolj ali manj posrečen način združila in zlepila v nove celote; v metafiziki ni problem, kako bi se vrednote očetov in dedov predale sinovom in vnukom; v metafiziki ni problem, ali sta vsebina in oblika zunanje metafizike prilagojena temu ali onemu svetovnonazorskemu, ideološkemu, duševnemu stanju. Vse to in podobno je v bistvu za metafiziko brez pomena. Metafizika je namreč ali objektivna znanost — se pravi znanost, ki ima svoj objekt, katerega na podlagi znanstvenih metod raziskuje —, ali pa je zmes sanj in stvorov domišljije, v najboljšem primeru pesništvo — tedaj pa je škoda izgubljati čas z govorjenjem o metafiziki, ker sanje in fantastični produkti spadajo v psihologijo in v določenih primerih v psihiatrijo, pesništvo sodi pa v estetiko.

Če je pa metafizika objektivna znanost, potem bi bil videz, da je po svojem bistvu antihistorična. Instanci, ki o njeni veljavnosti odločata, sta namreč v sedanjosti vizirani objekt in v sedanjosti izvršeno obravnavanje tega objekta na podlagi znanstvenih metod. Preteklost bi bila torej za metafiziko brez pomena, in ker je za zgodovino ravno preteklost objekt raziskovanja, zato bi bila tudi zgodovina za metafiziko brez pomena.

Če se te ideje nekoliko pobleže razčlenijo, potem se njih začetna enostavnost prelevi v problematičnost. Metafizika namreč vedno napreduje. Sredstva, ki nje napredovanje povzročajo, so različna: odkritja novih problemov, odkritja novih rešitev problemov, uporabljanje novih metod, vplivi iz drugih znanosti. V svojem napredku stremi metafizika k odkritju resnic o objektu, ki ga raziskuje — in sicer k odkritju vedno novih resnic in ne k ponavljanju resnic, ki so bile morda že odkrite. To je optimalen cilj metafizike. Pri doseganju tega optimalnega cilja ji je pa zgodov-

vina, posebno jasno zgodovina metafizike, lahko v korist. Zgodovina metafizike more namreč metafiziku kot teoretiku dati material, ki je sam na sebi nesposoben, da bi povzročil napredek v metafiziki, ki pa kritično predelan lahko ta napredek pospešuje. Zgodovina metafizike namreč pove, kateri problemi so bili v teku časov postavljeni in kakšne so bile rešitve, ki so bile tem problemom dane. Če se potem posreči te postavljene in „rešene“ probleme podvreči taki kritiki, ki pokaže, da so bili napačno postavljeni ali pa napačno rešeni, potem se s tem služi napredku metafizike. Po tej poti se metafizika namreč obvaruje pred postavljanjem napačnih problemov in pred napačnimi rešitvami problemov. Kakor je razvidno, zgodovina metafizike v tej perspektivi ne služi sama od sebe napredku metafizike, ker napredek izvršuje metafizik kot teoretik, ampak je lahko ena izmed podstav za razvijanje tega napredka.

Metafizika je torej znanost, ki v sedanosti z določenimi metodami raziskuje bitje kot bitje in bit, človeka kot bitje in bit, Boga. Metafizik je tisti človek, ki gradi metafiziko. Metafizik je tisti človek, ki v sedanosti preotriva in na svojem področju raziskuje celotno preteklost z radikalno kritičnim duhom in hiti neutrudno v prihodnost novosti.

Ivána Frankója pesnitev „IVAN VIŠENSKIJ“ in naša pokoncilska sodobnost

Tine Debeljak

Za predavanje ob inauguraciji filozofske humanistične fakultete Ukrajinske katoliške univerze papeža sv. Klementa v Rimu — podružnica v Buenos Airesu — sem iz svojega predmeta, primerjalne zgodovine slovanskih literatur, izbral pesnitev „Ivan Višenski“, ukrajinskega pesnika IVANA FRANKÓJA iz več razlogov: 1. lani, 1966, so Ukrajinci praznovali Frankójevo leto, kakor so nekaj let prej, 1961, Sevčenkovo, in je prav, da se ukrajinska fakulteta pridruži temu jubilejnemu spominu. 2. „Iván Višenski“ je značilna Frankójeva pesnitev in naj mi zato služi za predstavitev pesnika in njegove umetnosti zlasti Slovencem. 3. Vsebina pesnitve pa je za današnji pokoncilski čas izredno zanimiva: saj predstavlja trenje, da, boj med Zahodom in Vzhodom, med latinsko rimsko Cerkvijo in grško bizantinsko, veže pa ju kot oblikovavec pesnik, rojen in krščen v uniatski ukrajinski Cerkvi. In 4. tudi zato, ker mi nudi priložnost, da omenim slovensko-ukrajinsko kulturno povezanost v tem usodnem času in ob njegovem problemu, kar se mi zdi pri univerzi, h kateri je pridružen tudi slovenski oddelek, potrebno in celo nujno.

I

*Iván Frankó*¹ se je rodil l. 1856 v Galiciji, v Avstriji, na ozemlju ukrajinske uniatske Cerkve, ter je po klasiku stare romantike Tarasu Ševčenku gotovo največji pesnik „nove romantike“ fin de siècla; umrl je pred petdesetimi leti (leta 1916), ko je bila njegova domovina eno samo bojno polje prve svetovne vojne.

Avstrijska Galicija je bila tedaj Piemont ukrajinstva, njen kulturno najdelavnejši del, kajti v ruski Ukrajini je bila ukrajinsščina nasilno predana najhujši rusifikaciji oziroma zelo ovirana v razvoju, tako v jeziku kakor v državljanski svobodi pisatelja. Vemo namreč, da so l. 1861 (po smrti Ševčenka), ko so ruski carji sicer osvobodili ukrajinskega kmeta tlačanstva, obsodili njegov jezik v smrt. Rusi so namreč prepovedali uporabo ukrajinskega jezika v cerkvi in v šoli, žirjenje ukrajinske prosvete, tiskanje ukrajinskih knjig, kajti ukrajinsščina je bila priznana samo kot dialekt velikoruskega jezika, ter ga zato kot takega niso smeli ne kultivirati, ne tiskati. L. 1876 pa je bil ta carski ukaz toliko spremenjen, da ni bilo dovoljeno uvažati nikakih ukrajinskih knjig, doma pa se je smel ta jezik vporabljalati le za domačo rabo in ti-

skanje najnujnejših osnovnih knjig, toda še to v velikoruskem pravopisu. Šele od l. 1905 (po revoluciji) je bila dana svoboda jezika in pisanja in od tedaj „so pravzaprav v carski Rusiji Ukrajinci šele začeli živeti“.²

Za povezavo Ševčenkove in Frankójeve dobe je značilen naslednji kulturno-politični dogodek.

L. 1846 je Ševčenkov prijateljski krog (prof. Kostomariv in drugi) ustanovil Cirilmetodijsko bratstvo (Kyrylo-Methodijske bratstvo)³, ki je bil prvi praktični poizkus, uresničiti idejo slovanske vzajemnosti. Bilo je to tajno društvo s programom tedanjega romantičnega nacionalizma, katerega ideal je bil: krščansko socialna demokratična federacija vseh slovanskih narodov z Ukrajino kot središčem, s carjem na čelu, ali pa tudi brez njega. Bratstvo je bilo razkrita in uničeno, Ševčenko poslan v Sibirijo z izrecno carjevo pripombo, da se mu ne sme „dovoliti ne pisati ne slikati“ (bil je Ševčenko namreč profesor na slikarski akademiji v Petrogradu!) ter je bil tako „ubit“ kot pesnik in politik. Novo podobno politično gibanje pa se je ustanovilo štirideset let pozneje v avstrijski Galiciji, ko je prof. Mihajlo *Drahomanov* dopolnil Ševčenkov romantični nacionalistični krščanski program v smislu novega realističnega, oz. boljše: socialističnega kozmopolitizma, ko je postavil za temeljne točke programa: „1. v kulturnem pogledu — racionalizem; 2. v političnem — federacijo, in 3. v socialnem — kozmopolitično (internacionalno) vsečlovečansko demokracijo“. Ta naj bi že sama po sebi vključevala tudi svobodo ukrajinskega naroda.⁴ Kot vidimo, je bil ta program areligiozen, izrazito protiklerikalen ter zavestno socialističen (marksističen), toda na temelju „prosvete in progressa“, torej evolucije, ne revolucije. V tem je bil na liniji avstrijske socialne demokracije. Galicijska mlada ukrajinska generacija se je pridružila Drahomanovu in Iván Frankó je bil njegov najizrazitejši pristaš.⁵ Tako je Iván Frankó postal „eden prvih galicijskih socialistov“, kakor je zapisal poljski kritik Ciževskij, in celo „glava tajne mednarodne socialistične družbe“.⁶ Kot takega ga je zasledovala tudi avstrijska liberalna vlada ter ni odobrila njegove izvolitve za profesorja slavistike na univerzi v Lvovu. Frankó je namreč napravil doktorat iz slavistike na Dunaju ter je bil eden najboljših ukrajinskih slavističnih znanstvenikov, sodelavec Jagičevega Arhiva in ukrajinskih revij, z razpravami iz starocerkvene slovanske književnosti, narodne pesmi, srednjeveške proze, pa tudi moderne književnosti. Ker ni postal univerzitetni profesor, se je preživiljal kot urednik, publicist, pesnik, dramatik, prozaist, kritik, literarni zgodovinar, prevajavec klasičnih del iz najrazličnejših jezikov (Homer, Dante, srbska narodna pesem, angleški, francoski, poljski klasiki...) ter kot politik. Napisal je več romanov na začetku svoje literarne poti, v katerih se je zgledoval na naturalizmu francoske šole, opisujoč ukrajinskega kmeta v njegovi folklori in socialni nižini (Na dni...). Objavljal je tedaj tudi bojvite socialistične pesmi, kot je npr. njegova poslanica *Tovarišem iz ječe* (*Tovarišam iz tjurmi*):

Mi stopamo v nov boj,
ne za carstvo tiranov, carjev,
ne Cerkve, popov in niti ne Boga,
in ne za gospostvo nenasitnega plemstva (šlahte),
naš cilj je: sreča ljudstva in svoboda,
razum vladaj brez osnov vere,
in bratstvo veliko, vsečlovečansko,
svobodno delo in svobodna ljubezen.

„Razum vladaj brez osnov vere“: to je Dražmanova racionalizem, avstrijski protiklerikalizem ter „progresivno naprednjaštvo“ našega Aškerca. Na primer tale verz:

In vi pravite, da ta mir
hočemo mi prevrniti?
Ne z orožjem, ne s silo
ognja, železa in vojne,
temveč z resnico in delom
in znanostjo...

Toda: „sovražil je carja, že samo zato, ker je — car“ in dodal: „in če bo prišlo do vojne, to ne bo naša krivda...“

V tem smislu koncem stoletja je v progresivni napredni dobi je Frankó pisal svoje prve pesniške zbirke in romane, ki so bile v znamenju sodobnega naturalizma. Kot Aškerca so ga posebno zanimali sodobni socialni motivi. V zbirki, ki jo je naslovil po vzoru srednjeveških pesniških zbornikov „Mij Izmaragd“ (Moj bisser, 1898), je priobčil ciklus „V Brazilijo“, kjer opisuje izseljevanje galicijskih Ukrajincev v zamorske kraje, preko naše dežele in Trsta, med drugim takole:

Joj, se razlilo je ukrajinsko gorjé,
joj, po Evropi in še za morjé;

so zrlí zidovi Ljubljane in Reke,
kako je Rusin iz domovine tekél;

moški so stokali, ženske jokale
tam, kjer belé se pontebske skale,

kjer iz Krmina kot ive v grob,
žandarji ženó ukrajinski trop...⁸

Toda fin de siècle se je prav v tej dobi že javljal z drugačno umetnostjo: z dekadenco, živčno čutnostjo, ostrim gledanjem barv,

impresionizmom, simbolizmom in celo novoromantičnim spiritualizmom. Vzdušje Berlina, Münchna, ter za avstrijske Slovane zlasti Dunaja (kjer je pot iz naturalizma v romantiko vodil Bahr), je vse slovanske moderne pisatelje in slikarje vodilo v novo umetnost. Ažbetova umetnostna šola je slovenske umetnike peljala iz ateljeja v prosto svetlobo. Cankar je iz naturalizma prešel skozi maeterlinekovsko občutje v simbole: poljski lvovski pesnik Kasprovicz je iz naturalističnih delavskih opisnih podob prešel v petje dramatično vzvišenih „Himen“. In prav tako je tudi lvovski pesnik Frankó šel isto pot v „moderno“, morda le z večjimi realističnimi potezami. Njegova pesniška zbirka „Iz dni tesnot“ (Iz dniv žurbi) leta 1900 pomeni ta prelom v niem: to je že pesem osebnega pesimizma, refleksivne lirike, močne impresije; „plain air“, melanholia, občutje, čustvo... In tej subjektivistični osebnosti melanholiji, refleksivni in slikarski liriki je dodal tudi dve epični pesnitvi: „Na Svetojurski gori“ (Na Svjatojurskij gori) in — „Ivan Višenski“.⁹

Takšen je bil razvoj Frankója kot človeka, politika in pesnika v času in okolju do postanka pesnitve, ki nas zanima v tem hipu.

Pesnitev je cikel 12 štirijamskih štirivrstičnic brez rim. Začenja se z opisom gore Athos (Afónskaja gora), meniške republike nad Egejskim morjem, s tistimi verzi, ki jih slednji ukrajinski dijak zna deklamirati na pamet:

Mov zelena piramida
na hviljastim sinim poli,
na ravnini lazurovij
veletenski izmaragd...

Kot zelena piramida
v polja sinjega valovih,
na ravnini modrojasni
veličastveni dragulj:

tak oblita divnim morem,
pid bezhmarim, toplim nebom,
znositsja, šumitj, pišajesj,
spitj Afónskaja gorá.

z morjem čudovitim oblita
pod bleščočim, toplim nebom
dviga v šumih se in dremlje
Sveta gora átoška.

„Spitj?“ — Spi? se sprašuje. Ne. Zdaj pesnik podaje kontrast bučnega morja, pa meniškega miru na gori, ko tišči usta starcem „pečat molka“ in le včasih zazvoni iz stolpov kot „čivkanje galebov“. V naslednjih spevih se razvija tole dejanje: V jutru zazvone zvonovi vseh samostanov: ali je kdo umrl? Ali je kdo šel

v skalno celico kot puščavnik, da se pokoplje živ v svoj grob? Ta celica sredi stene — „kamor se skrivajo galebi“ — so tista „ozka vrata v večnost“, „skozi katere ni povratka“; je puščavnikova „zadnja stopnja popolnosti, ko v postu, samoti in molku posluša glas duše in gleda večnosti naravnost v oči“, pravi lepo pesnik. Kadar koga tako živega pokopljejo, klenka zvon in slednji vzdihne staro-cerkvenoslovenski vzdih: „S svjatimi upokój!“ - „Počivaj s svetniki!“ Nato sledi opis take slovesnosti, ko v sprevedu z banderi in mrtvaškimi molitvami in z zvonovi spremljajo vsi menihi kandidata na rob stene, sredi katere je ta celica. Njej postavi Frankó dantejevski napis: „Tu je vhod v živi grob / v puščavniško celico, / ki jo je izsekal bogve kdo, / bogve komu in zakaj...“ Preden ga spuste po vrvi v steno, vpraša igumen meniha, če gre prostovoljno v grob, in ko ta dá jasen odgovor, izjavi slovesno igumen:

Dozdaj si bil med živimi,
bil si naš brat IVAN VIŠENSKIJ,
odslej je iz zemskega življenja
izbrisano tvoje ime!

Tu šele zvemo, kdo je junak teh liričnih in polnobarvnih opisov. Tudi pozneje se ne imenuje mnogokrat, ko je že v celici ves vtopljen v svoje refleksije. Prvi večer se izgublja v veličastni svetovni harmoniji, ki ga kot glasba ovija s skladnostjo glasov in barv. To je nekaka svetovna duša, v katero se vtaplja, kolikor se ne napaja s prekrasnimi razgledi na morje. Drugi dan se že zanima za realne predmete v celici: zapazi pajka, ko prede med njim in svetom pajčevino in ki ujame muho, da ji izpije kri... Hoče ga ubiti, pa v lepi refleksiji ugotovi, da je vse prav, kar je ustvarjeno. Pozneje so refleksije že bolj filozofske: v nočeh je izpostavljen skušnjavam hudiča, toda s soncem prihaja toplota in z njo se oživlja duša za molitev. Sonce, iskra, ogenj je v njegovi refleksiji izvor življenja, duše in telesa, toplota je duša vseмирja. „*Toplota in svetloba bude v telesu dušo, v duši bude vero in najvišja vera rodi čudo: ustvari si Boga!*“ To je misel središčnega speva, pred katero se puščavnik sam ustraši: „Ali ni to greh?“, toda se takoj opraviči: „Ti sam si nam ukazal, *iskati resnico!*“ — Neki dan pri- nese veter v celico višnjeve cvet. Odkod na Atóški gori? To je vendar cvet Ukrajine! Nanjo je hotel pozabiti, pa ne more. Spomni so mu prišli motit mir. „Kaj je meni do nje? *Teško se tam njeni ljudje bore z jezuiti in Poljaki.* Ni lahka borba tudi meni. Tista borba, ki jo mora slednji sam v sebi premagati, preden gre drugim na pomoč.“

Tu se spomni svojega bivanja na Ukrajini in soudeležbe v srditi borbi: „Ali jim nisem bil svetovalec? Ali nisem dvigal poguma borecem? Toda — ali ni moje duše ranila njihova nehvaležnost?... Njihov prah sem stresel s svojega obuvala. Zame ni

več vaših vojn, za Ukrajince sem umrl...“ Pa vendar se mu pred očmi prikaže rajsko življenje ukrajinske vasi. „Zakaj ste mi prišli spominati motit sveti mir?“ V tem pa, ko gleda na morje, se mu pokaže barka, ki vesla proti Atoški gori, in se mu zdi, da vidi na njej ljudi s kozaškimi oblačili in čopastimi kapami. „Ne, gotovo je privid.“ Bili pa so resnično ukrajinski poslanci skupščine mesta Luck, ki so prišli prosit Višenskega, naj se vrne na Ukrajino. Napišejo pismo in ga spuste po vrvi s hrano v celico. Pismo je polno pritožb zoper uniate, pa tudi težav pravovernih, ko odpadajo celo knezi, pastirji, ki so „postali volčje in trgajo Kristusovo čredo ter zastrupljajo duše.“ Naj gre z njimi, da jim bo vodnik, da jim bo „bojno geslo“, ogenj, ki naj ogreva vse. Naj pomisli, da „nepravilnost in krivica rodita kot zver v svojem smrdečem gnezdu roparske volčiče.“ „Oni nam maličijo duše, hočemo nezlomljivega borca, kot si bil ti... Vrne se na Ukrajino, jutri bomo prišli po odgovor.“ Tako pismo. Menih se sedaj bori sam s seboj. Pritiska se za pomoč k brezovemu križu kot k materi in joče. „Komu je pismo namenjeno? Ivanu Višenskemu? Ta je umrl!“ In ko ga v jutru poslanci kličejo za odgovor, se jim ne odzove... Nato pa razmišlja sam s seboj: „S kakšno pravico ti, črepinja nerazbita, skrbiš za svojo rešitev, medtem ko poginja drugih milijon?“ Sliši Kristusove besede: „Dober pastir dá lastno dušo za svojo čredo. Kdor ljubi Boga, pa ne pomaga rešiti brata, greši... Morda bi prav ti mnogim dušam, ki omahujejo tam, nudil oporo! Bog ima določne račune s teboj, ti pa tu služiš hudiču... *To ni božja pot!*...“ Smrtna groza prevzame menihovo dušo. Ozrl se je na morje in videl barko, kako jadra vstran od svete gore. „Stojte, stojte! Obrnite brod!“ kliče, a oni ga ne slišijo. „Po starem še ljubim Ukrajino, zanjo dam ostanek življenja!“ Ne slišijo ga, lomi roke, stiska se mu srce, pred brezovim križem moli k Zveličarju: „Ti, ki si dal najvišjo zapoved: ljubiti bližnjega in za domovino dati življenje, dej, naj obrnejo! Ali pa daj meni poleteti za njimi kot ptič... Stori čudež!“ Tedaj začuti, kot v uvodnem spevu, kako ga obkroža neka večna harmonija, kako ga zalija neka rajska sladkost svetlobe in glasov... kako se položi zlat sončen pramen od celice naravnost na morje... gleda morje in ta zlati pramen... prekriža se... stopi nanj... V puščavniški atoški celici v steni je ostal samo brezov križec „kot skelet vseh sanj, iluzij...“ in pod vzhodom „morja šum...“.

To je Frankójeva pesnitev o menihu in protikatoliškem borcu Ivánu Višenskem, kakor sem jo podal v golem skeletu.

Ni več naturalistična epična pesnitev, ni realistična podoba z zgodovinskimi draperijami dobe in bojev, ali kolektivističnih prizorov iz zgodovinskega trenja med katoličani in Bizantinci na ukrajinskih tleh, ampak je reflektivna romantična pesnitev, ki odkriva spremembe v duši junaka, ločenega od sveta in zaprtega v svet svoje duše. Zato te pesnitve ne štejem med epična dela, kamor jo uvrščajo drugi literarni zgodovinarji.

Spominja me najbolj na romantično pesnitev „Maj“ češkega

starega romantika Hynka Mache, ko zločinec v ječi premišljuje o kozmičnih stvareh, o ločitvi od zemlje in spet privezanosti nanjo. Frankójevo pesnitev občutim kot novoromantično poezijo z vsemi rekviziti tega žanra fin de siècla: z liriko, barvnimi opisi, impresijami, vibriranjem zraka, razpoloženj, zlasti pa refleksij. Refleksija je najmočnejša stran te poezije, pa — muzika glasov in verzov. Več je Frankója kakor pa zgodovinsko objektivnega Višenskega. Ta daje refleksijam in razpoloženjem samo okvir: v okviru meniške atoške gore in rahlo nakazanega verskega boja na Ukrajini doživljamo neko osebno „melodramo“, ki kar kliče po uglasbitvi! Verskega boja ne vidimo, čeprav slišimo klic po bojnem geslu in po vojskovodji. Iz pesnitve same nihče, ki ne pozna Višenskega iz literarne zgodovine, ne bo dobil konkretne plastične zgodovinske postave, temveč je borbeni menih le kot poetična postava na ozadju impresionistične narave in spreminjanja monologa, kar pesnitev v večini je. Pesnitev je pisal Frankó *pesnik*, ne *zgodovinar*. Tudi kot literarni zgodovinar je Frankó nekoč opisal njegovo življenje in delo, ki ga tu v Argentini nisem dobil v roke, pa se mi zdi, da mora biti nujni uvod v lirično pesnitev.¹⁰ Če vidim manj Višenskega, pa toliko bolj čutim — Frankója samega. Tista uvodna in zaključna „svetovna harmonija“, ki v neki panteistični melodiji omamlja meniha, ni Višenskega Bog, je hegeljanski bog Frankója. Tudi ne more biti misel na srednjeveškega človeka, kot je Višenski še bil, dasi je z besedo že segal v barok, to, da „*človek ustvarja svojega Boga, ne Bog človeka*“. Višenski se ustraši te misli in se skuša opravičiti s tem, da poudarja, da je „tudi taka misel v smislu božjem iskanje resnice...“. Toda atoški m enih je bil dogmatičen in v njegovi glavi ni bilo mesta za dvom take vrste, temveč uničevanje dvomljivcev, bojno geslo za trdno vero v živega osebnega Boga, ki je njega ustvaril po Svoji podobi. Frankójev Bog je feuerbachovski, marksističen. Tudi dvom, „*kdo je, zakaj in komu*“ izdobil ono celico v steno, ni vpraševanje atoških mistikov, ampak prosvetljenega človeka, ki podcenjuje kontemplativno plat religioznega življenja. Zavračanje tega osebnega odreševanja duše v samoti s svojim Bogom je celo *osnovna misel* pesnitve: „S kakšno pravico rešuješ svojo dušo, ko na tvojo pomoč čaka milijon drugih duš, ki bodo zaradi tvoje odsotnosti, neudeležbe, omahnile? Ni božja pot tako služiti Bogu, tu služiš hudiču!...“ Atoško meništvu naj poseže v pluralistično sodobno življenje, v njega borbo, naj pusti askezo zaradi koristi bližnjega. Socialno delo ukazuje Kristus, ljubezen do sočloveka je njegova najvišja zapoved: ali ni to misel socialističnega gibanja koncem stoletja, ki ustreza tudi omenjenemu Drahomanovemu programu, katerega privrženec je bil Frankó? Toda preko njega je šel v koncu s poudarkom iracionalnega, romantičnega, prekonaturalističnega, ko Višenski s pomočjo vere prisili Boga v čudež; pa tudi s poudarkom patriotičnega elementa: žrtvovati se za domovino. V obeh teh mislih se je Frankó oddaljil od klasičnega marksizma: *umetnik* je šel preko *občana*.

II

Višenski je živel v letih 1550 do 1620 v času protestantske reformacije in katoliške protireformacije, oz. v času ukrajinske uniatske (katoliške) Cerkve in odpora pravoslavne ortodoksne (bizantinske). To je bil čas najhujšega boja med rimsko in bizantinsko Cerkvijo na ukrajinskih tleh. Frankó, ki je kot literarni zgodovinar napisal некоč članek o menihu Ivanu Višenskem kot cerkvenem pisatelju,¹¹ je tam zapisal tudi, da so „leta 1621 pravoslavni Ukrajinci, zbrani v Lucku na posvetu o tem, kako okrečiti pravoslavno stran, sklenili med drugim, poslati na goro Atos odposlance, ki bi prosili za učene in pobožne ljudi ukrajinskega rodu, naj se vrnejo domov, da branijo pravoslavje... Predvsem Višenskega, ne vedoč, da je ta že umrl, niti ni znano, če je odposlanstvo sploh odšlo...“¹² Ta zgodovinski dokument mu je dal navdih za pesnitev, ki naj pokaže, kako ta menih sprejme novico, in kakšne refleksije in duševne boje povzroči v njem povabilo, preden se odloči za odhod. Že zato, ker je to odposlanstvo odšlo na goro Atos že po njegovi smrti, odnosno niti ni odšlo tja, je vsebina pesnitve nezgodovinska; oziroma fiktivna; hoče pa biti v skladu s pomembnostjo pravoslavnega pisatelja in polemista Višenskega, ki je v boju za pravoslavje napisal okrog 16 del (nobeno ni bilo tiskano za časa njegovega življenja, ter so se razširjala rokopisno) kot klasične zglede polemične literature, naperjene proti Brestovski uniji.

Tako je oseba zgodovinska in zgodovinski je čas, v katerega je postavljena, dasi ta čas ni zgodovinsko opisan, ampak le podan kot okvir za pesniške opise in predvsem samogovore.

V sporu med Rimom in Bizancem se je v breški (Brest) uniji 1596 večina ukrajinskih škofov, razen dveh, celo s kijevskim metropolitom vred, odločila za Rim. Po lyonski (1274) in potem florentinski uniji (1396), ko je moskovski metropolit Izidor kot kardinal rimske Cerkve zapel v kremeljski stolnici pri maši na prvem mestu prošnjo za papeža in bil takoj nato zaprt in izgnan, je breška unija najresnejši poizkus pridružiti kijevsko metropolitijo Rimu. Za unijo so se potegovali poljski kralji, pot pa je pripravljaj poljski jezuit p. Skarga, najslavnejši poljski baročni pridigar, ki je tudi govoril otvoritveni govor. Toda, ko je bila sklenjena, Poljaki niso bili zadovoljni z njo: ukrajinski zedinjeni škofje so ohranili svoj grški obred (Vatikan je celo prepovedal uniatom spreminjati obred!), toda Poljaki, bi radi takoj vse Ukrajince polatinili in seveda tudi popoljšili. Reakcija na unijo je bila silna, predvsem zaradi odpora najbogatejšega in najmočnejšega ukrajinskega plemiča Ostroškega, ki je bil sicer za zedinjenje pred unijo, toda ker se je ta sklenila brez njegove vednosti, je organiziral odpor proti nji. Toda ne samo zaradi obreda, gregorjanskega koledarja in drugih razlik, temveč tudi iz višje koncepcije o načinu zedinjenja: hotel bi, da bi se zedinjenje izvršilo na podlagi vse patriarhalne Cerkve, na sinodi, in ne med nekaj škofi. Sklenil je sporazum s protestanti in se naslonil na

Bizanc, zlasti pa na meništvo, ki je bilo v tesni zvezi z Atosom. Bizanc je imenoval nove arhimandrite, ljudstvo je vztrajalo v dednem sovraštvu proti Latincem, ki izvira še iz nasilja nemškega križarskega reda v teh krajih, oziroma iz grške tradicije strahot, ki so jih počenjali za časa Latinskega cesarstva v Bizancu. Križarji na svojem pohodu proti Sveti deželi. To grško sovraštvo proti Latincem se je po slovanski bizantinski Cerkvi razraslo v pravo ljudsko sovraštvo proti Latincem sploh in jezuitom posebej. Po sklepu unije se je odpor še razplamtel, pa tudi obramba. To zadnje so podpirali poljski kralji, zato je Zigmund dobil vzdevek „kralj-jezuit“. Tedaj je nastala taka borba med obema strujama, kakor jo opisuje španski zgodovinar Hilario Gómez v knjigi „La Iglesia rusa, su historia y su dogmática“ (Madrid, 1948), ki pravi: „Unija ni bila delo za mir, ampak trobenta za nemir, za razvezavo.“¹³ Citira litvansko konfederacijo iz leta 1599, o nasiljih pokatoličevavcev: „Pritisk in nasilje so se množili dan na dan, zlasti od strani klerikov in diakonov, spadajočih h katolištvu. Ni bilo koticčka v vsej deželi, kjer bi ne bil izpostavljen stalnim nevarnostim slednji od „naših“ (ortodoksnih), naj pripada kateremu koli stanu že. Naše cerkve, samostani, katedrale so bile zaplenjene in izropane in celo rušene. Vse to pa je spremljalo ropanje in pustošenje, nasilnosti in muke, uboji, krutosti in nezaslišane krivice do živih kakor mrtvih. Naši svečeniki, zvesti svoji veri, so morali prenašati najrazličnejša preganjanja: napadali so jih v hišah, ki so jih potem izplenili; obsuvali so jih z nesramnimi zmerjanji, jih izsiljevali in jim jemali posestva.“ Od nasprotne, to je ortodoksne strani je prišla prav taka reakcija: oktobra leta 1496 je princ Ostroški, velik magnat, ki je imel v oliniji na stotine in stotine kvadratnih kilometrov zemlje in premoženja nad 10 milijonov zlotov, poklical iz vzhodne Ukrajine cele horde „bandolerov“, postopačev, ki so z njegovim molčečim privoljenjem pelenili po posestvih „uniatov, terorizirali okolje in storili nič koliko nasilnosti“. Nadalje opisuje, kako je princ Ostroški grozil kralju z uporom in ščuval celo Turke proti Poljakom! Eksarh Nikofor je storil vse, „tudi stvari, ki se ne dajo povedati, za obrambo pravoslavja. Med žrtvami je padel tudi uniatski škof Jozafat Kuncewicz, zdaj svetnik. Nasprotje je bilo tako veliko, da je npr. moskovski patriarh Filaret I. 1620, še za življenje Višenskega, „zahteval v svojem obredniku Potrebnik *prekrstitev katoličana*, ako je hotel prestopiti v pravoslavje, ter je moral izmoliti novo veroizpoved in še posebej „*odpoved od katolištva, ki je obsegala 44 prekletstev katolištva*“, kakor piše prof. Grivec.¹⁴ Resnično: Unija je razdruževala bolj kot združevala; sv. Bobola, kanoniziran tik pred drugo svetovno vojno (1938), je tega smrtnega in krutega boja simbol. Kljub takim nasilnostim z obeh strani pa je ta verski boj bil bolj „ein Papierkrieg“, vojska po knjigah in letakih, kakor jo imenuje prof. Ammann.¹⁵ In prof. Máchal pripominja, da je bila to doba „polemičnih zmerjanj in ne teoloških disput“, ko sta si stala nasproti kot glavna predstavnika obeh struj: na latinski strani poljski jezuit Peter Skarga, najboljši go-

vornik tistega časa, ki je govoril redno poslancem in dvoru, ter ukrajinski menih s svete gore Atos *Iván Višenski*.

Ta — zgodovinsko — ni bil sistematično učen teolog, temveč resnično talentiran publicist, satirik, humorist, pisec pamfletov in poslanic, ki ni samo preklinjal „nevernike latince“, ampak tudi vihtel ost proti „latinski izobrazbi“. to je proti jezuitskim šolam, zlasti pa proti latinskemu jeziku in bogoslužju, poudarja joč slovansko liturgijo. Naj citat iz članka o vrednosti slovanskega obreda pokaže zgled njegovega pisanja:

„Cerkvene in duhovne knjige tiskajte v *slovanskem jeziku*, kajti povem vam veliko tajnost: hudič ima tako sovraštvo do slovanskega jezika, da komaj živi od jeze. Sovraži pa zato slovanski jezik, ker je koristnejši od vseh drugih jezikov in Bogu najljubši od vseh. To pa zato, ker je ta jezik brez vseh poganskih prebrisanih in zvihač, brez gramatike, retorike, dialektike in drugih takih spletk, ki so hudiču prijetne... ta jezik pa s preprostim branjem k Bogu vodi, ponižnost vzbuja in preprostost in k svetemu duha dviga...“¹⁶ Tako je nisal proti latinskim „hudičem“, pa tudi proti nokvarjenosti višjih stanov v lastnih vrstah, tudi duhovništva in meništva, najbolj pa proti jezuitski izobrazbi, po „kateri prihaja vsa npravna pokvarjenost“, proti sodobnemu poganstvu, pa tudi proti poganskim starim običajem. Izhajal je iz stare grške ascetike, ki je sovražila sodobni razvoj sveta in npravov: bil je za konservativno vero, za tradicijo in stare npravi, ki so Bogu ljubše. Odločno pa je nastopal za nižje sloje in jih branil. Zgodovinski Višenski je bil kljub grški askezi in srednjeveški miselnosti že baročni človek, ki je videl svet v belem in črnem, in so mu bili rimski katoličani „krivoverci“, prav tako kakor je gledal Luter na Rim in protireformatorji nanj.

Tako je bil Višenski res „bojno geslo“ in vodnik preprostega konservativnega ljudstva, živečega še iz bizantinske tradicije, iz globoke stare vere, ne brigajočega se za teološke razprave in dokaze. Tradicija je tu pomenila grški bizantinski kulturni svet.¹⁷ Ta je živel iz ljubezni do obreda, do cerkvenega jezika, bil v preprostem ljubezenskem kontaktu z Bogom, uprl pa se je latinskemu Zahodu kot novotarskemu, aristokratskemu, imperialističnemu poljskemu gibanju, pa tudi suho teološkemu, ki se ne dojme srca.

Glavna tarča Višenskemu — kot vemo — je bila oreška unija.

Če danes gledamo nanjo z zgodovinskega vidika, po ugotovitvah prof. Ammanna,¹⁸ vidimo, da je imela velik pomen za vso zgodovino vzhodne Cerkve, za vzhodne Slovane pa še celo. Pokazala je, da se vzhodna cerkev ne da kar tako zamenjati z zahodnim bistvom in z zapadnoevropskim duhom, kakor so mislili Poljaki, ki so hoteli Ukrajince kratkomalo polatiniti, misijonarsko spreobrniti. (Rim je vodil to zedinjenje iz Propagande kot v misijonarskih deželah.) Tudi je prinesla dokaz, da naj se zedinjenje ne izvrši med posameznimi škofi, ampak naj do zedinjenja pride na vesoljnem koncilu...

Najvažnejša posledica unije pa je bila ta: unija ni ustvarila pri Ukrajincih „klasičnega tipa zahodne katoliške Cerkve“, ampak „svojo rutensko (ukrajinsko) Cerkev“. To dejstvo je vplivalo na pravoslavne odbijajoče, pa tudi privlačujoče. Povzročilo je zato, da se tudi pravoslavna Cerkev (ukrajinska) ni naslonila povsem na „moskovski tip cezaropapizma“, temveč je ohranila svojsko umirjenost. Na ta način se je ustvaril na ozemlju Ukrajine „vmesni teritorij med Zahodom in Vzhodom, svojski ukrajinski kulturni svet“, ki so ga kot takega — kot svojsko ukrajinskega — občutili tudi v Moskvi. Tako so npr. ukrajinsko slavno kijevisko bogoslovje označevali kot „papistično“. O učenih pravoslavnihih teologih na tem bogoslovju so trdili, da vnašajo katoliške prvine v pravoslavje (profesorji Javorovskij, Latynskij), oz. protestantske (prof. Prokopovič), kot piše zgodovinar Krupnickij.¹⁹ Kljub temu, da so kozaki potegnili z Moskvo in nasilno preganjali poleg Poljakov tudi katoliške uniate, je Krupnickij mnenja, da je bila Ukrajina „vedno bolj usmerjena na Zahod kakor na Vzhod“. Poljski katoličani niso znali vključiti uniatov v svojo državo kot enakopravne člane, temveč so jim stavili vsakovrstne ovire. Tako npr. poljski škofje niso priznavali uniatskih škofov kot sebi enakovrednih in jim niso dajali sebi enakopravnih državljskih pravic (v sejm, v družbi itd.). Smatrali so jih za predmet polonizacije. S Poljaki na eni strani, na drugi s kozaki, so se uniatii ohranili na skoraj čudežen način, kot je lepo povedal prof. Grivec: „Res, apostolskega duha so morali biti, da so sploh obstali!“²⁰ Poljska jim ni bila naklonjena, Rusija pa se jim nikdar ni odpovedala ter jih vedno smatrala za „predmet, ki ga je zopet treba osvoboditi“. To se je zgodilo po drugi svetovni vojni, ko so sovjetski državniki kratkomalo proglasili breško unijo za neobvezujočo ter so vse v Sovjetiji bivajoče Ukrajince uniate vključili uradno med pravoslavne.

Frankó ni predvideval v svoji pesnitvi takega konca: po njem naj bi zmagala ena bojujočih se struj: katoliška ali pravoslavna, rimska latinska ali bizantinsko grška s staroslovanskim obrednim jezikom. Toda niti jezuitski „dialektiki“, niti atoški menihi niso zmagali, temveč tretja struja, s katero Frankó ni računal: moskovski rdeči cezaropapizem. Dva Rima — Rim in Bizanc — sta padla, vstal je tretji Rim — Moskva, ki sedaj vlada nad dušami Ukrajincev v domovini, in je „turanskega, ne bizantinskega značaja“, pravi A. Hickmann.²¹

Toda vedno bolj vstaja iz razvalin četrti Rim, ki ga po preokbi pskovskega meniha Filoteja (XVII. st.) ne bo, pa se njegovi obrisi že kažejo v pokoncilskih ukrepih in enciklikah ekumenskega gibanja.

III

II. vatičanski cerkveni zbor ni spremenil le gledanja na razmerje Cerkve do sveta in vsega človeštva, ampak tudi na razne

krščanske Cerkve še posebej. Ta gledanja so potrjena predvsem v konstituciji o Cerkvi, ter v dekretih o ekumenizmu in o vzhodnih katoliških Cerkvah.²²

Konstitucija o Cerkvi pove najprej, da je „Cerkev orodje za notranjo zvezo z Bogom in za edinost vsega človeškega rodu“ (uvod). Nato sicer ponovi staro definicijo, da smo „vsi bratje, iz vseh narodov skrivnostno telo Kristusovo“ (čl. 7), razvije pa vendar s posebnim poudarkom idejo o „božjem ljudstvu“ (II. pogl., čl. 9 itd.). Tu je aksiom: „V vsakem času in v vsakem narodu je Bogu všeč, kdor se ga boji in dela po pravici“, in to je mistično božje ljudstvo: „občestvo (communio) življenja, ljubezni in resnice“ (čl. 9). „Vsi ljudje so poklicani, da pripadajo novemu božjemu ljudstvu. In tisti, ki prestoluje v Rimu, ve, da so Indijci njegovi udje“ (čl. 13). Poljski prevod je jasnejši: „... prebivavec Rima ve, da so Indijci člani istega organizma kot on.“ Da k temu božjemu ljudstvu spada vse človeštvo, je izraženo v misli: „K tej katoliški edinstvi božjega ljudstva, ki naznanja in pospešuje vesoljni mir, so torej poklicani vsi ljudje, na različne načine ji pripadajo ali so k njej naravnani katoliški verniki in drugi, ki verujejo v Kristusa, bodisi končno prav vsi ljudje, ki jih božja milost kliče k zveličanju.“ (čl. 13) Nato posebej pravi, da se Cerkev zaveda, da je povezana iz več razlogov s tistimi krščanskega imena, ki... „ne ohranjajo občestvene edinosti pod Petrovim naslednikom“ (čl. 14). „V božje ljudstvo so na različne načine naravnani tudi tisti, ki evangelija še niso sprejeli...“ itd. Tako je poudarjeno bratstvo vseh, ki smo povezani po Sv. Duhu, in so „božje ljudstvo“ tudi, če ne priznavajo papeža (pravoslavni), tudi če ne verujejo v evangelij (nekristjani), le „da se Boga boji in dela po pravici“ (čl. 9). To misel razvijata še nadaljnja dva dekreta o ekumenizmu in o vzhodnih katoliških Cerkvah, kjer ni več besed o „razkolnikih“, „heretikih“ itd.

Tudi v dekretu o ekumenizmu je poudarjeno: „Vsi smo bratje, kajti kar izhaja iz Kristusa, vodi k Njemu, vse to pripada po pravici h Kristusovi Cerkvi... in v molitvah smo del duhovnega ekumenizma...“ Že v prvih besedah uvoda je izražen cilj, da „2. vatikanski koncil teži k povrnitvi enotnosti vseh kristjanov“ in da se „Kristus ne da deliti“, pomanjkanje te enotnosti je „pohujšanje za svet“. „Vsi namreč, čeprav na drugačen način, teže k eni in vidni Cerkvi božji, ki bi bila resnično vesoljna in bi imela poslanstvo za ves svet, da bi se ta svet povrnil k evangeliju in na ta način dosegel odrešenje v božjo slavo“ (uvod). Priznava nato, da je za pomanjkanje te enotnosti „krivda na eni in drugi strani (I. d. 3) ter da se ne morejo smatrati „odgovorne za ta razkol tisti, ki se sedaj rojevajo v takih razmerah... Za to enotnost pa je treba moliti, skupno moliti...“ (II, čl. 8). Treba je spoznavati duha ločenih bratov... ter je zato „potreben študij, ki se ga moramo lotevati pravično in dobrohotno; da bi obvladali teologijo in se ne posluževali polemike“... (II, čl. 9, 10). Ta govori o novem razmerju do vzhodnih, dozda pri nas imenovanih razkolnih Cerkvá, poudarjajoč, da „patriarhalna Cerkev izhaja od

samih apostolov... da ima pravilne zakramente, posebej duhovništvo in evharistijo... da imajo bogato tradicijo notranjega življenja, zlasti meniškega, in da je že od časa svetih očetov cvetela samostanska duhovnost na vzhodu, od koder je prišla na zahod... Zato je treba podpirati bogato dediščino vzhodne liturgije in askeze... dati jim je treba pravico, da se vzhodne Cerkve upravljajo same po svoji tradiciji, kar je prvi pogoj za povrnitev edinosti" (III. pogl. I, čl. 16). Treba je priznati, da prav ta liturgija in askeza „krepita živo apostolsko tradicijo ter težita k polni kontemplaciji krščanske resnice“ (čl. 17). K tem dekretom pa je koncil dodal še posebej dekret o vzhodnih katoliških Cerkvah (to je uniatih), kjer v uvodu daje spoštovanje njihovi liturgiji, obredu in starodavnim svetim tradicijam... o „katerih želi, da bi ostale nespremenjene... oz. če se je katera Cerkev oddaljila od njih, naj se poskuša povrniti k njim“ (čl. 6). Posebej je potrjena samostojnost patriarhov, „kot očetov in glav“ svojih vzhodnih Cerkvá: „in želja Cerkve je, da se njim pravice in privilegiji obnove po tradiciji slednje Cerkve in vesoljnih zborov...“ Po vsem tem imajo vzhodne katoliške Cerkve, ki ostajajo v zvezi z apostolskim sedežem, posebne dolžnosti v soglasju z dekretom o ekumenizmu. Izvršujejo naj jih predvsem z molitvijo, z glednim življenjem, „skrupulozno“ zvestobo starim vzhodnim tradicijam, z medsebojnim boljšim spoznavanjem in bratskim spoštovanjem do stvari in ljudi“ (čl. 24), s ciljem, da bi „s pomočjo Najsvetejše božje Porodnice vsi postali eno“ (čl. 30).

Kakšna razlika je to govorjenje v primeri s tistim iz časov Višenskega, ko je npr. patriarh Filaret iz Moskve govoril v svojem Potrebniku, da je „heretike treba prekrščevati, predvsem latince. Latinski heretiki so najgrši heretiki in najbolj divji... so očitni sovražniki božji in nevredni kot psi...“²³ Danes se rimski *katoliški* papež Pavel VI. in carigrabski *ekumenski* patriarh Atenagoras I. (pridevnika pomenita isto!) poljubljata in skupaj molita na Kristusovem grobu in v Carigradu in se odvezujeta medsebojnih kletev, izobčenj prav tam, kjer so bila izrečena — v Rimu in Carigradu — in sklepata pripravnost za enotnost trdneje kot „v Lyonu ali Florenci“,²⁴ in zastopniki tretjega Rima, „turskega cesaropapizma“ se udeležujejo rimskega koncila ter obiskujejo papeža (avgusta 1967). In patriarh uniatske Cerkve je osvobojen preko desetletnih sibirskih ječ in postane kardinal rimske Cerkve — drugi po 500 letih! — za kardinalom Izidorjem pred padcem Carigrada (1441). Ti dekreti, ki sem jih navedel, ncmenijo pokoncilski prelom s tisto dobo, ki je dala vsebino Frankóievi pesnitvi. In ti poudarjajo, da je „Kristus nedeliiv“, ter da je slednji razkol „škandal“ oz. „tragedija krščanstva“.

Ta je bila, kot vidimo danes, plod različnih kultur in gledani, zgodovinskih razvojov in latentnih nasprotstev, ki so vodila k medsebojni borbi, namesto da bi se medsebojno dopolnjevala. Zdaj so obsojene religiozne borbe med zahodno in vzhodno Cerkvijo ter je poudarjeno to, kar ju združuje. Vzhodnemu mističnemu kultu srca in ljubezni je nasprotovala latinska pravna disciplina, da se

nista razumeli: Ex oriente Lux, ex occidente Lex! „Na eni strani filozofski sistemi, na drugi preprosto zaupanje v Boga, ki ne potrebuje ne dokazovanja ne dvoma, temveč samo vere! Zahod je imel doktrino in organizacijo, Vzhod liturgijo, ki je v tisočletju ni menjal. Latinski univerzalnosti, katere vidno znamenje je latinski obredni jezik in posledica nerazumevanje liturgije ter smatranje sv. maše za mistično dejanje zgolj duhovnika, je zoperstavljal Vzhod narodni jezik, večinoma v arhaični obliki, ter je pojmoval sv. mašo kot kolektivno dejanje vseh udeležencev. Tako sta si stali obe Cerkvi v nasprotstvu, namesto v dopolnjevanju s poudarjanjem tega, kar ju združuje: molitev, ljubezen ter težnja po obnovi evangelija v svetu in po veseljnosti ene Cerkve, ki bi bila ekumenska in zajela vse „ljudstvo božje“. In tako sta si npr. jezuit Skarga in atoški menih Višenski, ki sta oba na svoji strani bičala grehe v javnosti, socialno krivičnost v razmerju med višjimi in nižjimi plastmi naroda, ter glasila potrebo po evangeljskem življenju, stala nasproti kot pridigarja dveh nasprotnih si cerkvá, namesto da bi našla skupni imenovavec. Tega šele zdaj postavlja 2. vatikanski koncil: medsebojno spoštovanje, ljubezen in zedinjenje v Kristusu, katerega mističnega Telesa enakovredna uda sta oba in oba člana istega „božjega ljudstva“.

In še neka prvina, ki je vidna v Frankójevi pesnitvi, je dobila novo vsebino v ekumenski dobi: stik Cerkve s sodobnim življenjem, aktivnost v svetu.

Saj je glavni poudarek Frankója v pesnitvi ta, da kontemplacija puščavnika-spokornika v steni atoške gore nima nobenega smisla, da je naravnost „služba hudiču“, dočim mu Kristus ukazuje sodelovanje z bližnjim in delo za druge, za skupnost, „za milijon drugih, ki čakajo njegove opore“. Naravnost poziva ga v aktivni stik s sodobnim svetom v Ukrajini. „Ne imeti te zveze z živim življenjem, ni božja pot,“ pravi.

Kot sem rekel: prepričan sem, da je prav zaradi Višenskega „brezmiselnega“ uničevanja življenja v meniškem premišljevanju o nadzemskih, večnih, božjih stvareh, nastala Frankójeva pesnitev, torej kot *socialistična, marksistična obsodba nedeljavnosti mistike*. Kakor je tak stik s sodobnostjo in kolektivom človeštva na videz enak težnji koncila po Cerkvi v svetu, je vendarle docela različen: Frankó podcenjuje atoško meništvó, Cerkev ga dviga v posnemanje, priznavajoč mu njegovo zgodovinsko pomembnost v obnovi tudi zahodnega sveta, obenem pa tudi kot mistično no tranjo vrednost za povezavo „božjega ljudstva“ v globinah in za „polno kontemplacijo krščanske resnice“.

In tudi klic po Višenskem kot „bojnem geslu“, je klic reformacije in bi lahko tudi bil protireformacije, je izraz „tragedije krščanstva“, razdelitve Kristusa, je naznanilo polemik, dočim koncil poudarja potrebo „skrupuloznega“ poznavanja različnih teologij, dobrohotno željo po odkrivanju skupnih virov, neskaljenih studentov, ki naj s skupnimi naporí obnove v svetu evangelij. Namesto polemike naj bo obema skupen imenovavec: bogoslovje in ljubezen.

In prav naša fakulteta univerze sv. Klementa ima namen, poglobljati to spoznavanje vzhodnega sveta in medsebojnih tudi teoloških vezi, zato naj tudi razbor Frankójeve pesnitve — kot nasprotje temu — ponazori potrebo, nujnost in izpolnjevanje koncilске zahteve: „*globokega študija dobrohotnosti in ljubezni*“.

IV.

Ali smo imeli Slovenci, najbolj zahodni del slovanstva, ki sega pod same Benetke, kakšen stik z Ukrajinci in razmerami v tem času, ki ga riše Frankójeva pesnitev? V času težnje po zedinjenju vzhodne Cerkve z Rimom?

Ne bom segal v starodavno zgodovino ukrajinsko-slovenskih kulturnih stikov, kjer bi našel od staroslovenskih Kijevskih listov, ki so panonskega izvora, ali od molitve ukrajinske kneginje Gertrude iz XI. stoletja, ki se hrani v Čedadu, morda še marsikaj, a omenim naj le dogodek, ki je v zvezi z našo témo. Ko se je l. 1436 vršil v Ferrari oz. Florenci latinski-grški cerkveni zbor, ki naj bi pripravil zedinjenje Rima in Carigrada ob udeležbi bizantinskega cesarja Ivana Paleologa, je ta želel, naj bi sodelovala pri zedinjenju tudi Moskva, kjer je bil kijevsko-moskovski metropolit Grk Izidor. Ta je prišel na koncil in sodeloval odločno pri zedinjenju, ki se je doseglo 6. julija 1437. Edino on je podpisal akt z značilno pripombo: „Ljubeč in soglasujoč z zgoraj napisanim.“ Ta je bil tisti, ki je potem na poti v Moskvo bil v Pulju in Zagrebu ter je v katedrali v Kremlju glasno molil za papeža Evgena IV. in razglasil dekret zedinjenja (1441). Bil je izgnan ter je postal rimski kardinal. Slovenci smo po štiristo letih dobili zvezo z njim na ta način, da je naš učenjak, največji jezikoslovec XIX. stoletja, Miklošič razbral ta njegov podpis na zgodovinski listini, ki se hrani v florentinski biblioteki Lorenza da Medici, in ga objavil v knjigi „*Monumenta opostancia ad unionem*“.²⁵ V zgodovinski sodobnosti, v prvi polovici XVI. veka, se je mudil v Moskvi kot odposlanec avstrijskega cesarja Maksa I. in Karla V. vipavski grof Žiga Herberstein (velik prijatelj slovenskega jezika, ki mu je, kot pravi, dobro služil v Moskvi) in napisal knjigo „*Rerum Moscovitarum Comentarii*“ (1556), s katero je odkril Rusijo Evropi. Z njo seveda tudi kijevske ukrajinske pokrajine. Izredno za zedinjenje cerkvá pa se je trudil kranjski grof Kobencel, ki je l. 1581 posredoval pri Ivanu Groznem za mir s Poljsko in zedinjenje z Rimom. Postal je tak strokovnjak za te verske probleme, da se je vatikanski nuncij Possevino na poti v Moskvo, da pripravi zedinjenje, ustavil v Gradcu, da dobi informacije pri grofu Kobenclu. Prav ta Possevino je postal zelo zaslužen pripravljavec breške unije (1596).²⁶ Naj omenim, da sta sodobna slovenska protestantska pisca Dalmatin in Bohorič poznala (l. 1584) vsaj po imenu Ukrajince, kajti v uvodu v Biblijo omenja Dalmatin med Slovani Ukra-

jince, in Bohorič v "Arcticae horulae" Rutene.²⁷ Če sem prej imenoval med zvezami nemške kranjske grofe, naj zdaj omenim vsaj še kajkavca dr. Juraja Križanića (roj. l. 1618 v vasi Obrh, blizu kranjske meje), ki je kot jezuit bil poslan od Propagande v Rusijo v letu Višenskega smrti (1621), da dela za zedinjenje Cerkvá. Vrnil se je brez uspeha, pa se je pozneje na svojo roko podal drugič v Rusijo na carski dvor. Tam so ga zaprli za deset let v Sibirijo, potem pa se je vrnil na dvor, kjer je bil prevajavec; pripravljal je odgovor na protirimske pamflete, stopil v samostan v Vilni in padel v Sobieskega vojski ob obrambi Dunaja pred Turki (1683). Jagić ga imenuje „genialnega diletanta v apostolskem delovanju za zedinjenje, „največjega Hrvata XVIII. stoletja“, ki je napisal v Rimu prvi zvezek velike enciklopedije za obrambo katolištva proti napadom „Biblioteca schismaticorum univerza“. Bil je prvi „panslavist“, ki je pisal o zedinjenju Slovanov pod Rusi in proti Nemcem.²⁸ Pozneje je bil na carskem dvoru v Moskvi telesni zdravnik carja Petra I. Slovenec dr. Carbonarius (Voglar iz Nakla), ki je tudi delal za cerkveno zedinjenje. V tej zadevi je potoval celo v Rim. Ker je moral poznati tudi ukrajinske cerkvene zadeve, zato ga imenujem v tej zvezi.²⁹ Tudi spada sem ex jezuit Gruber, ki je imel velik vpliv na ruskem dvoru in je zgradil v Polocku (Ukrajini) jezuitski samostan, pozneje pa se proslavil v Ljubljani kot „inženir“, izsuševalac Liubljskega barja (Gruberjev prekop).³⁰

Pač pa je v naši zvezi vreden posebnega poudarka eden največjih slavistov in slovenskih učenjakov Jernej Kopitar, dvorni knjižničar na Dunaju. Bil je prijatelj uniatskega škofa v Premislu in je ostro obsodil Potrebnik patriarha Filareta z drastičnimi zakoni „prekrščevanja“.³¹ Ta Göthejev prijatelj in pobudnik srbskega narodnega preporoda, narodne pesmi in knjižnega jezika, je bil l. 1840 imenovan za *prvega profesorja stare cerkvene slovanščine na papeškem ukrajinskem zavodu v Rimu*. Bil je v Rimu v l. 1842 in čakal, da pridejo bogoslovci v tedaj ustanavljajoči se grško-rutenski zavod. Ni jih dočakal in se je vrnil, odlikovan od papeža z redom sv. Gregorija Velikega.³² V Rimu je bil tedaj njegov učenec, poznejši slavni misijonar dr. Ignacij Knoblehar, ki je bil določen od Propagande Fidei za bodočega podravnatelja in profesorja na Ukrajinskem zavodu.³³

Če bi hotel nadaljevati stike v današnji čas, bi moral imenovati ukrajinski krožek pesnikov in kulturnih delavcev ob slovenskem bogoslovcu, sociologu in narodnem voditelju *dr. Janezu Ev. Kreku* koncem stoletja. Njegovi stiki z Ukrajinci z ozirom na našo témo so zanimivi toliko, da se je navduševal predvsem nad kozaki, nad Zaporožsko Sičjo, katere moderni „filiali“ v Sloveniji je bil „hetman“. Torej nad največjimi nasprotniki katoličanov, ki so „židom in jezuitom l. 1649 z zakonom prepovedali bivanje na njihovem ozemlju, ter so plenili uniatske vasi v času Višenskega in po njem In v krožku teh štirih slovenskih „kozakov“ so bili trije katoliški duhovniki. Po besedah prevajavca „Kobzarja“ Abrama jim ni bilo prav, da so bili kozaki tako proti unia-

tom, prevzemala pa jih je njihova socialna enakost in svobodoljubnost njihovega poznejšega brata Ševčenka, „krščanska socialna slovanska federacija“, kot je bila v programu Cirilmetodijškega bratstva, ki sem ga imenoval v početku.³²

Tudi zaključiti bi hotel z njim.

V zvezi s pesnikom Frankójem smo poudarili, da se je odločil za Drahomanovo „internacionalno socialistično svetovno demokratsko federacijo“ kot novo inačico Bratstva iz leta 1846. Tega istega leta je bil na praznik sv. bratov posvečen za slovenskega škofa *Anton Martin Slomšek*. Ob tej priliki mu je slavnostni govornik Koren prerokoval, da bo hodil po stopinjah sv. bratov, katerih vnet častilec je bil. Slomšek je l. 1851 prišel na idejo ustanoviti cerkveno bratovščino sv. Cirila in Metoda za združeno molitev za *versko zedinjenje vseh Slovanov*. Rim jo je potrdil l. 1852. Tako je torej devet let po Ševčenkovem Bratstvu nastal nov poskus vzajemnosti Slovanov, toda tokrat na drugačni osnovi kot oni dve; namreč na *religiozni*. Leta 1951 jo je papež Janez XXIII. potrdil za ves svet.³⁴ Tako je ta slovenska inačica postala resnično vseslovska, še več: ekumenska. „Edina slovenska cerkvena družba, ustanovljena na slovenskih tleh za namene vesoljne Cerkve,“ pravi zgodovinar F. Dolinar.³⁵

Slovenija je postala od Slomška naprej do prof. Grivca izrazito središčna dežela za zveze med Vzhodom in Zahodom, zlasti po zedinjenju z Jugoslavijo, ko je prišla v državno edinstvo s pravoslavnimi. Tako je poslala svoje ljudi, Slovence, za škofo na Hrvaško (Krk), v Srbijo (Beograd) in Makedonijo (Skopje), ter je vodila tudi generalni vikariat v barski nadškofiji (Crna gora). To vlogo posredništva ji daje zemljepisni položaj, ki polaga Slovenijo na križišče kulturnih sfer med Rimom in Bizancem. In na prav takem kulturnem križišču je tudi Ukrajina (že ime samo pomeni deželo med mejami!), kar je opazil tudi profesor Ammann, ko je zapisal: „*Obe — Ukrajina in Kranjska — predstavljata slovanski meddržavni mejni pokrajini.*“³⁶ In kot taki sta kot ustvarjeni za presajanje kulturnih vplivov: Slovenija iz jugozahoda na jug in vzhod, in Ukrajina na sever, vzhod in jug. V Ljubljani je posređevalno vlogo dolga desetletja vršil prof. Grivec, duša velehradskih cirilmetodijških kongresov; zato morda ni prav slučajno, da njegov učenec prof. Gnidovec prevzema na naši fakulteti to vlogo, da jo nadaljuje tudi v smislu koncila: z globoko teologijo in ljubeznivo iskati tiste vire v poznavanje Vzhoda, ki nas družijo, ne pa ločijo. „Zahod in Vzhod se bosta strnila in dopolnila za popolnejšo in srečnejšo človeško družbo. Velika ura bo to za Cerkev, začetek nove dobe.“³⁷ In na to novo veliko dobo se moramo pripravljati na vseh področjih, prav tako kakor na teološkem tudi na zgodovinskem in pravnem, v spoznavanju problematike slovanskega vzhoda, tako v preteklosti kakor na poti v bodočnost; prav tako tudi na področju primerjalne literarne zgodovine, katere skromen donesek naj bo ta pogled na modernega ukrajinskega pesnika Frankója, problematiko njegove pesnitve in slovenske stike.

Toda za konec še tole:

Leta 869 — pred tisoč leti — je papež Hadrijan II. pisal prvemu in doslej zadnjemu slovenskemu kralju Kocljju v Biatni Kostel, da je sv. Ciril ustvaril slovansko pismo s „posebno pomočjo Boga in na priprošnje svetega Klementa“. ³⁸ Tako je poleg sv. bratov tudi sv. papež Klement stal ob viru slovanskih književnosti, ki so tudi predmet predavanj na tej njemu posvečeni univerzi. In ko sta sv. brata nosila kosti tega papeža iz Ukrajine preko Panonije in skozi Slovenijo v Rim, sta — po stari tisočletni tradiciji, ki jo omenja pisatelj Jalen ³⁹ — počivala v Breznici pri Bledu, najlepšem kraju Slovenije. Tu so potem sezidali prvo cerkev v Sloveniji v njegov spomin. In ta kraj je prav tista blagoslovljena fara med Slovenci, ki je rodila našega največjega pesnika Prešerna, našega velikega učenjaka Čopa, naša pisatelja Finžgarja in Jalena, naše škofo Pogačarja in Jegliča in še več drugih slovanskih kulturnih delavcev. Naj bosta ta dva dogodka ob sv. Klementu simbol sodelovanja Slovencev na ukrajinski univerzi. Naj se pod zaščito njegovega svetega imena oblikujejo na njej novi kulturni delavci: pesniki, učenjaki, pisatelji, znanstveniki, laiki in duhovniki, z globokim poznanjem vzhodnih problemov, ki naj pripeljejo do lepšega razumevanja Vzhoda z Zahodom v smislu tiste, prej omenjene ekumenske „nove dobe“. Tako bomo hvaležni izpolnjevali tudi željo našega ustanovitelja, tistega velikega človeka, ki v sebi združuje na najlepši način Rim in Bizanc — s položajem metropolita ukrajinske in obenem kardinala svete rimske Cerkve, Nj. Eminence Josipa Šlipyja.

O P O M B E

¹ Dr. M. Lubyneckij, *Pregled nove ukrajinske književnosti* (Dom in svet, 1928, str. 151, prevedel J. Šedivy). J. Šedivy (DS 1928, 187). Jan Máchal, *Slovenske literatury III*, 283-283 (1929). *Enciklopedija Ukrainoznanstva* (1955) I., 162 (Ed. Molodoe Zittja).

² Máchal, l. c. I. 255.

³ O Ševčenku: Josip Abram uvod v pesniški prevod Kobzarja (Leposlovna knjižnica V, 1907, str. 51-106). Tine Debeljak, *Ob stoletnici smrti T. Ševčenka* (Zbornik Svobodne Slovenije za 1962, str. 87-96). O Bratstvu pa govori obširneje Josip Abram (str. 67) in morda ne bo nezanimivo, da podam po njem njega program natančneje: 1. Slovanski narodi naj se rešijo izpod jarma tujih narodov. 2. Slovanski narodi naj bi se organizirali v samostojne politične enote, ki naj bi bile federativno povezane med seboj. 3. Odpravi naj se slednja nesvoboda in slednja prednost kast. 4. Uveljavi se svoboda veroizpovedi. 5. Vpeljejo naj se predavanja vseh slovanskih jezikov in slovanskih književnosti v zavodih vseh slovanskih narodov. 6. Uprava, zakonodajstvo in prosveta Slovanov se imajo osnovati na podlagi krščanstva. 7. Posamezni slovanski narodi naj bi pošiljali svoje zastopnike na občni slovanski zbor. — Določeno je bilo, da se Slovani združijo v eno federacijo pod protekcijo ruskega carja, in ako bi car v to ne privolil, bi se izvolila kakšna druga pot v dosega namena.

Podobno označujejo to Bratstvo tudi Lubyneckij (str. 119), ki še detajlira organizacijo s temi podatki: „Vsak narod naj bi imel svojo lastno vlado... Osrednjo vlado bi sestavljali na štiri leta izvoljeni prezident in zunanji in notranji minister. Politične smernice in zakone za vse slovansko bi dajal kongres predstavnikov vseh slovanskih narodov...“.

³ In ti slovanski narodi so omenjeni v programu, kot ga navaja Máchal, takole (II. 34): „Južni Rusi, Severni Rusi z Belimi Rusi, Poljaki, Čehi s Slovaki, Lužičani, Srbi s Karantanci, in Bulgari.“ (Ker niso imenovani Hrvati, smatram, da so vključeni med Srbe — verjetno pod vplivom tedanje slave srbsko-hrvatske narodne pesmi! — in Makedonci med Bulgare.)

⁴ Máchal, I. 258.

⁵ Máchal, I. 273 in 274.

⁶ Dmitry Čiževsky, *Mickiewicz and Ukrainian Literature* (v simpoziju A. Mickiewicz and World Literature; ured. prof. Lednicki, University of California Press, 1956, str. 431).

⁷ Citati pri Máchalu III. 276-7.

⁸ I. Frankó, *Tvori*, IX. tom., Kiiv 1952, str. 136. V originalu se glasi verz o Ljubljani: „Bačili muri Ljubljani ta Rjeki, / jak z svogo kraju big rusin navteki...“ Morda koga zanima, kako komentator te sovjetske izdaje označi naša mesta (štr. 510): „Ljubljana: v bivši Avstriji prestolnica Karantanije, zdaj mesto v zahodni Jugoslaviji. Rjeka: srbski naziv mesta Fiume na severno vzhodnem obrežju Jadranskega morja. Ponteba: mesto v Alpah na meji Italije in bivše Avstrije. Krmín (Kormona): mesto, ki leži blizu Jadranskega morja, na severu od tržaškega zaliva.“

⁹ Kijevska izdaja zbranih del iz l. 1955, XI., str. 185-215.

¹⁰ Frankó je napisal l. 1892 kratko brošurico *Ivan Višenski, joga čas i pismenskaja dijelnist* (26 str.).

¹¹ Omenjata ta spis Máchal (II, 282), pa tudi komentariist pesnitve v omenjenih kijevskih zbranih spisih (XI, 514).

¹² Citat v komentarju.

¹³ Str. 266.

¹⁴ Prof. Grivec *Pregled vzhodne cerkvene zgodovine*, Ljubljana 1947 (skripta za teološko fakulteto). Tudi sicer sem se zelo opiral nanje.

¹⁵ Prof. A. M. Ammann, *Abriss de ostslavischen Kirchengeschichte* (Herder, Wien, 1950, str. 750). Na str. 312.

¹⁶ Máchal I, 211.

¹⁷ Za cerkvene razmere te dobe sem vporabljal tudi ukrajinski vir: Enciklopedija ukrainoznavstva v dveh tomah (München - New York 1949) in sicer II. del, poglavje VII: Cerkev.

¹⁸ Ammann, 214.

¹⁹ V reviji *Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*, Jahrbuch 1957, str. 30.

²⁰ Grivec, *ibid.* 57.

²¹ Revija *Prólogo*, dec. 1963, zv. 3, v članku prof. Halajczuka, *Una sociedad paralizada y una sociedad ausente*, str. 17.

²² Ker v času, ko sem pisal to predavanje, še nisem imel pri rokah slovenskih prevodov koncilskih dekretov, sem vporabljal poljske prevode, kot so izšli v reviji *Znak* v Krakovu l. 1965 in sicer *Konstitucija Dogmatyczna o Koscielo* (števil. 131, maja), *Dekrety o Ekumenizmie* in *O Kosciolach Wschodnich Katolickich* (števil. 128 in 129, marca) ter istotam razlage k zadnjima dvema pod naslovi *Rozlam miedzi Wschodem a Zachodem* (Tomasz Podziawo) in *Magna Carta Koscioła o Ekumenizmie* (Ks. A. Bardecki). Med tem je izšel slovenski prevod *Dogmatična konstitucija o Cerkvi*, Ljubljana 1966, ter sem citate iz nje v tem članku popravil po slovenskem prevodu.

²³ Grivec, str. 45.

²⁴ *El compromiso de Constantinopla*, Criterio, št. 1529, 10. VII. 1967.

²⁵ Grivec, str. 36.

²⁶ Grivec, 43 in 39.

²⁷ Tine Debeljak, *Slovenčev koledar za l. 1944*, 95, 96; tudi *Zgodovina slovenskega slovstva I.* (Slovenska Matica 1956, str. 247); *Slovenska književnost, Izbrana dela in odlomki I*, 1964, str. 13 in 15.

²⁸ Grivec, posebno poglavje 47; tudi *Zgod. Slov. slovstva*, str. 270. O njem je napisal glavno razpravo Jagić (Zagreb 1917), roman v leposlovnih oblikah pa M. Krleža.

²⁹ Ker nimam Biografskega leksikona, imenujem opombo dr. Koblarja v komentarju k Izbranim delom I. Preglja, V. zv., 1966, str. 336.

³⁰ Grivec, str. 50.

³¹ Grivec, 64. *Isti*. Ob stoletnici Kopitarjeve smrti, *Bog. Vestnik* 1944, str. 1-18.

³² Jaklič, *Ignacij Knoblehar*, Buenos Aires 1955, str. 39.

³³ Jos. Abram, *Prevod ševčenkovega Kobzarja (1907) in Hajdakov (1908)*. V prvem je obširen uvod o ševčenku, o Ukrajini na sploh, o kozakih; v drugem pa o „hajdamaščini“. Abram je tudi citiral Frankója kot znanstvenika, namreč njegovo razpravo *Panščina*. Frankója večkrat citira tudi Grivec (Sv. Ciril in Metod, 1963) kot pisca slavističnih razprav in staroslovanske književnosti, zlasti sv. Cirila in Metoda (npr. Frankójevo mnenje o pesniški ceni *Pohvale sv. Cirila*, ki jo je zložil sv. Klement Ohridski, ali himne sv. Cirila *Proglas k sv. evangeliju*“ (str. 208). Gotovo so ga razni naši slavisti večkrat citirali; vsaj Nahtigal, ki se je priključeval Frankójevemu mnenju o staroslovanskih problemih (Grivec, 208).

³⁴ Dr. M. Šaruga, *Apostolstvo sv. Cirila in Metoda*, Duhovno življenje 1952, 27.

³⁵ F. Dolinar, *Oče slovenske cerkve* (Meddobje 1963, 149).

³⁶ Ammann l. c., str. 337.

³⁷ Gnidovec, Duhovno življenje 1954, 33.

³⁸ Dr. Šaruga, l. c. 29.

³⁹ Jalen ob 70-letnici, v *Glasniku Mohorjeve družbe*.

Predavanje, z malimi okrajšavami, je bilo govorno v kastiljščini dne 9. aprila 1967.

POSTSKRIPTUM II

R u d a J u r č e c

„Da bi bila po majniški deklaraciji v Ormožu najprej prireditev Sokola (str. 77), se mi vidi neverjetno. Sokol je bil menda prepovedan in tudi Orel ni deloval. Spominjam se, da mi je nekoč med vojno odprl svoj predalnik predsednik Orla in mi pokazal svoj lepo zložen kroj. Kolikor vem, so Orli in Sokoli nenadoma, nenapovedani, med vojno prvič nastopili na Krekovem pogrebu, potem pa spet do prevrata nič več. Da bi pa v Ormožu nastopili...“

Marijan Marolt: Ruda Jurčec, Skozi luči in sence, prvi del, v Svobodni Sloveniji, XXIII, šte. 17, str. 2, 26. novembra 1964.

„BOG OHRANI — BOG OBVARI...“

Kaj bi bilo, če bi bili vsi ljudje glasbeniki - skladatelji? Vračanje v spomin bi bilo laže — sleherni trenutek bi bil po notah ohranjen za večnost. Lepo, celo poetično zapisan dogodek ni nikdar izražen s tolikšno lepoto, kakor je ujet v skladbo — iz črk in besed porojena misel v knjigi trohni s papirjem vred, melodija pa ostane večno mlada in njena moč ter skladnost sta nam bliže, čimbolj ju pozneje pri izvajanju izdelamo in razbohotimo. V melodiji raste mise! vzporedno z močjo srečavanja z večnostjo, dokler se na koncu ne zlije, kamor spada — med nebeščane.

Med branjem toliko avtorjev sem v knjigah pogosto naletel na misel, da se naša človeška vsebina v celoti razživi in nakaže že v mladosti — tja do desetega, dvanajstega leta nam je dano v srce vse že v zametku, in kar se pozneje dogaja, je samo prelivanje med lučmi in sencami, vse po isti stezi, cesti tja do zadnjega konca poti. Kadar se hočem vrniti v vso, prvo in polno resnico, moram seči v prve korake mladosti in res je tisto, kar sem zaznal v mojem Sionu takrat, ko sem se z resnico poglabljaj v sanjavost obljubljenе dežele okoli mene. Nisem bil sam. Ko smo v pogrebu spremljali Ormožana na njegovi zadnji poti, se je redno, pogreb za pogrebom, dogajalo prav na sredini našega trga: dekan Gliebe je začel z baržunastim baritonom in kaplan ter organist Serajnik sta pritegnila, črni dolgi svileni trakovi na križu pred nami so se hoteli razvetriti na vse strani, venci so zazveneli, cela procesija pred in za krsto je hotela obstati za trenutek, ko je mogočno zadonelo:

„Jeruzalem — Jeruzalem...“

Saj dobrega, pridnega mrtvega Ormožana res nismo mogli nesti nikamor drugam kot v Jeruzalem.

Nekje je bilo zapisano, da v letu 1918 v Ormožu ni bila možna sokolska veselica, saj je bilo vojskovanje prav proti koncu najhujše, kar bi izpričevala zadnja ofenziva na soški fronti, ko so avstrijske čete prodrle globoko v furlansko nižino in se ustavile ob Piavi. Kadar se bliža smrt, je včasih organizem v zadnjem sunku svoje obrambe divje žilav in si pomaga z varljivostjo evforije; bilo je torej nadvse nevarno prirejati veselice, ki bi bile Nemce naravnost v obraz. Deželni glavar kranjske dežele se je takrat imenoval Ivan Šušteršič in njegova vladarska pest je bila še hudo trda; umljivo je, zakaj so kranjski orli in sokoli svoje uniforme globoko v predale skrivali. Če se je kaj takega dogajalo na slovenskem Kranjskem, kaj šele bi se moglo zgoditi v napol ponemčenem Ormožu? Vendar se moram popraviti: Ormož ni bil ponemčen samo na pol, ampak je na zunaj nosil že čisto nemški obraz.

Dejansko se je pri nas vse začelo kmalu potem, ko je doktor Anton Korošec konec maja 1917 v dunajskem parlamentu prebral Majniško deklaracijo. Komaj se je v juniju in juliju sonce dovolj razžarelo, so se ob nedeljah po prvi, rani maši na glavnem trgu in po sosednih ulicah začele razkazovati narodne noše iz vseh delov Slovenije. Ker preleških narodnih noš nismo imeli — vsaj meni niso bile znane —, smo se po stari preleški navadi sprevrgli v imperialiste in si prilastili narodne noše iz vseh slovenskih okrajev in predelov — in teh ni malo! Moralo bi jih biti pa še več, ker smo imeli med seboj žene in dekleta, da smo na njih lepotah oči obešali s tolikšno vnemo — če bi bilo mogoče oči izgubiti v njihovih, bi mogoče marsikatero moško ali fantovsko oko tisto lepo nedeljsko jutro šlo na pot — daleč, daleč... Nosile so košarice — doma so sicer služile za marsikaj zelo preprostega, skoraj banalnega, toda ta dan so jih ovile s svilenimi rutami in skozi šopke so cvetice ovijali slovenski trakovi na vse strani, da nas je grelo v srca.

Slovenske trobojnice v avgustu leta 1917 in to v predzadnjem letu prve svetovne vojne... Prvi Trumbičevi letaki so iz Ljubljane prišli v Ormož šele v poletju 1918. Nad Ljubljano so jih trosila italijanska letala. Skrivali smo jih zato tudi že z neko pikrostjo, zakaj so jih morala prinašati ravno italijanska letala? Če smo se nekoč bali sovražnika, ko smo rekali, da že „grdi Turek čez mejo špega“, potem smo na Italijane gledali z nič manjšo nezaupljivostjo. Meni je prvi tak letak pokazal Rudek Hanželič, čigar

oče, ponosni in stasiti načelnik naše slovenske gasilne brambe, se je pravkar vrnil iz Ljubljane s kongresa slovenskih gasilcev, kjer so Pepeta Turka izvolili za generala vseh gasilcev na Slovenskem, naš dični hardeški župan Hanželič pa je bil izvoljen za podgeneralapodnačelnika, kajti moralo se je ponoviti staro načelo: če ima prvo mesto Kranjec, mora biti na drugem mož iz naše Štajerske in kje bi mogli najti primernejšega kot pa ravno pri nas, v osrčju kneza Koclja Prlekije.

Cerkev je imela svoje, lepa dekleta in vitke dame pa svoje; med rano mašo so prodajala dekleta, med pozno pa dame. Cvetja je zmanjkalo že pred enajsto uro, kajti fantje so se trli pred košaricami in mogoče malo predolgo izbirali, gotovo ne zaradi napisa v narodnih barvah, da bo izkupiček šel za sklad Družbe sv. Cirila in Metoda. Ne! Vse je rado spuščalo denarčke v puščico ob košarici, ker smo se vsi zavedali, kako nam je prav ta družba pred več ko enim desetletjem zgradila našo slovensko ljudsko šolo na Herdeku, tik ob mestni meji, ker Nemci v mestu take šole ne bi prenesli, in so na Dunaju dosegli prepoved.

Resnici na ljubo je treba priznati, da prva svetovna vojna našega vedno modrega, od sonca razžarjenega nebesnega svoda ni kaj prida zameglila. Ravno na jesen 1917 so naši vinogradi dali kapljico, kakor je ni bilo deset in desetletja poprej in se njen sloves ohranja v naše dni; kolikor je meni znano, sedemnajstčaka doslej še nobena letina ni preseгла. Bilo je šele nekaj tednov po oklicu Majniške deklaracije, a se je pri nas potem v kratkem enem letu dogodilo več kot prej desetletja. Pri cesarski maši se je zgodilo prvič: stari, pokojni cesar Franc Jožef je slavil rojstni dan osemnajstega avgusta, njegov naslednik Karel Franc Jožef pa samo za en dan manj — dne sedemnajstega avgusta. Če bi razliko dal pod drobnogled, bi bilo komaj kaj opaziti, toda pri naši cesarski maši je prišlo do škandala, zapisanega z zlatimi črkami v naših srcih: dekan Gliebe, kočevski Nemec po rodu, je pred mašo krenil pred prezbiterij, šel in slovenski zastavi naše šole izvil naš narodni trak izpod gub in še pogledal, ali je vse prav, pogledal, če so slovenske barve dovolj vidne, na nemško zastavo mestne nemške ljudske šole pa se sploh ni ozrl.

Bilo je, kakor da se je sonce ustavilo, prav tako kot takrat v stari zavezi. Polna cerkev je otrpnila, nemški uradniki v prvih častnih klopeh v bleščečih uniformah so oleseneli in kakor da bi vsega še ne bilo dovolj, so se člani slovenskega cerkvenega pevskega zbora na koru ali spontano ali dogovorjeno odločili, da prve kitice v nemščini ne bodo zapeli in sta jo morala peti sama organist in učitelj Domicijan Serajnik in njegova ženka Slavica. Tipke orgel so se še nekoliko potrudile, toda bilo je joj, ko je zadonelo samo iz dveh grl:

„Gott erhalte — Gott beschütze...“

Ne bi bilo hudo, če bi zadonelo samo iz dveh grl... Toda njuni grli sta bili samo še senca tistega, kar je Stvarnik položil tjakaj. Dobremu Domicijanu je predobro prleško vino že zdavnaj glasilke spremenilo v hreščeče prekle, gospa Slavica pa je bila po glasu pomanjševalnica, samo še daljni spomin lepih let, ko je bila vitka ne samo po postavi, ampak še bolj po zares odličnih koloraturnih sposobnostih, kakor sem slišal, ko sem prisluškoval zgodbam iz starih časov naše kronike. Slavica ni bila več Slavica; če bi bila na Kranjskem doma, bi mogoče kdo primeru ošvrknil in bi rekel, češ da bi mogla biti tudi Sava, ker bi s svojim obilnim telesom in s svojima rokama mogla seči od enega roba Save do drugega. Ker sta se pevca pri tem še lovila, ko sta videla, da sta sama, je svojemu soprogu Slavica končno priskočila na pomoč in pri „unsern Kaiser“ glas zajela s toliko sapo, da sem pred oltarjem mislil, kako mi bo moje belo oblačilce zaneslo tja pred njene šobice na koru. Slovenska kitica cesarske himne je potem zadonela kakor je prav, da se lepo zapoje vse melodije, če so v slovenskem jeziku. Škandal ob prvi cesarski maši za Karla Franca Jožefa je potem nekaj tednov žolčno odmeval v graški Tagespošti in še huje v Grazer Tageblattu, in bi mogla še danes oba služiti vsem piscem zgodovine našega lepega mesteca nad Dravo, tudi zgodovinarjem kranjske krvi.

Res, kaj vse se dogodi in uresniči, preden človek doživi deset, dvanajst let! Kako odločno je posegal v našo zgodovino dekan Gliebe, po rodu Nемеc, ki nas je vzljubil ne toliko po krvi kot po ljubezni za naše duše! Na zunaj je bilo dejanje kaj preprosto — nič posebnega se mu ni moglo zgoditi za nastop v cerkvi, v naše zagrizene spore in boje z Nemci se ni vtikal, saj bi ga po zakonih krvi moralo zanašati res na nam nasprotno stran. Prvo cesarsko mašo pod novim vladarjem je spremenil v revolucionarno kret-njo in po vsej fari je zavelo, kakor da bi izraelski kralj razvil svojo zastavo pred pohodom za zmagoviti naskok na Jeriho.

Bilo je komaj nekaj let zatem, če se ne motim komaj kakih šest let, ker še nisem odšel v Pariz, ko je dekan po dolgi, mučni bolezni podlegel srčni slabosti. Dan njegovega pogreba je bil pravi dan globokega žalovanja in pogrebne slovesnosti so trajale ves dopoldan. Pokopavat je prihitel sam lavantinski škof Andrej Karlin, Gliebejev sošolec v ljubljanskem bogoslovju. Nekaj me je zaneslo, da sem pogrebu sledil samo od strani. Mučila me je želja: danes se mora na našem glavnem trgu zgoditi nekaj posebnega. Pred Škofjeločanom z mitro je pred krsto korakalo vsaj sto duhovnikov iz cele vzhodne Štajerske in petje pogrebnihs psalmov med hišami je donelo, kakor da bi tja proti trgu prihajal

zbor Wagnerjevih romarjev v Tannhäuserju. Koprnel sem, da bi se zgodilo! In se je: ker je bilo toliko ljudstva, so ob počasnem pomikanju spreveda prve psalme odpeli ravno do tja in pred Marijino soho je zadonelo:

Jeruzalem... Jeruzalem...

Čas je kakor veletok. Potoke, reke, veletoki — vse je vodovje in še čez — nikamor se ne premakne. Takšni so morali biti junijski popoldnevi 1918, ko sem po četrti uri posedal na pragu naše velike veže in se lovil z očmi, kje bi se ustavil. Mesto je bilo prazno — popoldanski molk je zvenel v miru — vsi meščani so morali biti nekje daleč — modro, jasno nebo mi je pred noge polagalo visoki zvonik, belo pročelje župnišča v globini in debelo dihajoče sence s hišnih zidovij na levi. Nikjer nikogar: moral bi na kopanje ob Dravi, šel bi med svoje nemške prijateljke; bili so tam že od prvih ur sončnega zenita. Bili so mestni, imeli so počitnice v poletnih mesecih, naša šola pa je bila kmečka, otroci so morali v jesenskih mesecih pomagati pri poljskih delih — naše počitnice so se začele šele v septembru, trajale so do Vseh svetov.

Ali me je res samo veličastna praznina zadrževala, ali pa sem se že udajal neznanim, nerazumljivim, samo slutenim srečavanjem. Po lanskem škandalu pri cesarski maši sva junija 1918 ministranta najbrž prva izvedela, da bosta čez dva meseca na rojstni dan Karla Franca Jožefa dve cesarski maši, nemška in slovenska. Ker je bilo Nemcev premalo za lasten pevski zbor, so sestavili sekstet dekliških grl s pevsкими vajami v sosednjem poslopju gospoda Heinza Stammena. Kaj vse bi dal, ko bi mogel jasno razložiti, zakaj sem raje posedal na pragu, kot pa di bi šel k Dravi, kjer je voda proti peti uri postala najtoplejša. Ko sem se igral z motivi med nebom in zemljo, sem vedel, kako se bo začelo: ko bo ura udarila pol pet, bodo začele prihajati druga za drugo: Hermine Delpin, Sieglinde Diermayer, Beti Heiss, Wilhelmine Altzibler in Inge Hügler... Včasih so prihajale hkrati, največkrat pa so se klicale druga drugo, brž skupno pohitele skoz ozko vežo v prvo nadstropje hiše v cesarskem, habsburškem stilu vseh nemških meščanskih hiš pri nas, kakor so jih zidali od srede prejšnjega stoletja po vsej monarhiji. Iz prvega nadstropja jih je že klicala Erika Stammen in komaj so si mogle primerno oddahniti, so že začele s Kyrie... Gloria... Sanctus... in Benedictus in spet Kyrie... Gloria... Reči moram: petje se mi ni dopadlo, slutil sem le izrednost kompozicij, sledil virtuoznosti, a me je brž odbila, ko sem v glasku spoznal Sieglindin zvok; melodije nisem zavračal, pač pa njo, ker me je zadnjo zimo pri sankanju

sunila v kup snega, češ da s svojim staromodnim vozilom ne spadam na njihovo gosposko igrišče.

Proti koncu julija se mi je uho brž privadilo, med petjem celega seksteta me je ogrelo, in ko sem leta in leta kasneje začel odkrivati prve strani glasbene literature, sem mogel zaznati, da so deklice že takrat izvajale kompozicije Mozarta, Cherubinja, Beethovna. Nazadnje sem se moral celo vdati v to, češ da bo nemška cesarska maša boljša od slovenske, če ne bi dekleta na koncu začela z vajami tudi za himno. Sicer je bil njen komponist sam Joseph Haydn, vendar sem vedel za porazni učinek: kako naj pa veličina monarhije v nemščini zadoni iz skromno zapete pesmice, ko bo pa pri maši uro kasneje iz vseh grl zadonelo po celi polni cerkvi: „Bog ohrani — Bog obvari...“

Slovenci smo pošteno ljudstvo, najbrž najbolj pošteno na svetu, če namreč drži, da zgodovina slabo plačuje tistega, ki je v razmerju do zgodovine preveč pošten. Gotovo smo v našem Ormožu bili v avgustu 1918 še vsaj toliko habsburški, kakor naši rojaki na Kranjskem, ki so svoje sokolske in orlovske uniforme skrili v dno predalov — ne, vse bi šlo v redu, če ne bi bilo tistega nesrečnega ponedeljka v predzadnjem tednu julija meseca, ko se je dan lepo in nemarno prebujal v obliki in obleki, prav nič dobrega napovedujoči.

Ali ste se že kdaj srečali sredi julija z jutrom, ko je med nebom in zemljo položena rahla koprena megla — vlažna je in toga, da bi jo človek najraje nekam poslal, če bi vedel, kje bi ji bilo za njeno tegobnost najbolj pravično poplačano. Bil sem spet na pragu; na pošto so mimo tekali uradniki iz sodnije, davkarije, užitninskega in meroizkusnega urada in se pozdravljali na levo, na desno:

„Aha, Katzenjammer, Blaumontag, wie geht's, wie geht's... aha, plavi ponedeljek, kaj ne... da, da... bridko, bridko ali ne...“

Soparno jutro je viselo nad parkom — nobene sapice od nikoder, od nikoder; lene kokoši so še bolj leno stopicale za še bolj lenimi kljuni. Na pločnikih pred trgovinami so se vajenci metali za dolgimi metlami in pometali s sunki, kakor da bi sebe in metle hoteli vreči na sredo trga. Izza vogala je prikoral naš mestni policaj z velikim bobnom. Najbrž je vrhovna komanda cesarske in kraljeve vojske ob Soči spet hudo nažgala nemarne Italijane; začel bo bobnati, mili narod se bo zbral na pragih, skozi okna bodo pokukale rahlo prebujene, komaj sveže glavice žena in deklet — tudi žene imajo samo glavice — in vse bo prisluhnilo, ne zaradi vsebine, pač pa zaradi vsesplošnih simpatij do policaja, ki je bobnati znal res odlično.

— Za njim je stopil izza ogla ravno tedaj sam gospod župan gospod Otmar Diermayer, ko se je zgodilo... Prve so otrpnile kure v parku, obstale z odprtimi kljuni. Policaj je hotel udariti prvič, a mu je roka ostala na pol poti... Gospod župan je obstal, hotel z levo roko do zatega ščipalnika na elegantnem nosu; tudi njemu so noge otrpnile. Vsi smo se hkrati zazrli proti severu, proti Litmerku: prihajalo je, da je bilo joj... Nikdo ni mogel verjeti ušesom, še manj očem, in če bi med nas stopila najvišja oblast, recimo sam nemški gospod okrajni glavar s Ptuja, nam ne bi mogel pomagati.

Vse je bilo mirno, gospod župan je že držal ščipalnik med prsti, nikdo se ni premaknil, ko je izza mojega hrbta puhnila pred prag moja starejša sestra — v šoli je reva raje bolj počasi napredovala, pač pa pogosto bruhnila na dan z dejanji, kakor jih od nje nihče ne bi pričakoval in zavpila :

„Flugzeug... Flugzeug... aroplan... aroplan...“

(Gospod stavec, mora biti tako, ker je moja sestra imela majhno govorno napako.)

Krik je deloval kot Gedeonova trobenta. Policaju je roka udarila, da je zabobnelo do mestnih meja. Gospod župan se je premaknil in zaklicalo je še prej, kot so se mu usta dovolj široko odprla:

„Alarm, Alarm — Vergatterung, Vergatterung — der Feind ist da, die Feuerwehr sofort ausrücken... Alarm, Alarm, der Feind ist da... alarm, alarm, sovražnik je tu, gasilska četa na plan.“

Zares je bilo nekaj čudnega. Bili smo v sredini monarhije, od vseh front predaleč; tedanja letala so imela kratek radijski polet. Bral sem že v časopisju, da je pred nekaj tedni italijanski pesnik Gabrielle d'Annunzio izvedel nenaden polet na Dunaj in tam odvrigel dve bombi. Ko se je vračal, je moral na severnem Koroškem zasilno pristati in ni malo manjkalo, pa bi bil ujet, kar bi nam bilo vsekakor v veliko prid, ker bi po letu 1918 ne bilo njegovih izzivalnih pohodov na Reko. Pozneje sem se še bolj čudil, ko sem pri Ivanu Cankarju bral zelo ostre besede proti d'Annunziu, avtorju lepih tekstov v francoščini o sv. Boštjanu, in ga je naš pisatelj prijemal zaradi njegovega nekavalirskega vedenja proti takratni največji italijanski igravki, njegovi ljubici Eleonori Duse. Toda leta 1918 še vsega tega nisem vedel, bil sem pa o italijanskih vojaških krepostih že toliko poučen, da sem težko računal na kak nov polet Gabriella d'Annunzia in to ravno nad naš v vseh ozirih nedolžni in za vojskovanje nesposobni Ormož.

Enokrilnik se je s severa nevarno bližal. Nekje za Litmerkom je prvič zaokrožil in to je župana nadvse vznemirilo:

„Er sucht sein Angriffsziel... sein Angriffsziel. Alle Schutzmassnahmen vornehem... išče napadalni cilj... na dan z varnostnimi odredbami...“

Kakšna ošabnost, kakšna vsemogočnost: v četrtem, zadnjem letu vojskovanja v Ormožu še nikdo ni imel ali prejel kakih protiletalskih zaščitnih ukrepov, saj monarhija tod ni računala na kak letalski napad.

Kakor da bi vsi sodili, da bo ob cerkvi najvarneje, smo res bili kmalu tam pod drevesi v parku ter zrlji proti nebu; ropotanje je prihajalo bliže in bliže. Vse je bilo preplašeno. Ko je bilo najbliže, smo čutili, kako nam je zaokrožil nad glavami in ko je bil v loku na desno, sem zaznal olajšanje. Kriknili so:

„Ah... ah...“, a so brž utihnili, ko je z leve prihajalo nad nas v še nižjem loku. Po senci ob sebi na tleh sem videl, kako se je zazibalo, nam nekaj mahnilo; mislil sem, da je Gabrielle d'Annunzio odvrigel prvo bombo, ko so dedci zaklicali, vrgli klobuke v zrak:

„Tičarjev s Huma je! Tičarjev, Tičarjev, Tičarjev Japec!“

Oddahnili smo si, da se je zrak zaslišal, dan zažuborel z vso silo, ponedeljek premaknil na sredino tedna. Vsi smo bili nakrat na cesti, na trgu. Tičar je mahal z eno roko, na glavi je imel pilotsko čepico, v ustih bele zobe — letalo je naglo sunil v vis, zelo, zelo, zelo se je zazibalo, poletelo malo proti zahodu — komaj sto metrov, se ostro zaokrenilo in se začelo spuščati:

„Na župnikovo njivo se bo spustil,“ so poleg mene zakričali. „Ne, ne, ne more, zdaj se spušča v mestno grabo, da — v mestno grabo...“ Še nenaden sunek navpik v globino in že smo vsi zakričali:

„Joj... joj...“

Letalo je treščilo na dno, da se Bog usmili...

INTERLUDIJ

Španska dramatika je — kakor Cervantes z Don Kihotom v prozi — gledala na svet, kakor da je vse naše dogajanje postavljeno na velik oder in kakor bo na sodni dan, tako že sedaj vsi sproti korakamo čez deske sveta in se kažemo v vsej goloti: kralji in berači, blodnice in cesarice — vsi smo na odru prozorni, vsi smo pod mikroskopom večnega Peresa — sproti si sami zapisuje-

mo končno sodbo; pisatelj, dramatik, pesnik, glasbenik včasih ujamejo list. Padel je pod mizo in z lista nam napišejo, kar je bilo poučno, vzpodbudno, opominjajoče za nas in naš čas. Mogli bi kreniti še korak naprej in reči, kako vsakdo, vsako človeško bitje vsaj enkrat stakne neke tak list, se nad njim zresni, strése, utone vase, se zjoče, in gre naprej, poln strahu pred srečanjem z novim listom, ki piše sodbo za sodbo, sodbo za sodbo...

Prvič sem se srečal s takim ali podobnim doživetjem, ko sem kot drugošolec poslušal v ljubljanskem Unionu Beethovnov Deveto. Vse dotlej sem si mislil, da so simfonije pisane zato, da jih nikdo ne razume. Bil sem na balkonu tik nad desno stranjo orkestra in moji prvi Deveti je takrat dirigiral doktor Čerin. Vem, kaj se mi je zgodilo pri adagiu. Poln sem svetega strahu in se bojim, bojim..., kadar jo kdaj pa kdaj ujamem po radijskem prenosu. Kakor sem takrat kot fante izginjal nekam, kjer je svet srečen, ker imamo oči polne solza, tako me še in še pretrese, stisne do zadnjih open duše; bojim se, kaj bo, ko mi bo dano jo slišati prvič v Karajanovi interpretaciji.

Prvi dramatični interludij me je vlovil v mariborski operi, ko sem kot šestšolec prvič poslušal Mascagnijevo opero Cavalleria Rusticana. Sploh smo imeli tista leta mariborski gimnazijci veliko srečo. Saj je bil čudež, kar je z opero dosegal Andrija Mitrovič, njen ravnatelj. Mislim, da pri razmahu mariborske opere slovensko kulturno občinstvo ni imelo kaj prida zaslug. Mariborski oder je moral imeti opero, ker je dirigent Mitrovič iz svoje žene Ančice sklenil ustvariti pravo pevko svetovnega formata. Bila je čudo pevskih sposobnosti za naše pojme: pela je vloge od globokega alta do visokega soprana, nastopala je kot Azucena v Trubadurju, kot Carmen v Bizetovi operi in kot Mimi v Boheme ali Santuccia v Cavallerii. Moj sošolec Rudi Leskovar, sin mariborskega župana, nas je vodil vedno v prosto županovo ložo; bili so dnevi, ko smo bili tedne in tedne vsak večer v gledališču, prihajali in odhajali, kakor se nam je ljubilo. Če pa loža ravno ne bi bila na razpolago, smo že dobro znali zahajati na dijaško stojišče... Vratarji so bili na pol slepi in vodstvo gledališča ni posegalo vmes, ko je bilo vendar jasno, da nas je bilo na stojišču dvakrat več kot pa je bilo prodanih dijaških vstopnic.

Ančica Mitrovič je bila za nas bitje z drugega sveta.

Ko sem jo gledal, kako je od operete tja do operete prehajala vedno višje in višje, sem se že lovil v tesnobo... Za taktirko je bil Andrija, markanten Hrvat, na odru pa je rasla v vihar Santuccia-Ančica; taktirka jo je lovila kot magnet, a se že ustavljala nekje na sredi... na sredi..., kakor se umiri lirični basovski drget v Čajkovskega operi Evgenij Onjegin, ko Lenski proseče, šepetajoče, ihteče, zlomljeno poje:

„Evgenij, naj ti bode znano — neizmerno ljubim jaz Tatjano...“

Tatjana je bila tisti večer Santuccia, compar Turiddu Knittl z zagrebške opere. Odpela sta si speve strasti, ljubosumja, gneva in sovraštva, zapeljiva Lola je odšla k vstajenjski slovesnosti v cerkev, Santuccia je v ognju prekletstva izrekla zadnjo grozno besedo nad Turiddom — Turiddu je zbežal čez božji prag, Santuccio je odneslo kakor orkan odnese droben listič — oder zaživi v čistosti, je prazen, spremenil se je v zadnje bogoslužje, dirigent je udaril prvi takt: začel se je slovesni velikonočni koral — greh se je razklenil v vsej goloti, iz interludija je zadonela prva nota ljubezni in usmiljenja — med zemljo in nebo se je razpela mavrica Odrešenja.

Kako sem takrat trpel, a bi bil neizmerno nesrečen, če se me čarobnost trpljenja ne bi dotaknila, če me s svojo vsebino ne bi osrečila. Videl sem, kako je samo v muziki možno doumeti resnično globino trpljenja — Chopin, Schubert, Mozart, Beethoven, Čajkovski, vsi so mi in mi še odkrivajo obzorja, robove kupic, ki jim vsebine nikdar ni moč izpiti do konca — kupice so kakor kelih, ki se sproti polnijo dan na dan, tja do konca dni, in so za nas bogati, ker so polni krvi odrešilnega, usmiljenega trpljenja.

Zakaj me interludij boli?

Zalivajo me valovi Debussyjevega Morja, demonsko se vlegajo name globine Čajkovskega Pete simfonije, kakor mi jih je priklicala v dušo Karajanova interpretacija.

Vse je polaganje spominov na pot med Ormožem in Humom; hitim za njimi, dati jim hočem spremljavo vsega lepega — mavrica podob od Huma čez vse, vse — prav do teh trenutkov, ki beže sedaj z lovom tipk pred mano.

Kako jo vidim v plamenih reflektorjev — Ančico Mitrovič kot Tosco s prošnjim spevom pred koncem drugega dejanja — in kako me je vrezalo, ko sem leta kasneje bral, kaj je zapisal v ljubljanskih listih rojak Božidar Borko

iz Središča; citiral je Mitrovićevo pismo, poslano mu malo pred smrtjo iz Varaždina:

„Vidiš, dragi prijatelj, ostal sem sam... saj si izvedel... sama sva z otrokom... Naša Ančica je odšla v Berlin... višek je sledil višku... postala je svetovna pevka...“

In dalje je bilo v B. B. besedah: „Zasvetila je kot meteor in ugasnila kot meteor...“

Kot meteor — kot interludij...

Lovi me Hum — kot meteor, lovi me Ormož — kot meteor, lovi me Pariz — kot meteor — in še in še: Briand, Maurras, Trocki, Greene in Green, Dostojevski, Pasternak, Cankar, Korošec — meteor za meteorjem — — —

In vendar — kolikšna simfonija barv, zvokov — vse pogreznjeno v meteore meditacij, prepolne vere: šele pod kopreno niča se nam bliža skoz trpljenje vabeča sreča...

Sreča...

Njena vsebina je bila prvič polna na Humu z neizmernimi širinami slovenstva okoli mene, ko sem imel deset, dvanaest let —

Hum je ob meni — sreča je tu!

Prvo srečanje z letalom me sedaj iz daljave vrača v Ormož, kakor da bi se mi odprl ves svet — moj mali svet samo tedaj, kadar je v Ormožu doma. Nesrečni Tičar je bil s Huma in Hum je hrib tja proti vzhodu, kakor je Hajndl njegovo nasprotje na zahodni strani našega mesta. Oba sta zame posvečena kraja, kajti z njunega vrha se je s Huma ob dopoldanskih sončnih dneh moglo videti tja do Blatnega jezera, kjer so bile razvaline Kocljevih slovenskih gradov, kakor so nas že učili, s Hajndla pa je bil pogled tja najlepši v poznih popoldanskih urah, že malo pred prvimi mrenami bližajočega se mračenja, in se je gladina jezera srebrila v objem bližajočemu se večeru.

Majski in junijski dnevi so mi iz tistih časov ostali najbolj v spominu. Dvakrat na teden, ob torkih in petkih, sem moral slediti kaplanu na Hum, kjer je bila ob osmih v podružnični cerkvi šolska maša.

Kakšna so bila vsako jutro se dehteče prebujajoča prleška poletja! Hitela sva od farne cerkve, ravno je nehalo zvoniti k rani maši, skozi grajsko smrečje se je vlivala melodija bližnjega, daljnega vzhoda... Ko sva zavila za ogrom, sva bila že sredi polja — ravnine, ravnine, ravnine na desni — brez konca in kraja res tja do gradov in trdnjav Kocljevega kraljestva. Vedel sem, da moram biti priden za kaplanovim hrbtom, in zdelo se mi je še

najbolj vzorno, če lovim njegove korake s svojima nožicama — čutil sem, kako od nekod poje melodija z žalostnim pridihom, kakor je hotelo biti trpeče klopotanje klopotcev, nejevoljnih zaradi prerahle sapice med tolkali. Ne vem, zakaj kaplan nikdar ni hotel sprejeti ponudbe, da bi ga s kočijo zapeljali na vrh, toda bilo je res, da sem le redko videl kočijo na vrhu Huma. Lepa vozna cesta se je končavala spodaj v Pušencih, navkreber pa je bilo treba po ozki rimski cesti. Bila je prava rimska cesta — kamnita plošča za kamnito ploščo, položeni sta bili dve druga ob drugi za korak dveh pešcev, ali pa za opremljenega konja s spremljevalcem ob strani. Nadučitelj Rajšp nas je prve dni maja gotovo vsaj enkrat popeljal na šolski izlet in vsakič nam je nastanek in zgodovino ceste razlagal, da smo nazadnje res videli, kako se pod Humom razdeljuje na dvoje — proti severu v Norik, proti vzhodu pa naprej v Panonijo — tja proti Sirmiji. To in še kaj je v meni zvenelo tedaj, kakor je bilo pozneje, ko sem pri Wagnerju poslušal zvenenje valov iz Zlata ob Renu ali pa pošumljavanje jutranjih sapic ob prvih zvokih v interludiju Tristana in Izolde.

Na Humu so bila tiste čase samo tri poslopja z več ko enim nadstropjem. Pred enonadstropno šolo so plošče rimske ceste izginile, kakor da bi jih pridni šolarčki že zdavnaj pohodili, kajti tiste čase so imeli starši mnogo slovenskih otrok in vem, da zaradi številnosti nobeden od otrok ni nikdar stradal — komaj pa sva bila mimo široko odprtih šolskih vrat, sva bila že na ploščadi pred cerkvico sv. Janeza, znane po tem, da je morala na svoj oltar sprejeti kipa svetih bratov Cirila in Metoda. Njune prisotnosti v farni cerkvi naši Nemci niso dopustili, dasi so prihajali v cerkev samo enkrat na leto: na cesarsko mašo. Za ravnotežje šoli je takoj za cerkvico enonadstropno poslopje gostilne "Pri Tičarju" in tam je bil doma nesrečni Tičarjev, ki je nad naš Ormož pripeljal prvo letalo in z njim treščil, in se ga je Bog usmilil.

Maša sama in otroško petje ter Porekarjevo orglanje — vse bi bilo pač prelepo in predolgo popisati ob zgodbi, ki mora kreniti nekoliko naprej, ker gre za Tičarjevega Japeca. Ker so bili vojskinci časi, sem si večkrat malo privoščil kaplanovo nepozornost — med cerkvico in šolo sem naglo smuknil med trte — seveda na vzhodno stran, ker je bilo tam najlepše. Le nekaj korakov čez rob hriba — in nobeno oko me več ni moglo najti med košatimi trtami — med biki, kakor smo rekali trtam, razvitim v tri vrhe, da so se zdele podobne kamelam. Če bi to počenjal po avgustu, ko je grozdje začelo zoreti, bi tvegjal žalostno smrt; učili so nas, da nekje skriti strelci s puško streljajo na vsakega, če utrga le eno jagodo.

Če utrga prvo, edino jagodo...

Božal sem rosne liste, roki sta lovili ravnotežje v viharju podob in obzorij pod mano, hoteli tja do roba, daleč nekje v Madžarski; tam se je nebo vlegalo na rjuhe planjav, pusta za pustol... Med deveto in deseto uro je bilo sonce nad Blatnim jezerom v zenitu, pilo je izparivanje gladine, meni oči jemalo. Oko se je povесilo za konec trepalnice — pod menoj je bil Čakovec s pravljíčnimi zidinami gradu bana Zrinjskega in med nami je z obrežij Hrvatske krožila od onstran Drave baladna zgodba o slovesu Frankopana in Zrinjskega prav v tem gradu... jek žena in otrok. Verjela sta cesarskemu garantnemu patentu in šla na sodbo in svojo vero v habsburško besedo s svojima glavama plačala v ječah trdnjave v Dunajskem Novem Mestu. Zapel je v meni prvi zvenčela s flavto in sivomodro obzidje Varaždina je zakrilo prehod v planjave tja proti Belovaru.

Vedel sem, kaj bo:

„Deca, Oče naš...“ je zadonel drugi tenor upravitelja šole na Humu — gospoda nadučitelja Porekarja. Njegov razred je bil tretji, torej zadnji, kajti visoka šola na Humu je bila visoka, ker je bila visoko nad vso Prlekijo, a je bila na dobrem glasu kot vrli in zanesljiv šolski zavod, dokler so bili na njej Porekarji. Sinovi in hčere so bili tedaj v njegovem učiteljskem zboru. Če je bil sin, je bil spodaj v drugem razredu in je od tam donelo po mladem baritonu, če pa je bila dekle, je prvi razred miril nežen sopranček. Ni bilo redko, da sem se zadržal in lovil glasove tja do poldneva ali še čez — deca se je opoldne vdrla po vrhu navzdol in če bi resneje pogledal, ne bi bilo izključeno, da bi se tje proti svojim šalovcem podil mali Vinko Brumen, če bi se bili njegovi starši odločili, da bo hlačal na visoko šolo na Humu, kakor je to delala zahodna polovica šalovec. Šola na Humu je bila že tedaj res visoka šola prleške mladine.

Zame je bil izbruh prve svetovne vojne v avgustu 1914 važen, ker so me dogodki potegnili za seboj a tolikšno mero, da brez branja dnevnega časopisja nisem mogel biti miren. Če sem želel slutiti — saj kaj drugega še nisem bil sposoben —, kaj dogodki pomenijo, sem moral počakati, da je zvonček v šoli z drobnim altom zapel konec pouka — istočasno so se pri Tičarju odprla vsa okna, kolikor jih je bilo in je do mene priplulo morje vonjav po golažu, telečji pečénki, in še bolj in še bolj spoštovanja vrednem hranivu, kakor je pečeno kurje bedro, a ni bila vsak dan na gostilniškem jedilnem listu — orkester mi je zvenel že polno in prihajal v politični finale — da, da, vse to je bilo lepo za duhovno in telesno občutje blaženosti, vendar ni bilo še na vrhu... Višek je nastopil, ko je, kakor naročeno, prihitel pismonoša, vedno ob isti uri, celo minuti — pozneje sem izvedel, da so mu vrli

člani humskega učiteljskega zbora radi dajali napitnino —, in pomolil nadučitelju Porekarju sveženj časopisov. Porekar je komaj razgrnil velike strani Slovenskega naroda, ko je že zadonel njegov izzivalni drugi tenor :

“Vodja Čehov doktor Kramarž obsojen na dosmrtno ječo v trdnjavi Spielberg... Pereat Austria... pereat Austria...”

Najbrž je ljubi Bog ustvaril svojim otrokom drugi tenor, da morejo vpiti, kadar so najbolj besni. Nisem razumel vzklika, vedel sem pa, da je moral biti iskren, ker je enako kakor naš nadučitelj Rajšp po maturi na humanistični gimnaziji v Mariboru, Porekar sledil prošnji in pozivu Ciril Metodove družbe in šel poučevat slovensko dečad na Hum, dasi bi se mogel mirno odločiti za akademski poklic in oditi na univerzo v Gradec ali na Dunaj. Prav je bilo, da je imel Porekar drugi tenor, kajti zadonelo bi najbrž tja doli v Ormož naravnost orožnikom pod nos, če bi imel bariton ali celo bas ruskih globin, kar v naši Prlekiji ni bilo redko.

Rekel sem, da nisem razumel pomena in vsebine vzklika, vedel pa sem, da je mogel iz polnih pljuč zaoriti samo na Humu in pod varstvom svetih bratov, ki v nemškem Ormožu nista imela pravice do svojega oltarja.

Nadučitelj Porekar ni bil sam. Ob njegovo ime bi moral na zlato preprogo narodne slave in časti položiti z bleščečimi črkami še imena šolnikov:

Rajšp, Serajnik, Rozina v Ormožu, Šijanec pri Svetinjah, mladinski pisatelj Anton Kosi v Središču...

Bili so naši vzgojitelji in nas vodili v templje slovenstva — slava jim ne bo zamrla, ker zvenijo njih imena v srcih polovice prleških otrok in njihovih otrok otrocih. Še isto leto, čez nekaj tednov me je zaneslo v prvo gimnazijo v Marijanišče v Ljubljani. Dasi sem bil tako nekaj let med sošolci livad in pašnikov lepe dežele Kranjske, mi navkljub doktorju Šušteršiču, tedanjemu slovenskemu glavarju nad celo Kranjsko — in s pesnikom bi mogli reči: nad Slovenščino celo — nobeden od njih ni znal pokazati svojega Porekarja, kako je, vsaj v prvem tenorju, klical v poletju leta 1918 nekje na vrhu Sv. Trojice pri Vrhniki:

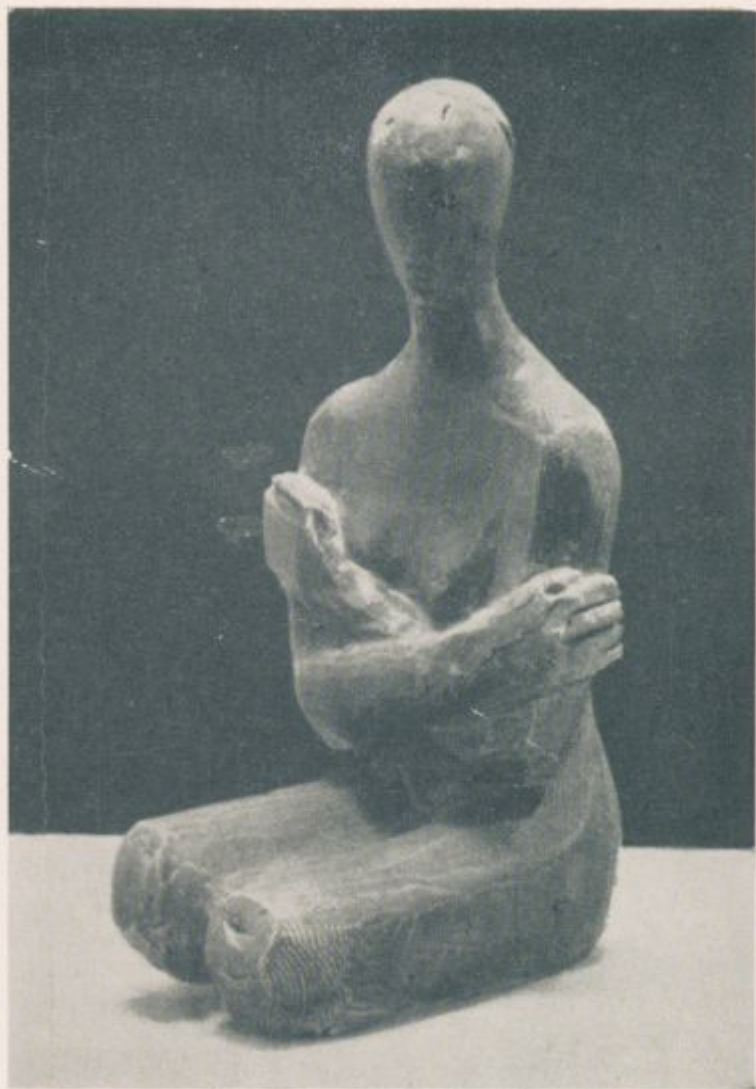
“Pereat Austria... pereat Austria...”

Prva beseda vzklika bi mogla pomeniti nekaj hudega, pogrebnega, če bi bilo res, da se mora vsaka pogrebščina končati nadvse žalostno. Naj bo interludij še tako rekvijemsko pretresljiv — kaj bi bilo, če bi pero ušlo v popis interludija iz Tristana in Izolde, kakor sem ga prvič poslušal v pariški Veliki operi: krov velike jadrnice z oltarjem, ležiščem ljubezni za zadnjo smrt —,

se med nami Slovenci, ki smo vedno veseli, ker se imamo vedno enako radi, nikdar ne sme vse končati s pravo, zadnjo smrtjo. Tudi Tičarjev Japec se ni ubil, ko je njegovo letalo treščilo v mestno grabo. Kar takoj se moram popraviti: graba je bila res graba, bila je naraven stadion s sokolskim ali orlovskim telovadiščem za javne nastope in je Tičar prav računal, ko je hotel na telovadišču pristati. Najbrž je bila razburjenost kriva, njegova v letalu ali naša pod njim: prenaglo je zaokrenil in treščil naravnost na dvorišče vpokojenke, vdove gospe Heiling, sicer zelo obilne in celo na srcu bolne, toda tresk je prišel prenaglo — srce se ni imelo čas prestrašiti, kap je ni mogla več ujeti... Smrtne žrtve so bile samo vdovine kure, petelin je pa dobil živčni zlom, ko je hotel glasilke napeti za svarilni kikiriki; glasilke so mu otrpnile in ga dušile, morali so ga brž zaklati, in je njegova žrtev kot edina smrt še dolgo prevevala našo kroniko tistih dni.

Junaštvo je lepo opevati, bolj nevšečno ga je doživljati na lastni koži. Ne morem in ne morem skozi zavese spomina, kako se je moglo zgoditi, da sem pritekel na kraj nesreče šele tedaj, ko je polomljeno letalo mastno dihalo pod mlado hruško in so Tičarja že odnesli v mestno bolnišnico. Ni bilo preveč razbito in ob prvem pogledu, srečanju sem bil razočaran, užaljen. Kakšna revščina: krila iz lesenih trstik, platno je bilo močno položčeno, trup iz lesa in motor kakor pri prvem Fordu čez nekaj let. In polet nemarnega Gabriella d'Annunzia nad Dunaj še in še opeva-jo...

Gibal sem se med ljudmi, poslušal na levo in desno, sredi dvorišča je stal gospod župan Otmar Diermayer, zazdel se mi je bolj človeški, v živčnosti je snel ščipalnik in ob tajniku zadirčno protestiral, zakaj še ni bilo orožnikov. Nesreča nikdar ne počiva: ko so potem po klancu že tekli orožniki, je z druge strani prihitela med nas gospa Serajnikova, vila roke in klicala na pomoč. Njen mož, ki ni bil samo organist, ampak je moral biti še mežnar, ker je Draška odneslo na fronto, kjer je že prve dni vojske padel — Bog se ga usmili, pri nas je njegova smrt pomenila Serajnikovo mežnarjenje do konca vojne —, da, Serajnika, ob tako zgodnji uri še nič omamljenega po rizlingu ali tramincu, je nenadno ropotanje v zraku prestrašilo; zmotil se je in kljub lepemu vremenu mislil, da s truščem prihaja nevihta s točo — mogoče si je predstavljal še kaj hujšega, skratka, odhitel je v zvonik, kar sta ga nesli nogi in potem tam po strmih, trhljih stopnicah na vrh proti zvonovom, da bi s kemblji bil plat zvona — neslo ga je kot vihar, mu sredi stopnic v nevarni višini spodletelo in treščil je na opečna tla, si zlomil obe nogi, potem ga je pa še težki cemetni bat mogočnega nihala treščil po glavi... Ker ga ni bilo

France AHČIN: Sedeča

brž nazaj in ker udarjanja po zvonu ni biló, je gospa pohitela za njim in sedaj pred nami vila roke in še bolj oči:

„Moj Bog, moj Bog, moj Micek bo umrl, moj Micek bo umrl...“

Polovica orožnikov je kar odhitela v zvonik, polovica pa je obkolila letalo. Župan se je pomiril, prijelo ga je, da bi se izkazal reševavca našega njemu zaupanega mesta in po navadi orožnikov iskal okoli sebe žrtev, nad katero bi razlil vsebino svoje oblasti. Videl sem, kako ga je prineslo prav ob mene — držal sem se našega soseda, sezonskega delavca Jakoba Štucla, pridnega in delavnega očeta osmih otrok; ob meni je bil nadvse ponižen, ni bilo jasno, ali zna govoriti, ker je vedno malo govoril in besede smatral za izraz ošabnosti —, nad naju je torej prihitel sam župan z grozeče naperjenim ščipalnikom:

„Čujte, vi, Jakob Štuci, takoj pipo iz ust — pipo takoj ugasnite... orožniki, orožniki, kje ste, takoj sem, Štucla takoj aretirajte...“

Mogel bi reči, da je dogodek vplival na vse kot tretja vseh nesreč nesreča. Diermayer je bil naš župan že dve desetletji in vsi smo vedeli, da ne zna besedice slovensko. Na dan prihoda prvega letala v naš ormoški svet, ob nesreči, ki je terjala Serajniku obe nogi in mogoče še dušo iz telesa, ubogi vdovi Heiling vso kurjo perjad s petelinom vred se je županu Otmarju Diermayerju jezik po slovensko razvezal. Kar nas je tam okoli bilo slovenske krvi — in to nas je bila velika večina, kajti med nas so spadali tudi tisti nesrečneži - Slovenci, ki so podlegli pritisku in postali nemčurji — vsi, slednji mogoče še bolj presenečeni kot mi... Vsi smo ohromeli! Kaj se je zgodilo? Če je pred nekaj minutami med nas treščilo že avstrijsko letalo in ga je razbil Tičar s Huma, pa pri tem sebe ni do smrti pokončal, je sedaj izpod neba padlo nekaj, kar je bilo simbol avstrijske moči in se razbilo — sedaj so se našemu županu nemška usta po slovensko odprla — ne, to ni bila samo tretja ali četrta nesreča. Nad nami je zavel vihar kakor je najbrž zavelo v Jeruzalemu na prve krščanske binkošti — vihar je v svojem plašču prinesel katastrofo nemštva v našem mestecu. Kako je zvenelo po vsem dvorišču, se je pokazalo, ko orožniki župana niso hoteli ubogati. Sicer je Štucl takoj spravil pipo v žep, po obnašanju orožnikov pa sem že spoznal, da vedo, kako jim naš mestni župan nima več pravice ukazovati. Ali pa so tudi orožniki mislili, da jim slovensko govorečega župana ni treba več ubogati... Bog ve — izvedel sem pa, da je bila med orožniki večina slovenskega rodu...

Junaka tistega velikega dne ob koncu junija Tičar in Serajnik sta bila varno v mestni bolnišnici in v isti sobi. Mnogi

so se bali, da bodo Tičarja prepeljali v Dunajsko Novo Mesto, odkoder je po prekrokani noči prihitel domov na izlet, ga čisto polomljenega postavili pred naglo sodišče. Sicer se je res govorilo o hudih posledicah, nekje se je v kolesju monarhije že zatikalo — Tičarja niso odpeljali, niso ga postavili pred puške, Serajnika so pa dobri Ormožani dan na dan obiskovali in nosili buteljko za buteljko dobrega sedemnajstčaka, da sta oba vsak večer prepevala kot slavček v Prešernovi pesmi; je šlo namreč res samo za Tičarjevo grlo; ubogi Serajnik je moral molčati v nemalo pomirjenje bolničark: Tičar ni imel samo lepega glasu, ampak je bil stasit, vitek, lep fant, kakor se spodobi dediču vseh lepot našega Huma.

Vse to in še marsikaj me je prevzelo, ko sem spet posedal na pragu naše velike veže, okoli mene je bilo in v meni polno srečne melanholije avgustovskega popoldneva, ko so dnevi že krajši in so noči daljše — mrak se začinja ob takih dneh nad Ormožem razprezati že kmalu po sedmi uri, na Kranjskem verjetno pol ure kasneje. Bilo je že čez šesto, kajti lepa dekleta so v prvem nadstropju pri Stammenu že odpela Benedictus — rekel sem lepa dekleta, ker je res, da lepota pri dekletih ne dela razlik po narodnosti —, in je bila na vrsti samo še enkratna, dvakratna ponovitev Haydnove: "Gott erhalte, Gott beschuetze...", ko je prišel čez cesto pome prijatelj Willy in začel:

"Gehst mit, Ruda — ali greš z menoj, jutri gremo v vinograd; mama je rekla, naj te povabim — vsi gremo, Bertl, Franci, Sepl, Gertl in Maksi... pridi, boš videl, kako se bomo znali ravbarje in žandarje... Komm, du wirst uns grosse Freude machen... vsi gremo nocoj v vinograde..."

Bilo je na predvečer druge nedelje v avgustu in cenjeni bravci bodo verjetno že kar uganili, kaj je gospa zgodovina našemu Ormožu prinašala. Bili smo nekako trinajst tednov pred koncem vojne — in trinajst je zame nesrečna številka, rada prinaša nesrečo meni ali mojim prijateljem. Čez nekako pet dni je bil rojstni dan mladega cesarja in sta morali biti že ločeni cesarski maši, za Slovence ob devetih, za Nemce ob desetih, kakor sem že omenil. Še bolj pa me je peknilo, kako bo, kako: naš slovenski Ormož je imel drugo nedeljo v avgustu popoldne celo mesto zase; na vrtu ormoške čitalnice je bila sokolska veselica z obiskom gostov, bratov sokolov iz Ptuja, mogoče še Maribora in, kar je bilo glavno, celo iz Varaždina.

Zato mi je Willy prišel povedat, da bodo na predvečer vsi ormoški Nemci odšli v svoje vinograde, kdor pa vinograda ne bi

imel, je bil povabljen, kakor je čez cesto prišel nadme moj mogoče res najboljši nemški prijateljček — Willy, fant s pšeničnimi lasmi, azurnimi očmi.

Dragi Willy — ne vem, res ne vem, kaj sem ti odgovoril... Vidim te, kako si zrl name mimo mojih oči — hotele so v daljavo, vem, klical si me za seboj — nekako tako, kakor zvenijo zvoki bližajočega se viharja v Wagnerjevem Letečem Holandcu ali bolje rečeno v Večnem mornarju, kakor smo naslov prevajali v našem slovenskem opernem repertoarju.

Vem, zbolelo te je, mogoče najbolj zaradi tega, ker ti sploh nisem odgovoril in si moral v mojem in svojem molku sam razbrati, kako in kaj...

Moram naprej in ti priznati: bilo mi je in mi je hudo. Če bi hotel priti blizu najini tedanji vsebini — in tudi ti veš, da sva vso globino najinega življenja že slutila, nosila v sebi in se najbrž nisva mnogo od tistega oddaljila — vidiš, ko tipam sedaj, kako bi ti z resnico, da, resnico prišel blizu, bi želel, da bi se misli, besede, črke začele vlegati, plavati, dihati, trepetati in peti, kakor poje melodija pri Debussyju; ali se spominjaš njegove kompozicije La mer... Vem, da veš; že nekaj let si hodil h klavirskim uram pri gospodični Heissovi... in še in še: rad sem te poslušal, kako si interpretiral Chopina, Schuberta, Mozarta... no, naj bo, priznam, odklonil sem vabilo, nisem hotel biti odsoten na sokolski veselici...

Pozneje je bilo, kar je bilo... Čez noč si s tvojimi moral pobegniti iz Ormoža... leta in leta si bil v mojih spominih... leta 1932 sem te v Berlinu srečal. Spet sva se ujela v resnico najinega ormoškega otroštva, saj drugače ni moglo biti... Videl si, da tvoje hitlerjevske značke v gumbnici nisem hotel opaziti... Nisi bil užaljen, le zbolelo me je, ko sva se zvečer dobila pred velikim zemljevidom v kavarni Vaterland in svz oba takoj na oglu Drave našla Ormož, nekoč zadnji mejni steber na Spodnjem Štajerskem. Vzdržal sem ob tebi, ker si se mi odprl, po ormoško si mi povedal, kaj si najlepšega doživel pred dnevi, kako te je navdušila Beethovnova Deveta pod Furtwänglerjevim vodstvom.

Pojdiva še naprej — saj je treba na križev pot do konca, če hočeš doumeti vrednost človeškega življenja. Prišlo je leto strahot 1941 in še nekaj let naprej... Aprila 1941 so prišle nemške vojske v Ormož; ples smrti

in človeške revščine se je začel, ko je za njimi prišel Gestapo... Izvedel sem: bil si med njimi... zbal sem se za svoje in najbrž prav toliko tudi zate. Nisem se motil: moji skoraj osemdeset let stari mami nisi storil nič hudega. Ni morala v begunstvo in tudi drugim mojim ni bilo prehuo.

Vem, najin račun še ni izravnán, še dolgo ne...

Vidim, kako se mi bo sprožilo skozi črke in me bo zalilo:

„Postskriptum III — So že pri Zabavniku“

Ali se spominjaš, kje je na vzhodnem robu našega Ormoža gostilna in se ji pravi „Pri Zabavniku“. Vrh nizkega klanca leži, pred gostilno so še drogi in jasli za voznike v starih časih, ko še ni bilo železnice. Na nasprotni strani ceste je grajska vrtnarija z velikim temnim poslopjem, kjer je strašilo... Ko je padel prvi mrak, otroci že nismo upali tam mimo, in ko smo poslušali, kaj se je tam po hodnikih in sobanah godilo ob polnočni uri, smo drhteli...

Kaj hočem? Ni malo — toda ujeti in doumeti hočem najino skupno uganko: Ti — Nmec; jaz — Slovenec; ne psihološko, ne nacionalno. Kar zaboli me, ko trpko, srečno že slutim: zazrl bi se v oči otroku Williyu, vidim tebe ob sebi, rad bi ti povedal: sem, vem, bo — bo — bo... najino uganko že imam na dlani — na pateni...

Prišla je druga nedelja v avgustu: mimo nje ni mogla niti narava, še manj bi se ji v naši ormoški kroniki mogla izogniti zgodovina. Kot kronist moram že takoj na početku njenih slavnih dogodkov oznaniti, da je nedelja iz sončnega spanja vstala, kakor se ji spodobi, saj je Gospodov dan. Če smo vstajali ob uri, kakor je bilo prav za rano, šesto mašo, smo tokrat na vsezgodaj doživeli prvo presenečenje. Naša vrla slovenska gasilska godba je vedela, da so vsi Nemci pobegnili v vinograde, med njimi tudi župan s tajnikom vred. Kmalu po peti uri so vkorakali s Hardeka v mesto. Celo uro so korakali po mestu in trobentali — res Gedeonova muzika. Že pred mašo je bilo okoli cerkve sveta, kakor nikoli ob tej zgodnji uri in presenečene mamice so morale imeti polne roke dela, ker so nas trobente in bobni zvalili na cesto; korakali smo za brhkimi godbeniki, kakor da bi hoteli gledati, kako se bodo rušili zidovi naše Jerihe.

Kar se začenja s takimi zamahi, se mora poslej razvijati po nekem točno vidnem načrtu. Če hočem biti kroniki kos, moram tudi povedati, kako in zakaj... Rad sem opazoval učitelja Seraj-

nika, dirigenta naše gasilske godbe: bodisi pred vajami v dvorani čitalnice ali pa pri javnih nastopih: pred začetkom je bil živčen, razburjen, moglo bi se reči nekoliko siten. Preden je pregledal, kako in kaj je z godci, je predeval drobno taktirko iz roke v roko; ko je začel dajati navodila piščalčkarju in flavtistom ob njem, je med prsti rinil taktirko nekam proti sebi, kakor bi moralo priti nekaj od tam, kjer je moral biti popek... , trobentačem je razlagal s kroženjem taktirke visoko nad seboj, in da bi bilo zvenenje v loku popolno, si je pomagal še z levo roko. Nazadnje pa je začel segati daleč v globino proti basovskim pihalom, bobenčkom ter bobnarju, kakor da bi morali od tam priti kerubi z najlepšimi, najmogočnejšimi melodijami.

Pred menoj tipke na žalost nimajo takšnega izčiščevalnega posluha. Loviti jih moram za podobami, drve mimo, puščajo me za seboj, ker sem prepočasen; na srečo se zatikajo, kadar je srečanje najintimnejše.

Nič ne pomaga — narava, celo mrtva, kakor so moje črke, sledi svojim zakonom in moram vgrizniti v pravo zaporedje, popisati dogodek, ki na Kranjskem ni bil mogoč, pač pa pri nas. To nedeljo smo ostali sami, dejansko bili rahlo boleče presenečeni, ker smo si v srcih očitali, češ kako smo nevarni, hudobni ali celo ljudožerski, ko so se pred našim slavljem Nemci morali skriti v vinograde, in so nekateri odpotovali naravnost v deželno prestolno mesto, v Gradec. Meni je bolečina podelila drugo barvo: najprej mi je bilo žal, da se je prijatelj Willy umaknil, pozneje pa sem si ves dan prigovarjal, da je storil prav, ker mi je s tem prihranil, da bi se v našem slovenskem zmagoslavju proti njemu izzivalno obnašal. Še bolj bi me bolelo, če bi ga videl, kako trpi, da se je pred nami moral ponižati, že priznavati nemoč tistega, kar je bilo zanj nezlomljivo.

Če je bila nemška navzočnost mrtva zaradi zaprtih vež in zastrtih oken po njihovih hišah, pa je nemška oblast udarila prvič po mizi kmalu po pozni maši, ko je orožnikom z dopoldanskim vlakom prišel na pomoč bataljon okrajne orožniške varnostne sile iz Ptuja. Brž sem mislil, da bodo obkolili poslopje narodne čitalnice — pa ni bilo nič in se je razburjenje poglelo, ko smo med orožniki spoznavali bradate znance iz okraja — vsi so bili blizu petdesetih, ker so mlajši morali braniti cesarja in domovino na fronte na jugu, severu in zahodu monarhije. Na veseličnem prostoru so dame in gospodične seveda imele polne roke dela, stojnice in šotori so bleščali v narodnih barvah, zelenju, cvetju, in za najlepši izmed vseh — v šotor za pecivo in slaščice so že nosili, kar so naše dame in gospodične že ves teden pripravljale in pekle. Že dopoldne je bil že v polnem prometu šotor za

sladolet in črno kavo ter žgane pijače. Zame je bil najbolj priljubljen; za ure popoldanske vročine je obetal sladoled, prodajali sta ga vrli sokolici in narodni dami, sestri gospe Fani Pernat in Ana Rozina, prva soproga zglednega narodnjaka, odvetniškega koncipienta Pernata, druga pa soproga učitelja Adolfa Rozine. Žal mi je, da se ob njima ne morem ustavljati, kakor bi si želel, a si ju obljubljam za prihodnji, že zgoraj napovedani postskriptum. Njunjo glavno posebnost pa že lahko povem: bili sta največji narodnakinji, res zagrizeni slovenski nacionalistki in častitljivi sokolici — zaradi starosti —, a nista znali slovensko govoriti — največ kar sta se naučili, je bil odsev našega prleškega dialekta, ki je zlasti pri gospe Ani Rozini zvenel izzivalno, ker je govorila v basu podobnem altu. Rojeni Schönwetter sta se razumljivo znali izražati le v nemščini.

Bil sem v bližini njunega šotora, ko se je okrog poldneva začelo šušljati, da orožniki prihoda varaždinskih sokolov ne bodo dovolili. Zasedli bodo polovico mostu — ostala polovica je bila na hrvaški strani, torej pod suverenostjo madžarske polovice monarhije — in tja niso smeli.

Proti drugi uri je godba s četo sokolov odkorakala v dolino proti mostu, vendar je poveljnik bataljona že prepovedal izvajanje koračnic. Komaj smo prišli izza hriba do Drave, smo jih že opazili: Varaždinci so v veliki gruči čakali na svoji sredini mostu, madžarski orožniki so s perjanicami — trije ali štirje — stali ob strani. Niso delali težav; verjetno je madžarski polovici monarhije že godilo, če je nemška polovica imela sitnosti in skrbi čez glavo.

Začelo se je prerekanje, tekanje med telefonom na bližnji železniški postaji in poveljstvom orožnikov na mostu. Odvetnik Serbec je dobil zvezo z dežurnim uradnikom na glavarstvu v Ptuj, poveljnik pa si ni znal mnogo pomagati; ni se dovolj spoznal, župan in občinski tajnik pa sta bila odsotna. Nazadnje se je le uredilo: varaždinski sokoli so smeli v mesto, vendar ne v povorki, ampak po stezi ob strani ceste in godba do veseličnega prostora ni smela igrati. Ujelo me je na balkonu sosedove hiše, ko so se vsi zgrnili na glavni trg: godba v sredi, na levi strani naši, na desni varaždinski sokoli in na obeh straneh vod orožništva: bilo je, kakor da je ves veličastni prizor razvrstil poseben režiser za prizor iz Wagnerjevih Mojstrov norimberških ali pa za zmago-slavni pohod cele vojske v drugem dejanju Verdijeve Aide. Vse je čakalo, nekdo bo od nekod zatrobil, fanfare bodo udarile slovesno koračnico kronanja...

Že pri vходу na veselični prostor me je doletelo prvo prese-nečenje. Fani Pernatova in Ana Rozinova sta bili seveda v sokol-

skih krojih. Anina tekmičica po altu — v cerkvenem zboru je segala še globlje v bas — Tončka Grivčeva je ravno zabobnala v altovskem staccatu:

„Veš kaj, sestra Ana, daj mi še dvojno porcijo sladoleda — vidim, da ga bo kmalu konec...“

Naglo sem se obrnil v drugo smer, da ne bi videl, kako je dolga Tončkina roka segala po zvrhani srebrni kupici sladoleda. Če bi prišel pravočasno, bi si tokrat zamogel ujeti drugi sladoled; prvega sem pred letom dni dobil v Mariboru, ko sem si za šestnajst z ministriranjem prisluženih kron kupil prvo konfekcijsko obleko in jo prvič oblekel — za očetov pogreb.

Mama na veselice ni hodila, težko bi se spomnil, kje so bile sestrice. Vedel sem, da so že imele nekaj grošev, toda med seboj smo bili nadvse nerodni, ljubeznivosti si nismo znali izkazovati. Kaj bi bilo, če ne bi bil kmalu zatem stopil na veselični prostor kaplan Sajovic. Majniška deklaracija je rodila slogo, zelo pa jo je podprla tudi kaplanova širina in ljubeznivost, polna res redke veličine v družabnosti. Mene je pred tedni že popeljal predstaviti v ljubljansko Marijanišče, bil sem že napol študent. Moral je v mojih nemirnih očeh odkriti, kaj mi je; približal se mi je in stisnil papirnati bankovec med moje prste.

Takšni so slovenski duhovniki na štajerskem!

Telovadni nastop je bil skromen in kratek. Pravih fantov ni bilo, ob starejših, večinoma nad petdeset let starih — mož nad petdeset let avstrijska vojska ni mobilizirala —, so bili fantiči-vajenci iz slovenskih trgovin in podjetij, vsi pod osemnajst. Nad osemnajstletne je avstrijska vojska že začela pošiljati na fronto. Zapomnil sem si le prizor, kako se je odvetnik dr. Serbec med telovadnim nastopom trudil biti enako vitek kakor fantič ob njem.

Seveda bi sedaj moral biti do telovadcev pravičnejši in jih popisati, kakor se objektivnemu kronistu spodobi. Toda skesano moram priznati, da se fizični naperi moji naravi ne prilegajo kaj prida. Bil sem pa kar brž nared, ko je bilo treba pospraviti prostor, kajti začel se je program hrvatskih gostov. Še izpred vojne sem se spominjal lepega petja varaždinskega zbora Lira in še bolj njihovega tenorista; bil je po poklicu navaden brivec, toda s svojim silnim visokim lirično pobarvanim glasom me je privezal nase; takoj sem ga že spoznal, ko je prestopil na našo stran mostu. Sicer še nisem vedel za Zajca in njegovo opero Zrinjski, toda prevzela me je že prva točka, njegova koračnica "U boj, u boj...". Kako so tenoristu zažarela lica, ko je prvi kriknil: u boj... u boj... Še mnogo lepih so znali zapeti in najbrž se ne motim, če dodam, da sem verjetno takrat prvič slišal tisto, na-

vedno skrivaj zapeto "Slovenac. Srb, Hrvat — za uvek brat i brat..."

Zaman sem se oziral po naših pevcih. Programa niso mogli pripraviti, ker je bil Serajnik z zlomljenima nogama v bolnišnici. Ta dan pa ni vzdržal! Obema se je že toliko zacelilo, da sta že zgodaj prišla in med telovadnim sporedom smo ju mogli slišati, kako sta v globini vrta pri svoji mizi veselo razgrajala.

Mir se je razburkal proti peti uri, ko se je izvedelo o umiku orožnikov izpred čitalnice in z glavnega trga — še več, orožniški poročnik je vse oborožence s petim vlakom odpeljal nazaj v Ptuj. Ostali smo sami.

Sami — zares!

Se pred letom 1914 so vse naše javne prireditve izza plotov ali izza voglov Nemci opazovali. Cimbolj je naraščal mrak in se je razlegalo že vinjeno petje, tembolj so se nad sosednimi ograjami zbirale glave vajencev in za njimi obrazi tistih, ki jim je bilo neprijetno v polni luči kazati svoj posel. Toda na drugo nedeljo avgusta 1918 vsega tega ni bilo. Če je že prejšnji dan izginila nemška navzočnost iz mesta, pa nas je nastopajoči mrak prepustil samo tistemu, kar je moglo videti samo še nebeško oko.

Razigranost je naraščala, že nisem bil več edini otrok — vsi obrazi so sijali enako prešerno, veselo, brezskrbno. Ne vem, ali sem zaslišal že kak nacionalni vzklík, vendar je povsod vela in dihala prisotnost svobode ne samo iz naših prsi. Bilo je še dovolj svetlo, ko sta se v globini izza mize dvignila Serajnik in Tičar. Ob začetku sta bila še toliko na nogah, da sta mogla vsak zase do mize, sedaj ju je že zanašalo naprej in nazaj in na levo ter desno; naprej sta mogla samo še opiraje se drug na drugega. Spremljal ju je splošen smeh, vendar se je marsikdo moral zaskrbljivo vprašati, kaj bi bilo, če bi padla — dvigniti bi ju mogli samo še bolj polomljena.

Štiri bergle so ju majaje nosile bliže sredini telovadišča. Zgrnili smo se okoli; na sredi sta bila kakor v majhnem stadionu. Krevsala sta, še nekaj korakov izmerila do vseh, pa na ves glas začela:

„B-o-o-g ohra-a-ni — Bog obva-a-a-ri

n-a-a-a-m cesa-a-a-rja A-a-a-vstri-ijo...“, je hreščalo, ropotalo, tulilo...

Zgodilo se je: če je slavna Ljubljana, mati Slovenije, razglasila razpad Avstrije in našo slovensko svobodo 29. oktobra 1918, tedaj se je to zgodilo v našem Ormožu na drugo nedeljo v avgustu leta 1918 — torej dvanajst tednov poprej. Pela sta pijansko porogljivo; marsikdo se je ozrl po bližnjih plotovih in na vrhove zidov; ni zagledal obraza, ki je prebledel, ne besa, ne škodoželjnosti.

Nikjer nikogar. Med nami pa je Avstrija umrla, ob njeni strani ni bil niti eden od žalujočih ostalih. Udarila sta v drugo kitico, slišalo se je že več glasov, hrvatski gostje za mojim hrbtom so vzdikali:

„Pa ovi Slovenci — alaj jim vere...“ in še: „Čujte, šta to znači, zar to nije revolucija...“

Zame je večer rožnato žarel dolgo v noč. Dobro se zavedam, da sem se le malo ovedel, kaj se je zgodilo. Ko sem konec oktobra zrl na slike v ljubljanskih listih, sem bil poln zavesti, da sem dogajanja na Kongresnem trgu že doživel. Če bi bergli Serajnika in Tičarja ne vzdržali, če bi padla, bi slišal, kako je Avstrija zgrmela na tla.

Izpod šotorov in stojnic so zažarele karbidovke — zeleno presvetle, slepeče. Denarčkov pri meni že več ni bilo, mnogo sem zaigral ob ribolovu — za platnom je bila moja sestra, a mi nagajala in ničesar obesila na trnek. Kdor ima nesrečo v igri, jo ima v ljubezni, pravi pregovor, in odšel sem jo iskat drugam. Tičar in Serajnik sta se morala vrniti; ob njuni mizi je razgrajanje šlo naprej in najbolj glasno je zvenel drugi tenor nadučitelja Porekarja. Nizke postave dviga pijača neprestano navzgor; metalo ga je kvišku, žena in hčerke so mu mašile usta, spet in spet je hotel do kraja izkričati svoj pravdorek, prišel samo do prve besede, pljuskalo je na vse strani:

„... pereat... pereat...“

Med vejevje se je vlegala vlaga, listje je viselo težko, kakor da zadržuje dih — po nekaterih že praznih mizah so plavale mlake razlite pijače. Porekarja in njegove je dvigalo više in više, počasi so se napotili proti šotoru vinskih buteljč — kako znajo buteljke ponosno stati v vrsti, nad belo papirno svilo so bleščale buteljke rizlinga, silvanca, traminca, burgundca...

Dame so imele polne roke dela — dekleta so se na klopeh pod mračnim drevjem hihitala. Od vhoda je zaduhtelo! Vrisnili bi angelci, če bi znali biti glasni: visoko nad glavami so dekleta prinašala cimplite krapcev, zlevank, zdiganic — zdiganic, zlevank, krapcev in potem kraljico slehernega prleškega pirovanja — sirovo pogačo; nosili so jo na koncu fantje na lesenih nosilnicah — slika, kakor pri Brueghelu.

Lahko je reči: sirova pogača in s tem je navadno vse opravljeno. Pri nas je bilo drugače: naša sirova pogača je plavala v velikem, lončenem, okroglem cimpletu, prepojena s surovim maslom; pečena pogača se je tresla, sijajna v svojem devištvu; kot ocean jo je zalivala smetana, veletoki smetane, ravno toliko pečene, da je površina rumenela kot pena zlata.

Joj, kako so me zalivale sline in trajalo je leta in leta, da sem slutil podobno valovanje slin pod, nad in ob strani jezika, ko sem prvič bral Cankarjevo črtico o dateljnih. Kakor zanj, se je tudi moja borba za krapce, zlevanke, zdigance in še posebej za sirovo pogačo žalostno končala. Sicer pa — doživel sem dan smrti velike habsburške Avstrije in je bila žalost res na mestu. Vem, Cankarja je bolelo zaradi greha — mene je zalivalo poželetje, greha nisem zagrešil, pač pa so grešili vsi, ki me niso videli, kako sem na bližnji klopi bingljajal z nogama, vrtel oči po cimpletih; naglo, naglo so se praznili — porcij je bilo vedno manj, pogača pa je kopnela...

Ob tolikih dobrotah je postajal Porekar še bolj razgrajaški. Pojedel je nekaj porcij krapcev. Začinijo jih z različnimi dišavami, ostrimi, izzivajočimi ocvirki, tudi najbolj pijano bitje se mora še huje zalivati, razstava buteljke se je naglo praznila. Ko je bil Porekar pri sirovi pogači, ga je zaneslo, uspelo mu je:

„Pereat... pereat Austria...“ Videl sem samo, kako mu je krožnik padel iz rok, od nekod mu je na glavo padla buteljka, sedel se je le za hip, nadaljeval:

„Pereat... pereat...“ je tulilo iz prepolnih prsi.

Pritegnili so vsi, beseda je postala last vseh in vsakega, mene pa je zalivalo rdeči barvi podobno občutje. Med našimi samoglasniki je zame črka e polna rdečila; kadar se lovim zanjo ali jo gledam od desne na levo in od leve na desno, se mi razprede v podobo rdeče pese — da, rdeče pese — debel, rdeč sad z velikim zelenim šopom listja vzklije na rob moje fantazije.

Ponavljal sem si... pereat... pereat... mimo je bilo že marsikaj, in konec oktobra so prišle slike o velikem dnevu na Kongresnem trgu v Ljubljani.

Rdeča pesa in zeleno, kosmato perje — Cankarjev datelj in njegova sluzasta spolzkost — sad in prevara, resnica in bolečina...

Šotor je izginjal v noč; krapci, zlevanke, zdiganice so skopnele, pogače nisem dobil... ura je odbila deset, nekdo me je zagrabil za roko in dejal:

„Ruda, pojmo domov, mama bo huda...“

Šel sem in za menoj je Porekar kričal:

„... Pereat... pereat... pereat Austria... Austriaaaa...“

knjige

GLOSA O RUDE JURČECA KNJIGI „LUČI IN SENCE“, II. DEL

Pisanje — in branje — spominov je pogovor s časom; avtor knjige SKOZI LUČI IN SENCE, katere drugi del je izšel letos marca (Editorial Baraga, Buenos Aires), nam je v predavanju o sodobni memoarni literaturi (gl. Meddobje IX, 4-6) sam postregel z vrsto pričevalcev, ki so te ali one važne dobe v svojem življenju osvetlili v bolj ali manj literarni obliki dnevnika ali pa časovno svobodnejšega opazovanja in razmišljanja. V vrsto intimnega zapisovanja spadajo pisma, izpovedi, življenja (ni mogoče mimo notranjega ognja Avguština, Tereze Avilske ali Kierkegaarda). Resnica se zrcali tu iz ozkega in globokega potoka osebnega krika, vere ali razklanosti. „Odprt“ pogovor, ki je obenem kritika svojega časa, pa načenjajo politiki in sploh literati danes sredi polnega ustvarjanja. Tako močno se je razvila in okrepila ta literarna zvrst, da je opus kakega javnega delavca in pisatelja nepopoln, če ne zapusti toplejših in človeško bližjih podatkov o svojem življenju in času.

Drugi del velike zamisli Skozi luči in sence, ki se razpenja med leti 1929-1935, vpada v dvoje obdobj pisateljevega življenja: bivanje v Parizu in, po dovršenem študiju, prva leta ljubljanske dobe. Sploh bi morda celotno delo Skozi luči in sence (1914-1958) razdelili na štiri glavna obdobja, ki jih pisatelj živi v štirih mestih: Ormož, Pariz, Ljubljana, Buenos Aires. Vsako teh obdobj je obarvano s posebno lučjo in vsako nosi svoje sence.

Pariški del spominov je ves v znamenjih horizontalnega, politično kulturnega razgledovanja. Zanimiv je radi neposrednega dotika s tistim intelektualnim Parizom, kjer se je v trenju duhov v značilnem času med obema vojnama oživil ženevski duh, obenem pa tudi že pripravljalo in ugnetalozdušje nove politične, filozofske in umetnostne stvarnosti Evrope. Od tu izhaja važna ugotovitev: katoliška politika je v Evropi naglo slabela. Kuriozen primer je abbé Merklen, ki je trdil, da bi bili Slovenci za obrambo katolištva morali ohraniti habsburško monarhijo... Pisatelj — takrat študent visoke politične

šole v Parizu — se je vrgel v spoznavanje zapletenih niti meščanskega liberalizma, Blumovih socialistov, masonskih elit, etc. Vendar mu je bil Pariz tudi druga stran — umetnostna, montmartrska... kraj Verlainove melanholije, ki se odraža tolkokrat iz dna Jurčevega lahkotnega stila. Če je gledal Chateaubriand na svoj svet in svoj čas že kot iz onostranosti, bi bilo mogoče reči o avtorju sončnih in senčnih spominov, da mu je tisti čas še vedno aktualno življenjsko blizu in — kot pove v naslovu poglavja — da ni nikdar bolj ljubil življenja, kot ob slovesu iz Pariza... ali ob spominih nanj.

Literarno zastavljeni spomini dajejo zgodovini vedno nekaj smisla, ki ga zgodovina sama nima. Ustvarjajo časa živo polnost in poleg tega prečiščajo njegove poetične prvine. Doživetja, ki jih zapisuje pisatelj "Luči..." iz Pariza, so neposredno polna in konkretna tudi ob srečanjih, ki so bila bežna in tudi ob osebnostih, katerih podobe gledamo danes že obledede in daljne. Tako nas na primer nenadoma postavi sredi miz v Gallimardovi knjigarni, kjer se v prijateljskem pogovoru zbirajo ob popoldnevih literati in umetniki; zanimivo je srečanje s poetom razuma in metafizične tesnobe Paulom Valéryjem, dočim je — pozneje in že na poti skozi Nemčijo — čutiti v Heideggerju iščočo in nemirno osebnost, ki izzvenj disonatno, čeprav je imel veliki filozof eksistence takrat svoje delo "Sein und Zeit" že davno za seboj. Eden najbolj izstopajočih prizorov iz francoskega političnega življenja je opis Leona Daudeta ter njegovega večnega nasprotstva s Herriotom. Tudi že iz poti skozi Nemčijo je oblikovano pisateljevo edinstveno doživetje Walhalle nemške nacistične mistike v veliki dvorani v Stuttgartu.

Pisanje memoarov je obenem literatura in žurnalizem. Lahko je močna literatura, ki ima pridih tiste zvrsti zapisov v pozitivnem pomenu, kjer človeka k pisanju žene notranja sila ob intenzivnosti močnega in edinstvenega doživetja. Ampak avtor Luči in senc išče za sto in sto stranmi svoje knjige v lahkotnem, skoraj poetičnem zanosu, zapis zunanje stvarnosti, ki je predelana in pretehtana v dostikrat metafizičnem osnovnem razpoloženju. Res je, da oživlja pisatelj široko zunanjo, enkratno realnost, vendar se vzporedno ob njej razživlja v lastnih, subjektivnih osnovah, ki dajejo delu mnogokrat literarno psihološki odsev. V knjigi se prepletata objektivna in subjektivna tematika in pisatelj odkriva svoj svet in čas ob razčlenjevanju objektivne preteklosti ter v motrenju globin, subjektivnih človeških perspektiv. Nenehno nas postavlja pod pritisk tega, kar je bilo v preteklosti, in tega, kar je še vedno žgoče v sedanosti naših življenj. Spoznanje preteklosti in sedanosti raste iz spomina, ki se vije kot plezalka po steni časa in po notranjosti vse naše biti.

Spomin pa išče predvsem človeka in, kot pravi Kierkegaard neke v svojem Dnevniku, je človek sam tisti čas, ki ga je treba odpreti in očistiti. Jurčec se včasih spusti globlje v psihološki študij dej-

stev in oseb in nemalokrat se mu pri tem izlije jedka ironija ali kontrapunktična šegavost. Tragikomično je prikazan, na primer, konflikt z generalom Cukavcem, medtem ko je v močnem psihološkem obrisu naslikano doživetje drugega avtorjevega "izpita" pri Antonu Korošču, kjer se v notranji zgradbi dramatsko stopnjevanje zaključi v pravo samostojno črtico. Sodeč po vedno večjem osredotočanju na notranjih vzgibih posameznih oseb, se zdi, da bo na straneh naslednjih delov vedno več poglobljanja v transcendentno vsebino dejanj in nehanj našega človeka v letih vojne in revolucije.

Pisatelj Luči in senc daje očitno prednost dogajanju — dogajanju na dveh ravneh: objektivni zunanji in subjektivni notranji. Že pred leti je v Meddobju IV, 1-2 izdal svoje načrte, ko je ob neki knjigi s skromnim dogajanjem zapisal: „Pomislil sem: kaj bi bilo, če bi napisal knjigo, ki bi bila polna dogodkov, ki bi si sledili z bliskovito naglico.“ Zdaj je pred nami knjiga, polna dogodkov...

Leta 1932 se je avtor vrnil iz Pariza v Ljubljano, kjer je dobil mesto v uredništvu Slovenca. In tu se pričinja tista doba, ki jo bo vsakdo s posebnim užitkom obnavljal, kajti dogodki so se nam primaknili že blizu. Bili so zadnji lepi dnevi pred nevihto. V družbi mladih intelektualcev na promenadi ali v kavarni se je debatiralo o mnogočem in vsakdo je imel svoj kos ljubezni do naroda. Kako je sladak spomin na tiste dni, vendar... „ura v frančiškanskem zvoniku še bije — in bije, ko je prestalo biti srce že marsikateremu mojemu prijatelju iz moje drage in mile Ljubljane“.

V tem delu pisatelj že načinja tisto atmosfero, ki po zanimivosti in aktualnosti presega pariško. Že iz pariške dobe se je pisatelj vračal v domačo stvarnost in ena najbolj zanimivih stranskih zgodb je tista o Kocbeku, ko na nekaj straneh prikaže njegovega očeta in mater — globoko verna — ter njega samega še v objemu preproste domače zemlje. Jurčec je politični esejist, ki zna s prikupno obliko zainteresirati tudi preprostega bralca; pri vsem pa se nikdar ne umakne iz vloge kritičnosti. S takim pretanjenim kritičnim čutom je tu, na primer, podana ugotovitev, da je na zagrizen odpor naletel navadno samo pri skrajnih katoliških levičarjih, ki sta jim spoštovanje in ljubezen bolj manjkala kot pa mnogim komunistom.

Ampak knjiga Skozi luči in sence je poleg svoje memoarne vrednosti tudi svojska literarna stvaritev, ki še raste v svoj vrh. Jurčev slog je pripovedno koncizen, vendar se mu pero nenehno nagiblje v literarno umetniško oblikovanje. Pisatelj ne samo pripoveduje, ampak se izpoveduje, ustvarjajoč globljo človeško problematiko. Stvarna proza postaja v mnogoterih zamahih umetniška proza. Naj navedem primer, ki sem si ga izpisal iz prvega dela, pa je vendar poetično doživet, da ga je vredno citirati: „Zrl sem v nebo... Na njem je bilo zvezd kot pšeničnega zrnja na podu skednja po mlatvi.“ V tej drugi knjigi nam pokaže, spet v nekaj doživetih potezah, svoj

dom, kjer piše te spomine: „Samoten je moj dom in samota je vse-naokoli. Samota zveni okoli mene in me boža, oči pa se skozi okno izgubljaajo v samoto pampe...“ Da, v središču pisateljeve osebnosti se morda lirično umetniška volja vzpenja enako visoko kot epsko opisovalna.

Gotovo je, da je knjiga spominov *Skozi luči in sence* zajela zaradi svoje prikupnosti pripovedovanja širok krog občinstva. Tudi je gotovo, da niso spomini, dnevniki ali zapisi osebnih doživetij nikdar absolutna, znanstveno objektivna definicija časa, dogodkov in oseb. Ta vrsta literature je in mora biti obarvana s pisateljevo očesno in duševno barvo.

Jurčecov slog je duhovit, ravnotežen in bogat tiste usmerjenosti, kot so jo ustvarjali nekateri francoski neoklasicisti — med njimi Charles Maurras, vzor pisatelju že iz pariške dobe. Vsekakor je knjiga *Skozi luči in sence* dokaz Jurčecove volje dvigniti zvrst spominskih študij in zapiskov na najvišjo raven.

(Ruda Jurčec, SKOZI LUČI IN SENCE 1914-1958; II. del 1929-1935. str. 587 in XX; Buenos Aires 1967. — Založila Slovenska tiskovna družba Editorial Baraga, Buenos Aires. Tiskala Talleres Gráficos Editorial Baraga, S.R.L.)

France Papež

SLOVENSKO SLIKARSTVO. Ljubljana 1966. Cankarjeva založba. Str. 294 in 104 barvne in 32 črno belih reprodukcij.

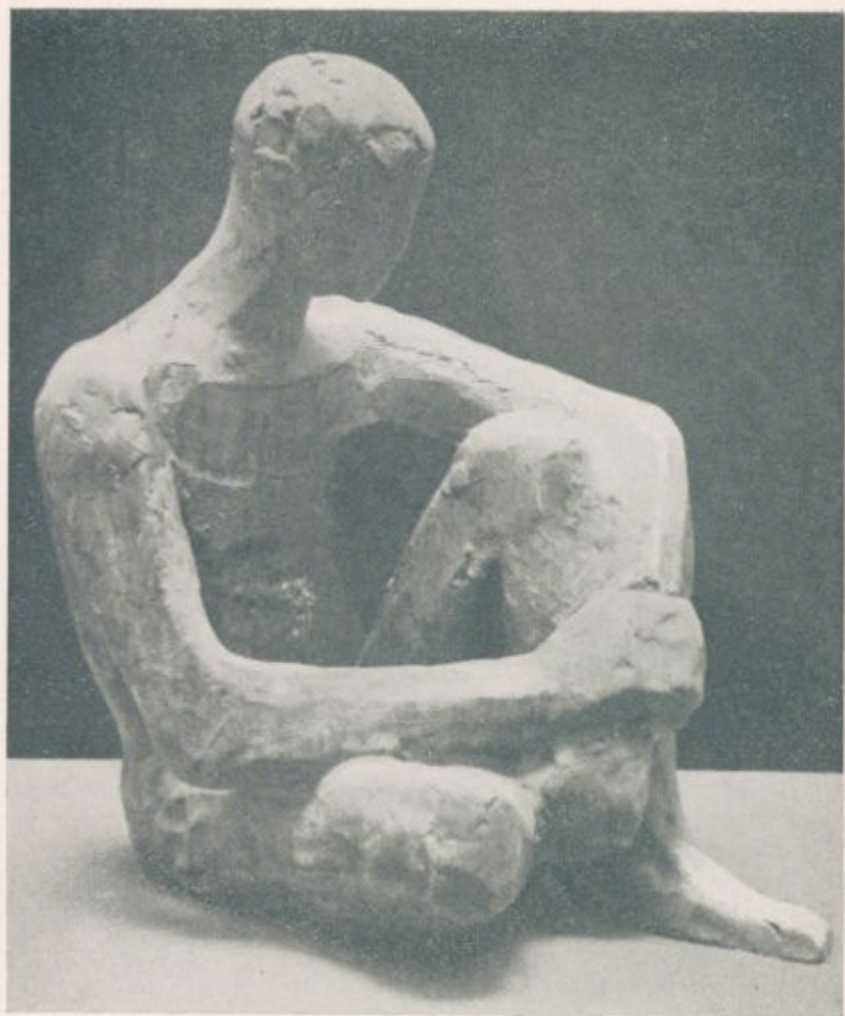
Uredniški odbor za to knjigo so tvorili Špelca Copič, medtem umrli Marij Pregelj in Melita Stele-Možina, opremil je pa knjigo Karel Hrovatin. Špelca Copič je napisala spremno študijo, Melita Stele-Možina biografske in bibliografske podatke. Ves uredniški odbor je moral zbrati barvne in črno-bele reprodukcije in se koncem uvoda zahvaljuje vsem umetnikom, umetnostnim zgodovinarjem in drugim strokovnjakom za nesebično pomoč. Iz te zahvale je razvidno, da je šlo uredniškemu odboru res za reprezentanco, za nekaj, kar ima splošno veljavo, in ne za osebno mnenje piscev, dasi so tudi izražena mnenja dragocena in objektivnim kriterijem hte približana. To je treba povedati in poudariti posebej za študijo Špelce Copič. O gotiki in renesansi piše ob

15 barvnih in treh črno-belih reprodukcijah in moramo reči, da so k renesanci štete že tudi freske na Križni gori in pri Sv. Primožu nad Kamnikom, kot je bilo še za časa našega bivanja v domovini med šolo dr. Izidorja Cankarja zaradi stilno analitskih študij utrjeno. Zaradi tehnične sorodnosti z gotskim slikarstvom — freske — se je o teh umetninah še dolgo nasplošno govorilo kot o poznogotskem slikarstvu. Drugo poglavje govori o manierizmu in baroku. Med manierizem prišteva Copičeva stropno slikarijo iz celjskega mestnega muzeja in Križanje iz Slapa, dočim so ostale slike, vključno Layer že in še baročne. Tudi tu je poleg štirinajstih barvnih kakšnih pet črno-belih reprodukcij. Tretje poglavje Klasicizem in romantika vsebuje tudi še realizem, pričanja pri Lovru Janši in končuje s Ferdom Veselom. Tu bi bila edino možna kritika, da bi realizem že prištevali k moderni, a je vsaj za povprečnega opazovalca takšna razdelitev prikladnejša, zlasti ker šteje sem pisateljica tudi krog Vesnanov in celo Vavpotiča, kateri so vsaj v črno-belih reprodukcijah zastopani. Od barvnih reprodukcij št. 48 do 104 ter črno-belih od št. 16 do 32 govori zadnje poglavje: Impresionizem, ekspresionizem, vrnitev k poetični stvarnosti, iskanje novih oblik (tu pač dvopičje) surrealizem, fantastično slikarstvo, kubični poskusi, abstraktno slikarstvo. Vidi se mi zelo posrečeno, da so zadnje štiri skupine dvopikane res kot iskanje novih oblik, kajti njihova končna uvrstitev v sloge je šele stvar neke bodočnosti. A ta časovna razdelitev je vsaj dobra in do neke mere tudi dokončna, če pomislimo, da smo o nečem podobnem že razpravljali ob Steskovi Slovenski umetnosti. Poleg špelce Copič je zaslužno tudi delo ge. Melite Stele-Možinove, ki je v natančnosti biografij in bibliografij enako vestna kot njen oče in mati. Ti podatki naj bi bralcu odpirali možnost za študij slovenskega slikarstva. Rajni Marij Pregelj je imel gotovo predvsem tudi to nalogo, da je posebno za zadnje poglavje izbiral slike, ki naj se objavijo, za prejšnja poglavja jih morda izločil le izmed onih, ki so jih odbrali umetnostni zgodovinarji. Tak izbor ima vedno rad različne odmeve, a ga bo treba menda kar odobriti. Pri starejših barvnih reprodukcijah so pač služili kot reproducirani umotvori oni, ki so umetnostno-zgodovinsko najvažnejši in tako tudi še v drugem in tretjem poglavju. Pri vseh barvastih reprodukcijah pa velja, da se brez potrebe niso uporabljali stari klišeji, kar bi delo pocenilo. Sicer so stari klišeji (Stele, Šijanec itd.) redki in je to delo do zdaj gotovo največja barvasta umetnostna publikacija pri Slovencih. Tehnično so odtiski dobri, odlični in se spomnim kritike, ki jo je dal ob izidu Steletovih Slovenskih slikarjev (1949) strokovnjak v tiskarništvu. Rekel je, da manjka malo več modre barve. Morda bi rekel danes o tem Slovenskem slikarstvu isto, vsaj pri nekaterih reprodukcijah. Toda če danes gledam barvaste reprodukcije v Steletovi knjigi, bi se tedanji trditvi tiskarskega strokovnjaka ne pridružil več, kajti skoraj dvajset let obstoja je medsebojno razmerje poglavitnih barv nekoliko spremenilo in ustvarilo pravilnejše uveljavljanje posameznih barv. Pričakujem, da se bo isto zgo-

dilo tudi pri tej knjigi. Prevlado rumene in rdeče barve je postavim lahko ugotoviti tudi pri pred kratkim izišli argentinski izdaji svetovnega slikarstva (Readers Digest).

Slovensko slikarstvo je dragoceno posebno za nas v tujini, ki na licu mesta v Sloveniji slovenske umetnosti ne moremo uživati, vsaj v barvah ne. Do velike mere to pomanjkljivost odpravlja ta knjiga in zato jo s priznanjem sprejemamo kot reprezentančno knjigo, a za študij bodo vsem, ki ga še niso opravili, dragoceni podatki ge. Melite Stele-Možinove. Tudi moramo priznati, da ni nobenega neznanstvenega snovnega odbiranja slik in nobenega vsiljevanja socialističnega realizma več.

Marijan Marolt

France AHČIN: Moški akt

z a p i s k i

SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1965

Tudi v letu 1965 v slovenskem izvirnem ustvarjanju ni prišlo do večjih vsebinskih, idejnih in oblikovnih premikov kakor v prejšnjih letih. Prevladuje srednji rod, vendar se skoro leto za letom ponavljajo ista imena, le malo pa je novih, ki pa šele iščejo svojo podobo. Nepri- merno več kot izvirnih del pa je prevodov, ki jih občinstvo rajši bere, ker je v njih manj eksperimentiranja in modernosti za vsako ceno.

Po posameznih vrstah je podoba literarne ustvarjalnosti v letu 1965 naslednja:

I. PESNIŠTVO

Pesništvo je vsa zadnja leta številčno najbogatejše zastopano in tudi v tem letu je doseglo nad dvajset knjig. Prevladujejo pesniki, ki so se že uveljavili, vendar so večinoma njihove pesniške zbirke preveč „moderne“, nerazumljive. V vseh prevladuje žalost zaradi nerazume- vanja soljudi, osamelosti, trdega sveta, ne potrudijo pa se, da bi se sami nekoliko odprli drugim. Nove zbirke so naslednje:

Ivan Hribovšek, PESEM NAJ ZAPOJEM. To je posmrtna zbirka mladega Ivana Hribovška, ki se je rodil 1923 v Radovljici, študiral na škofijski klasični gimnaziji v št. Vidu, Ljubljani in Beljaku, nato na dunajski univerzi klasično jezikoslovje. Leta 1944 se je pridružil go- renjskim domobrancem, naslednje leto pa je neznano kje in kdaj umrl. Pisati je začel že v gimnaziji in leta 1939 je imel pripravljeno prvo pesniško zbirko, ki ji je dal naslov „Pesmice“; tedaj mu je bilo šest- najst let. Sledila je druga rokopisna zbirka „Pesmi Marjana Gostiše, maj 1944“. Obe zbirki je dr. Tine Debeljak združil v knjigi „Pesem naj zapojem“, jo uredil, ji napisal uvod, v katerem je predstavil Hribovška kot človeka in pesnika, in jo komentiral. Uvod (13 strani) je izčrpen in vsestransko razlaga in ocenjuje celotno Hribovškovo delo.

Prvi zbirki je dal urednik naslov Slikarski osnutek rok. Pesmi sli- kajo pokrajino in predmete v vseh dnevnih in letnih časih (Poldan, Popoldansko zatišje, Jutro, Pomladna pesem, Naliv, Večerni pesmici s planine idr.), prevladuje opis, ki je stvaren, topel, izrazi so poekspre-

sionistični in pod vplivom Kocbekove Zemlje, ki je ob izidu 1934 pomenila največjo novost v slovenskem pesništvu. Toda narave in predmetov ne opisuje s fotografsko natančnostjo, ampak jih veže s človekom in čustvi, ki mu jih vzbujajo. V tem je soroden Murnu, ki je bil Hribovšku drugi učitelj. Vseh pesmi je 24 in so razdeljene v štiri cikle; vse so preproste, vendar je v njih polno misli čustev in razpoloženja, veselja, tesnobe in žalosti. Najboljša je dvodelna, antitezna. Slikarski osnutek rok, ki je dala zbirki naslov: „Tvoje roke so izrezane kot kruh,/ tvoje roke so dobre kakor kruh,/ moje so grenke kakor kamen,/ moje so kot ob cesti kamen.// Dvigni svoje roke, da bom videl kruh,/ skloni jih, da bom jedel dober kruh,/ poberi moje roke kot ob cesti kamen,/ vrzi jih daleč, daleč proč, kot kamen.// Pojdi vame kakor dober kruh,/ daj moči, moči mi kakor kruh,/ vzletel bom iz tvoje roke kamen,/ vrnil se bom ptič in ne več kamen.“

Drugi zbirki je dal urednik naslov *Nem strmim v prelom svetov* (1944) ter obsega 43 pesmi v treh ciklih. V prvem je v začetku še „pomladna radost“, čuti, da „rastem v globino“ in bo postal „pesem bodočih dni“. Toda nenadoma se zgrne nanj vsa teža življenja med drugo svetovno vojno in nemško okupacijo. Zamolklo padajo nanj minute, duša mu je zasuta, vendar „v bodočnost svetla išče nove poti“. Kot Kette se odpravi na očetov grob in mu potoži svoje gorje, oče pa mu odgovarja, da sedaj v zemlji „rasto možje“. Rad bi bil „najmanjša kaplja, ki zemlji nosi rast“. Preko Prometeja, ki je simbol slovenske narodne odpornosti, pride do žalosti, kjer prosi Boga, „naj že umrem“, ker mu je dovolj laganja in udarcev; v *Pomladni* pesmi pa se že zaveda, da „prišla bo ura, ko bo treba iti“, brez pesmi, celó brez gneva in jeze. Na koncu izmoli Molitev: „Vse besede sem izgubil,/ nem strmim v prelom svetov,/ rad bi ljubil, ljubil, ljubil,/ rad gradil bi svet si nov...“

Drugi cikel obsega nežno ljubezensko pesem, brezstrastno, rahle sanje, hrepenenja. O teh pesmih pravi Tine Debeljak, da je v njih „monumentalna mirnost, marmor, ki kot pod roko grškega umetnika diha sanje, trepetanje, molk, pa tudi ljubosumnost in obup ter slutnjo smrti — ljubezni in življenja. Himna večeru, Večernica, Trepetanje, Slutnja... to so himne kot vzete iz antičnih zborov — najlepše in najznačilnejše Hribovškove pesnitve, pa tudi oblikovno najnaprednejše...“

Zadnji del prinaša sonete, ki segajo vsebinsko od prve zbirke, le da so tu predmeti bolj poduhovljeni, do medvojne telesne in duševne stiske ter slutnje smrti: „Ah, legel bom v razmočeno zemljó“. Ta oddelek je plemenito izdelan in živ dokaz Hribovškovega notranjega bogastva, plemenitosti in umetniške rasti.

Zbirka „*Pesem naj zapojem*“ je odkrila resničnega pesnika, ki je prezgodaj omahnil v grob kakor toliko slovenskih pesnikov pred njim. Izšla je pri Slovenski kulturni akciji.

Ivan Rob: IZBRANO DELO. Kakor Hribovšek je tudi Rob šele po smrti prišel do knjižnega izbora svojega peresa in tudi njemu je vzela zadnja vojna življenje. Rodil se je 1908 v Trstu, dovršil v Ljubljani gimnazijo, se vpisal na slavistiko, ki je ni dokončal, ker se je

boril z revščino in je bil že po naravi nagnjen k bohemskemu življenju. Pisal je pesmi, prozo, parodije, si pustil brado in živel težko življenje slovenskega umetnika, po duši in življenju soroden kakemu Jenku, Ketteju, Murnu ali Kosovelu. Po Cankarju je bil prvi svoboden književnik, ki je skušal živeti samo od svojega peresa, kar je bilo bridko, česar pa ni vzel preveč tragično, češ: „Bil sem raztrgan in bos in lačen, a sem bil vedno vesel, vedno poln upanja.“ Med zadnjo vojno je odšel Rob 1942 na Dolenjsko in se pridružil partizanskemu gledališču, pozneje je nad Novim mestom poslušal radijska poročila in jih pošiljal dalje. Tu so ga zajeli in 12. februarja 1943 nad Vrhniko ustrelili kot talca.

Rob je bil pesnik, ki je znal prepričljivo zajeti v verze svoje razočaranje nad življenjem, nad svetom, nad minljivostjo vsega, zato prevladujejo v njegovih verzih tema, žalost, melanholija: „Moja žalost je tema / brez pokoja in brez sna.“ Ali: „Reci, da je vse prešlo, / da črnih senc nazaj ne bo.“ Kljub temu pa si daje poguma in hoče ohraniti notranji mir: „Strahu daj slovo in upu, / kaj je val, kako te nese, / naj te vabi, naj te mami, / hladen ti za vse ostane.“

Vzporedno s pesmimi je gojil tudi prozo in najdaljše njegovo pripovedno delo so Matajurski plazovi, kjer je skušal nadaljevati tradicijo slovenske domačijske povesti, ki jo je prav tedaj z uspehom gojil Janez Jalen. Boljši je Rob v krajših črticah, ki so polne čustvene topline, narave in sonca.

V svojem bistvu pa je bil Ivan Rob humorist, morda med največjimi, kar jih je kdaj imela slovenska literatura. V njegovem humorju, ki je maretwainovske vrste, prevladuje vedrina, njegovi humoristični verzi so veseli in prijetni, čudovito zna opisati komične položaje, značaje karikira bolj šaljivo kakor moralistično, poslužuje se dovtipnih pesniških prisodob in metafor. V tem duhu in slogu je zgrajen zlasti njegov Deseti brat, ki ga je po Jurčiču preli v humoristične verze in ga oblekel v sodobno obleko, razmere in občutje. Ta Deseti brat, ki je najprej izhajal dve leti v Družinskem tedniku in nato 1938 v samostojni knjigi, je najboljša slovenska humoristična knjiga. Lovre, ki je pri Jurčiču romantično sanjarski študent, se pod Robovo roko spremeni v modernega športnika nogometaša, ki sam odloča o svoji usodi in se ne prepušča Manici in Martinku, da delata zanj. Vsi nastopajoči so tako živi, nazorni, sodobni, zapleteni v tedanje slovenske razmere, da se jim človek mora smejati, ko jih spremlja na njihovi življenjski poti.

Razen tega je v knjigi še vrsta parodij znanih pesmi, satir in epigramov, ki so duhoviti in se nanašajo na predvojne slovenske in jugoslovanske razmere.

Izbrano delo Ivana Roba je uredil Viktor Smolej, ki je napisal knjigi obširen uvod (92 strani) in opombe. Izšlo je pri mariborski založbi Obzorja.

Gregor Strniša, ZVEZDE. To je tretja zbirka (Mozaiki, 1959 — Odisej, 1963) mladega pesnika, ki hodi dokaj samostojno pot: njegove pesmi izražajo grozljivo fantastičnost v opisno-filozofskih verzih in

preračunani obliki. V zbirki je 8 ciklov, vsak ima po pet pesmi in vsaka pesem po tri štrivrstične kitice brez rime. Značilni so že naslovi ciklov: Ladja, Borilnica, Zvezde, Cro-Magnon, Neolitik, Čelade, Galjot, Brobdingang.

O vsebini je težko govoriti — kritik France Vurnik je v ljubljanski Sodobnosti zapisal, da bo toliko razlagavcev teh pesmi, kolikor bo bravecev, vendar se zdi, da je hotel avtor podati življenjska spoznanja v določenih položajih. Zbirka Zvezde je vsebinsko in oblikovno nadaljevanje Odiseja (kritik Mitja Mejak trdi, da bi morali biti obe zbirki v eni sami knjigi, Naši razgledi, 11. dec. 1965), na kar kažejo tudi verzi: „Na zahodu so viharji in Sirene,/ na vzhodu boginja smrti z mnogimi rokami,/ na jugu morske deklice in zmaji,/ na severu skrivnostna gora, ki je vhod v podzemlje.“ V ciklu pravi, da pluje temna ladja ponoči mimo samotnega otoka, na katerem je palača z blodnjakom in v njem Minotavrovo okostje. Na koncu je še zagotovilo, da „ladja ne bo nikoli potonila“. Morda je to človek, ki mora iti kljub vsemu vedno naprej. V drugem ciklu se moraš vsako noč boriti z „mojstrom borjenja“ in „s tistim iz kleti“. To traja, dokler ne skleneš, „nekoč ga bom ubil“. Tretji ciklus prikazuje starega moža, ki se neprestano spominja nekdanjih dni, četrti napoveduje atomsko smrt: „V veliki jami, kjer živimo,/ smo stvarjem dali imena./ Zdaj smrt prihaja tiho, hitro,/ veter na begu straši drevesa.“ V naslednjem ciklu govori o ideologijah, nato spet o vojni, o Galjotu iz narodne pesmi in končno o nasprotju, ki vlada v dveh mestih: „Nad Liliputom svetlo sonce,/ nad Brobdingangom zimski mrak.“

Vsi ti zaprti in nerazumljivi verzi v surrealistični metaforiki hočejo povedati to, kar je danes predmet skoro vseh slovenskih pesnikov, da je človek osamljen in odtujen, da ne najde stika s sočlovekom in da mu grozi atomska smrt. Morda je v teh verzih več pridnosti kot resničnega pesniškega navdiha — o tem bo sodila zgodovina...

Kajetan Kovič: OGENJVODA. Tudi Kovič je prišel do tretje zbirke (Prezgodnji dan, 1956 — Korenine vetra, 1961) in tudi ta zbirka je kot Strniševa zelo zaprta in težko razumljiva. Sam je izjavil, da je z združitvijo besed „ogenjvoda“ skušal pokazati na novo vrednost, na sintezo, na celoto, ki bi jo rad dosegel“. Pesmi je 30 in v njih je Kovič pokazal, da je svet poln nasprotij, ki jih ni mogoče odstraniti: „Živeti, umreti./ Ne moreš uiti./ Ubijem te,/ če me nočeš ubiti.“ (Džungla) Prave in neprave veličine ubijajo neposlušne špartake, nato jih rehabilitirajo: „Bila je pomota./ Zdaj perejo krivdo / s koračnicami in salvami./ Slava./ Slava sramoti./ Slava zastavi.// Novi Lazar je mrtev in gluhi./ Slava rabljam,/ ki so ga dobro ubili.“ (Lazar)

Pesnik je prišel do prepričanja, da na svetu bivajo izključujoče se prvine, zato je treba doseči njihovo spojitev, če naj bo človeško življenje možno in znosno; k temu naj vsakdo prispeva, kolikor more: „V ta svet si rojen / in več veš o rji kot o cvetnem prahu./ Zanj bodo poskrbele čebele,/ a rja je tvoja skrb./ Boš pustil, da vse razje?//

Nisi spomenik,/ ampak živa mravlja./ In svoje majhno bruno moraš
nesti na vrh sveta./ Ti nisi važen,/ važno je bruno.// In morda:
mravljišče.“ (Ura vesti)

Boriti se morajo zlasti pesniki, duhovni delavci, čeprav je boj brezupen: „Zmeraj je kje kakšen zid./ Ne pomilujte nas./ Vsi nikoli ne pademo.“ (Smrt pesnikov) Svet je okruten, vendar pa ima tudi kaj svetlih trenutkov, ki dajejo človeku upanje in zagon.

Oblikovno so pesmi izčiščene, dolge, v svobodnih oblikah, tekočih ritmi in pogosto prestopni rimi.

Niko Grafenauer, STISKA JEZIKA. Po Večeru pred praznikom (1962) je prišel avtor do druge zbirke, ki obsega 50 pesmi in so vsebinsko še ožje kot v prvi knjigi. Vse pesmi obravnavajo samo tri vprašanja: samota, molk in razpadanje, iz katerih je sestavljeno sodobno življenje.

O tej snovi je pesnik izjavil naslednje: „Vsak dan doživljamo insuficientnost besede kot socialije, kot sporočila, ki ga spremljajo deviacije, okrnitve, neustrezne razlage in podobno... Hkrati pa nenehno doživljamo tudi absurdnost te svoje žive in neutajljive potrebe po komunikaciji, saj se vsak dan dogaja, da govorimo drug mimo drugega, da se naše besede zaletavajo v prazno.“

Samota in molk sta že v prvi pesmi, Hiša: „... Molk osvetljuje tvojo negibnost,/ ki jo privzameš po mrtvih./ Samota te načenja kot zeleni volk.“ Življenje je kot dolga noč in človek stoji sam pod nebom, beseda, ki bi dajala življenje, „še ni rojena iz človeških ust,/ ker z njo občujejo le sence.“ Ob slovesu preglasi vse drugo — „beseda molka“. Človek beži v naravo, k morju na sobotni oddih, v nedeljo pa se vrača še slabši, še bolj zagrenjen „v votle predore vsakdanjega dne“. Nenadoma se zavemo, da tudi naša beseda ni prava, da je pomanjkljiva, plitva. Tudi o tem je pesnik dejal: „Vselej znova namreč doživljam svojo lastno nemoč, ki jo hkrati občutim tudi kot krizo jezika, ko skušam z njim to bivanje in to usodo ubesediti, ju spremeniti v logos in jima dati tisto silo in pomen, ki ga imata zame zunaj besed.“ (Knjiga 66, str. 82) Zato se pesnik tako trudi za ustrezni izraz, kar dokazuje zlasti jezikovno dovršena Usoda.

Iz samote in molka izhaja še tretji pojem Grafenauerjeve pesniške izpovedi, in sicer razpadanje, izgorevanje, izničenje človečnosti. Samo nekaj verzov o tem: „V zublju molčanja izgoriš do kraja... Ugrezam se v duh prsti, ki v njej razpadam... Najin dih v mrazu je kot prah, kamor se povrneva... Razhajaš se v sebi, in kot da si mrtev, ti mah prerašča odprte oči... Ležim na dnu, kamen mi rase v prazni roki.“ Vse to pesnika boli, da sploh živi, da biva, da je, kot toži v pesmi Sem: „Kot nož vstopa vame bolečina, da sem.“

Zaključek zbirke ne more biti drugačen kot pesimističen, logičen potek vseh dosedanjih ugotovitev in izpovedi. Pesnik samo ugotavlja, opisuje in ne vidi nobenih možnosti za rešitev iz samote, molka in razpadanja. Nič se ne upira temu stanju, samo strah ga je (npr. Strah). To je eksistencializem!

Oblikovno so verzi izbrušeni, posejani z izvirnimi primerami in ritmično zvočni.

Jože Šmit, LIRIČNA POSTILA. Šmit je v tej knjigi izbral najboljše pesmi iz dosedanjih zbirk (Srce v besedi, 1950 — Dvojni cvet, 1953 — Trepetlika, 1963) in jim dodal nekaj manj znanih in neobjavljenih; vsega je na 82 straneh 68 pesmi, razporejenih v štirih ciklih.

V prvem ciklu označuje sam sebe: „Tipljem v globočino,/ a ne najdem dna,/ hotel bi v višino,/ a nikjer vrhà.../ Zmerom, zmerom,/ bom le hrepenel,/ sklonjen nad izvirom / v žeji koprnell“ (Spoznanje) Ves je obupan, žalosten in osamel. „Samo od spominov živim / in od pričakovanja.“ Njegove „uboge, uboge roké ničesar ne morejo“. Človek ima samo eno pomlad, eno samo poletje, eno samo jesen in smrt. Vse ga je zapustilo, ostale so mu le ptice selivke „in sive, v megli čemeče dalje“. Že dolgo je „premagan in strt“. Človek postaja robot in se več ne pozna.

Vse te pesmi so kratke, po dve kitici, verzi kratki, pogosto rimani. V njih je toliko žalosti, ki pa je pristna in doživeta, nekaka intimna izpoved razočaranega človeka, ki ga boli neurejeno in kratko človekovo življenje. Vsa narava se obnavlja in ponavlja, le človek ima samo eno pomlad, nato pa dokončno smrt, toda z našo smrtjo se ne bo na svetu nič izpremenilo.

Drugi cikel je dvodelen: v prvem delu govori o zemlji, ki je „ne moreš pozabiti“, vse skupaj je nekak slavospev kmetu, zemlji in njeni rodovitnosti. Sledi osem pesmi Partizanski ognji, kjer opeva svoje življenje med partizani.

V tretjem ciklu poje o ljubezni, največ v ciklu Šola ljubezni — kjer so zbrane nekatere ugotovitve o ljubezni.

V zadnjem ciklu poje o težavah sodobnega življenja. Pesmi so mračne, brezizhodne — kakor pri večini mlajših sodobnih pesnikov. V Zlu stoletja pravi o sodobnem človeku, da „gnan od strahotne nevere / v smisel želja in sanj / tekal boš mimo življenja / in znova se vračal vanj“.

Zbirka je torej sad tridesetletnega ustvarjanja in dobro prikazuje Šmitov pesniški svet in razvoj. Avtor vsebinsko ni posebno obsežen, poje o tem, kar boli današnje ljudi, toda poje mehko, nekoliko otožno in mestoma preveč pesimistično. Šmit je izdal to leto še eno pesniško zbirko, in sicer je to:

LIRIKA ČASA. Pesniška zbirka, založba Borec. V njej je zbral lirične izpovedi, ki so nastale v letih 1941-45, ko ga je vojna najprej pognala po svetu, nato pa pripeljala k partizanom. Zato poje o domači zemlji, o partizanskih bojih in medvojnih doživljajih. Način izpovedi je podoben kot v prejšnji zbirki.

Lojze Krakar, UMRITE, MRTVI. To je drobna knjižica (38 strani) pesmi o nemških uničevalnih taboriščih, ki jih je avtor na lastni koži občutil. O njih pravi avtor, da so mu „nastajale ves povojni čas“, zbirka „noče biti samo obračun s spomini, temveč lirični memento, pesniško dopolnilo nedavne zgodovine“; v pesniku in vseh se neprestano oglašajo glas: „umaknite se, mrtvi, v svoj častni spomin, nas

pa pustite živeti — če bomo živeli v preteklosti, nam lahko kdorsibodi izpulil iz rok krmilo sedanjosti“.

Pesmi so pretresljive slike takratnega življenja in po skladnosti izraza in izpovedi se odlikujejo: Balada o liričnem uporniku, Auschwitz, Križev pot, Vsi moji otroci in V dolini rož. Zbirka je dobila Kajuhovo nagrado.

Jaaz Juvan, POTOPLJENI MESEC. Na 70 straneh je mladi pesnik zbral 49 pesmi in jih razdelil v sedem skupin. V njih poje o ljubezni, sprva še otroški, nato fantovski, potem o sebi, ki je sam in ga vsaka noč potisne bolj k zemlji. Ko se zbudi, „nazdravlja bolečinam,/ ki me bodo / zapustile,/ in sem srečen,/ da sem jih spoznal.“ Dokler je sam, ne more ničesar, grebe „v izsušeni pesek / svojih mrtvih / dvorišč“.

Najbolje je označil sebe v pesmi, ki je dala zbirki naslov: „Kot utrujeni potnik,/ kot onemogla ptica,/ kot ranjena žival / teče nocoj reka,/ reka / s polnim naročjem / blestečih rib.// Z zlomljeno črto / jesenskih vrb / in z orumenelimi trakovi / vodnih trav / je ovila blede telo / utopljenca.// S peskom v ustih,/ s peskom v očeh / in z mahom samote v kotanjah srca / sem stal na bregu / in gledal / njeno / skrivnostno / početje.“

V naslednjih ciklih poje o sodobnem svetu, o drevesih, pticah, vetru, samoti in podobnem. „Sam hodim skozi noč.“ Pozabi na vse, kar si izgubil, ostane ti vedno „majhna,/ nepodkupljiva misel, da si“.

Zbirka je še vsa v mladostni rasti, v iskanju lastnega sveta in izvirnih liričnih lepot. Teži k zunanji in notranji urejenosti in uglajenosti, plemenito nežna je, topla, precej melanholična, a ne tragična. Metaforika je barvita, govornica kultivirana.

Franci Zagoričnik, AGAMEMNON. To je prva pesniška zbirka Francija Zagoričnika, ki se je rodil leta 1933 v Dugi Resi na Hrvaškem, prišel s 14 leti v Kranj v tekstilno tovarno, se izobraževal sam, začel sodelovati s pesmimi v revijah in sedaj živi kot svoboden umetnik v Kranju.

Zbirka (70 strani) je razdeljena na pet ciklov; v njih govori o smrti, o Hirošimi, o iskanju samega sebe, o razpadanju, o nerazumevanju v sodobni družbi, sledijo Variacije na Hölderlinovo temo, Sveder, sestavljen iz 12 plasti, in Vedra katedrala, zgrajena iz prelu-dija, fuge in sekvence. Konec trdi, da „ni smrti,/ ampak je luč“.

Pesnik je po obliki zelo oseben, izumetničen, poslužuje se raznih tiskov, išče obliko in skoro vedno je brez vsakega ločila. Kaže, da je preveč iskanja in „modernosti“ za vsako ceno. Vsebinsko se drži priljubljene teme o stiski sodobnega človeka, o nerazumevanju: „vedno težje je najti pravo besedo“, obupan je in osamljen in rad bi našel izhod iz vseh teh težav. Zbirka je zelo začetniška, mošt, ki vre, manjka ji vsebinske in oblikovne tehtnosti in dozorelosti.

Marija ... Madaršič, UGASLA LUČ. To je izbor iz njenih dosedanjih zbirk (Pesmi izpod Snežnika, 1950 — Človek in zemlja, 1953 — Nalomljena veja, 1957), 30 pesmi pa je novih. Izbor je pripravil Lino Legiša za pesnično 50-letnico (rodila se je 1914 v Starem trgu pri Ložu) in napisal spremno besedo. V njej je opisal pesnično življenje, ki je bilo ves čas trdo: že pred rojstvom ji je umrl na bojišču oče, mati se je drugič poročila; v šole ni mogla, ampak se je sama izobraževala in začela zlagati pesmi. Odkril jo je pisatelj Čampa in skupaj z Bogomirom Magajno sta jo 1939 spravila v Ljubljano v službo, toda med okupacijo je morala spet domov, za kratek čas prišla v tržaške zapore, po vojni je delala pri raznih časopisih v Ljubljani, zaradi šbkega zdravja pa se je vrnila domov. Ko ji je umrla mati, se je spet preselila v mesto.

V knjigi je na 111 straneh 73 pesmi, ki so razdeljene v sedem ciklov. V prvem — Kot voz pod klancem so zdrdrali strelji — so medvojne pesmi: „Spet je pomlad. Vse, vse je kakor lani./ Le mi, le mi smo v suženjstvo prodani.“ Mati poje sinu uspavanko: „Sinec, ne jokaj, sinec, zaspi./ saj se tvoj očka zate bori.“ Sledi pismo na Silvestrov večer iz ječe, mrtvemu komandantu, mrtvi tovarišici, ob ustrelitvi pisatelja Čampe, v spomin Nikolaju Pirnatu in še nekaj drugih. Vse te pesmi so „programsko realistične“, preproste, bolj opisne kot izpovedne.

V drugi skupini — Predahni me, pomlad — so pokrajinski pejsaži, podani predmetno nazorno, kakor bi izšli iz kake Levstikove šole; npr. Vrbe: „Dan na dan v vodi se gledajo,/ v vodi kristalno čisti,/ in ko se v novembru oblete,/ odplavajo drobcemi listi.“ Iz tega cikla v naslednjega — To je moj svet — je kratek korak. Ta svet je opevala zlasti v prvi zbirki Pesmi izpod Snežnika, pozneje pa še večkrat. V njem kraljuje Snežnik v svojimi prostranimi gozdovi, Cerkniško jezero s svojim življenjem v različnih letnih dobah, kmet pri trdem delu na kraški zemlji, brinje, vaško pokopališče in različne rože. Lino Legiša je zapisal: „Na to pokrajino je najbolj navezana, zrasla je s skalami, z brinjem in burjo, ki gospodarji po teh revnih golotah. Taka ubožnost zemlje in trdo delo na nji, pa še skušnja, ki jo je prineslo življenje, je porajala v nji osnovno etično resnobo. Pomagala ji je... razumevati druge. Ta okolica je še posebej živo budila ali spremljala njena razpoloženja in spoznanja, jo tolažila in mirila, da je lahko manj trpko, pa tudi vdano spremljala usodo ali kdaj celo z občutjem srečne skladnosti v duši pogledala v lepoto narave...“

Kako realistične in nazorne so te pesmi, vzemimo za zgled Prvo jesen: „Po njivah tiho ajda se razcveta,/ Snežnik se je zakopal v megle sive,/ po vrtovih že zorijo slive,/ pastir po gmajnah za živino leta./ Objema nas zamolki vonj otave,/ v sto barv so se čez noč odeli griči,/ po zvonikih zbirajo se ptiči,/ da bodo odleteli čez dobrave./ Upognile so se jablane globoko,/ obložene s svojo sladko težo,/ med vejami je pajek spletel mrežo,/ nekdo je svet objel z ljubečo roko.“

V naslednjem oddelku poje o materinem obrazu, njeni in očetovi smrti in svoji sobi. Te pesmi so osebno prizadete, a zelo opisne in malo razgibane.

Najbolj osebna je v petem in šestem ciklu, ko govori o ljubezni — Le tiho, tiho, kaj bi govorila — in mrtvi ljubezni — Jok dveh sre. Te pesmi se ji prelijejo „v tekočo pesemsko, skorajda pevno oblika. To so hipi, ko zamenja nepotešeno čakanje tiha, blaga sanjska omama ob ljubem, ko se ustvarja zaupna, zarotniška skrivnost med dvema in sta oba razigrana kakor otroka, pa tudi neskušena kakor otroka in se zato bojita ljudi, ki jim nista kos. V urah ljubezni so prižgane vse zvezde in so jima zaveznice, kakor je tudi noč z mesečino ali razcvetajoča se pomlad s sanjami, ki jih budi.“ (Legiša)

Kakor je bila ljubezen lepa in opojna, tako je njen konec obupen. Ostala je sama in „počasi, kot voda s korita,/ vame brezup pada“. Sprašuje se: „Kje je žalosti meja?/ Ni ji videti dna.“

Pesnico je zajela žalost — Mene je zajela tema — pravi v zadnjem ciklu: nikoli ni bila srečna; ko bo umrla, naj jo pokrijejo z rjuho, ker ne bo več ona; naj pride smrt, ker je pripravljena nanjo; utrudila se je biti človek: „Laž/ mi je nastavila zanko na vrat./ Breme krivice/ me je pritisnilo k tlom./ Utrudila sem se biti — človek —.“

Pesmi Maričke Žnidaršičeve so tople, nazorsko jasne, skoraj ljudsko domače, oblikovno slone na tradiciji, vendar je jezik sodoben, sočen, primere realistične. Daleč so od večine sodobnih slovenskih pesnikov, zato jih ljudje razumejo in berejo. Legišev uvod je izčrpen in lepo predstavlja pesnico in njeno delo.

Ada Škerl, OBLEDELI PASTELI. Pri Lipi v Kopru je izšla druga pesniška zbirka Ade Škerl, vsega 39 pesmi na 53 straneh. S prvo zbirko — Senca v srcu — je 1950 preusmerila tedanje slovensko pesništvo, ki se je izživljalo v znamenju družbeno aktivistične retorike. Nova zbirka je razdeljena v štiri razdelke: Popotni krokiji, Status febrilis, Zgovorni molk, Mrtva žena.

V prvem ciklu so zbrani meditativni utrinki s potovanja po Grčiji, bolj poetizirani potopisni drobci kakor pa resnična doživetja in pesniške ustvaritve. Drugi cikel obsega ljubezensko liriko, ki je pretresljiva odpoved in resignacija žene, ki več ne verjame v ljubezenske utvare, ker „z oči so zdrsnile mi svetle sanje“; kljub temu pa še vedno hrepeni po ljubezni in išče njeno pravo podobo. Tretji oddelek zajema sodobno življenje, ki je sestavljeno iz minevanja, trpljenja, razočaranja, ki jih je pesnica doživela in ki so bila tako trpka, da je prišla do prepričanja, da je „Prevara vse. Vse je igranje.“ Zadnji oddelek je posvečen mrtvi materi.

Škerlova je v tej zbirki ostala zvesta sama sebi, le da je vsebinsko razširila obzorje svoje lirike, vendar je najbolje uspela v drugem in tretjem oddelku, ki ji je bil že v prvi zbirki najbližji. V teh dveh oddelkih je pristna, močna, resnična in večkrat pretresljiva, tu je vsa njena emotivna in tudi izrazna moč. Šibkejše je v zadnjem oddelku, ker je tu preveč čutiti Gradnikovo šolo. Poleg Žnidaršičeve pa Škerlova dostojno predstavlja sodobno slovensko žensko liriko.

Miško Maček, UJETI KRIK. Miško Maček, ki je le psevdonim za Karla Smolleta (roj. 1944), član koroškega dijaškega društva Mladje, je v samozaložbi s pomočjo Janežičevega sklada pri Mohorjevi družbi v Celovcu izdal to prvo pesniško zbirko na 57 straneh.

Vsebinsko je zbirka tako kakor večina ljubljanskih: sodobni človek v tesnobi, zemlja se mu umika izpod nog, živeti mora med notranje gluhi in mrzlimi ljudmi, nad glavo izgublja streho, končno pa tudi sam postaja prazen in izvotljen — skratka, s tujo besedo — sodobna alienacija.

Nekateri pesniki se pred tem svetom zapirajo doma, Maček tudi tega ne more, kakor pravi v Nočni: „nikoli ne bom našel domov / moji koraki udarjajo / v zadnja pisana okna // nihajo skozi ceste / se širijo nabrekajo // človek razpnem pijane roke / in bičam naglušna ušesa // okrog in okrog / se igrajo krogi / kupi bežečih oči“. Njegova pot je težka, kajti „na mojo pot visijo roke / vroči ostri loki / prsti dregajo v oči / vrtajo v ušesa v usta / brazdajo lice/ na čelu za hip postojijo/ nohti se zarijejo v obraz/ in iztrgajo kri / mesec se zagriže / v konice vej“.

Tu pa tam je zaslediti še koroško stvarnost, zlasti strah pred narodno smrtjo: „postajam na cesti / izletniki s široko limuzino / spihnejo vsak hip / plast moje zemlje / izpod nog / kmalu ne bo tal/ in jaz se bom pogreznil“. Sicer pa je izrazito koroške problematike zelo malo, ker je pesnik odločno zavrzel vsako tradicijo in vzore: „pa ne svetite za menoj / da najdem sam si pot / si sam iz kremenjaka zbijem / svojo luč“. (Na večer)

Pesmi so trpke, hoteno moderne in o njih pravi kritik Mitja Mejak: „Zbirka je prvenec in opisana doživetja niso vselej prečiščena ali dozorela. Včasih ostajajo na ravni sentimentalnosti ali melodramatičnih položajev (npr. Polnočni ples), drugič zaidejo v preveč znane literarne oblike, tretjič silijo v hudo naporene metaforične pogruntacije (npr. Sen se, Oblaki bodo).“

Oblikovno je zbirka brez vseh ločil in velikih črk — manija, ki ni nova (glej npr. Zagoričnik in drugi pred njim). Izraz je ekspresionističen in premalo osebno.

Niko Darle, TIHOŽITJA. Na enak način kakor Maček je izdal svojo prvo pesniško zbirko Niko Darle, ki se v resnici piše Erik Prunč (roj. 1941), prav tako član Mladja.

Zbirka je razdeljena v več ciklov: Leto, Ciklopi, Kralj Matjaž, Pesmi Miklove Zale, Žalik žene, Jutra, uvodna Sinja pesem in končni Mutec. Prvi cikel obravnava letne čase, cvetoče jablane, izsušeno reko, dež itd. To so lepa tihožitja. Sledijo osrednji trije cikli, ki so posvečeni Koroški in njenemu boju za obstoj. Ciklopi imajo podnaslov „Koroška 1964“, ko so praznovali 550-letnico zadnjega ustoličenja koroškega vojvode v slovenskem jeziku, pa zaradi nemškega nasprotovanja niso smeli do vojvodskega prestola. Koroška stvarnost leta 1964 je po pesnikovih besedah naslednja: „Prihajajo s kovinastimi koraki,/ s kričečimi zastavami dolgih, daljnih / pohodov, z naličniki iz lepakov,/ s pogledi iz mrkih dobovih kamnov.“ Toda

med temi ciklopi je treba živeti: „Nazaj ni poti,/ mornarji, tu,/ na obali/ moramo najti vasi.“ Treba se je boriti za obstanek, je nesmiselno verovati v Kralja Matjaža, ki bo vstal in s svojo vojsko premagal narodne sovražnike. Pesnik ga sesuje v prah (že Cankar je povedal v Potepuhu Marku in Kralju Matjažu, da je umrl), oklene se tradicije Miklove Zale, ki jo je hrepenenje po domačih krajih prignalo iz daljine Turčije. Prav tako žrtvovanje je potrebno za obnovo in ohranitev domačega ognjišča.

Zadnja dva cikla sta bolj osebnega značaja, jedro sta noč in tema, cilj pa je obema jutro. V obeh je mnogo simbolike, ki lahko kaže tudi narodovo usodo. Prunčeva osebna izpoved pa je podana v zaključnem Mutcu: „Rišem neme črke v pepel./ Diham tišino vasi pogorele./ Žejo pijem ugaslih ognjišč./ Iščem s prsti bolnih rož.// Sinja beseda je mrtev meč./ Gluhe oči ne pregrizejo mraka./ Nadnje se sklanja jalov večer./ lačen sveže sredice jutra.“

Vsebinsko so Tihožitja enotna, prav tako oblikovno. Vse pesmi imajo eno samo obliko: po dve štirivrstičnici, ki imata lahko različno dolge verzice. Izraz je skop, nekoliko ekspresionističen, večinoma naraven, izpoved iskrena in topla. Če primerjamo Tihožitja z Mačkovim Ujetim krikom, vidimo, da je med njima ogromna razlika, čeprav sta obe zbirki iz istega okolja in sta pesnika prijatelja.

Rudi Miškot, JANTARNI GROZD. Mladi pesnik je izdal svojo prvo pesniško zbirko v samozaložbi, vsega 28 pesmi na 32 straneh. Sam je označil svojo zbirko takole: „Besede, besede, besede,/ plohe zgubljenih besed;/ četudi so vse izgubljene —/ do konca med njimi razpet.“

Zbirka je precej otožna, saj: „Vsako jutro smo bliže zemlji,/ vsak dan bolj po zemlji dišimo / in vsaka noč nam prinaša / močnejše šumenje suhih rož.“ Svoja srečanja in razočaranja v sodobnem neurejenem svetu podaja pesnik z lepimi podobami iz narave, kjer nastopajo ptice, rože, slap, drevje, veter itd. Govori tudi o taborišču in nasilnikih.

Zbirka je po svoje zanimiva in obet v nadaljnji razvoj.

Smiljan Samec, MIMOGREDE, bodice in satire. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, str. 144. Avtor je več kot četrt stoletja spremljal slovensko gledališko življenje kot operni dramaturg, prevajavec, gledališki publicist in upravnik Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Vzporedno je pisal bodice in satire, ki se nanašajo na gledališko življenje, ljudi in razmere ter niso posebno ostre, večkrat so nekoliko dolgovезne in prisiljene.

Zbirko poživljajo karikature gledaliških igravcev Boruta Pečarja, na koncu je kratka Spremna beseda Dušana Moravca.

Vinko Rode — *Tine Debeljak ml.*, PESMI IZ PAMPE. Pri Mladinski vezi v Buenos Airesu je izšla pesniška zbirka dveh avtorjev, Rodeta in Debeljaka ml. pod naslovom Pesmi iz pampe.

Rode je dal svojim pesnim naslov Osnovne misli in jih razdelil v cikla Jeseni in Poleti, skupaj 20 pesmi. V prvem oddelku poje o svojem odnosu do sveta, o svojem razpoloženju v tujini. Osnovno občutje je samota, ki je „grenka pijača“, a močna; „nekje v duši je prazno mesto“; srce je „polno golazni prabitne“; nobene opore ni od nikoder in siv svet je ves mrzel. Sprašuje se: „Kaj je čas, kaj vekovi, / kaj življenje, kaj smrt?“ Včasih gre še vasovat v stari hram, „da se naužijem tesnobe“. Tako rad pa bi se rešil tega: „V neznane svetove si želim, / tja, kjer ni bóli, / kjer ni greha, / kjer ni slabosti. / Tu pri nas je tako žalostno, / tako otožno sonce / in tako čudno prazen prostor. / Drenjamo se v gneči, / pa je vsak sam, / v svoji boli zapuščen, / v slabosti preziran. / Rad bi šel domov, / tja, kjer je čas bogat / in je življenje zaokroženo / in prostor odmerjen. / Tukaj so vse poti neskončno ravne. / Čim dalje greš, dlje ti kažejo... / Ni mejá, da bi bila čustva varna / in misli odporne. / Vse je razgubljeno v neizmerni planjavi, / v ploskvi ravni.“ (Tri samotne, II.)

Drugi oddelek — Poleti — je intimnejše osebni, išče svojo podobo, „svoje središče“; „odprl bi se rad transcendenci“, rad bi bil „sam v svojem središču“; njegova usoda je, da „po lastni nevezani volji“ kljubuje „bogovom in besom“. „le sebi ne morem“. V njem je ves svet in sam je „bog v času“. Človek razume vso naravo, le brata težko, ker nima časa za odgovor, ki ga terja življenje: „Današnji človek je vprežen / in ne ve, kdo mu napenja vajeti. / Naprej!“ Kdo bo pesnika „vodil v notranjost, / v pravire umevanja — luči? / V začetku bila je Beseda...“ Ves dan je bil zdoma, grešil je zoper Boga in zgrešil „pot v svoje pravire“: „Boleča je / ta odtujenost samemu sebi, / ali Tebi. / Ne daj, Bog, / da bi bil dvakrat begunec.“ In zaključek: „Bog je dober! Bog je vse!“

Rode torej poje o sodobni bolezní osamelosti, nekomunikativnosti, v drugem delu pa mrzlično išče svojo podobo in svojo pot do Besede, Boga. V izrazu se pesnik drži realističnega načina podajanja, besede so sicer izbrane, vendar naravne in brez iskane modernosti.

Tine Debeljak ml. je dal svojim pesnim naslov Homo viator in je prav tako prispeval 20 pesmi in črtico Pampa.

Tudi Debeljak toži o nerazumevanju med ljudmi, saj „hitim med sencami, / med mrtvimi ljudmi“, boji se mrtvih senc in zvečer, „ko vstajajo duhovi, / sem sam / in se bojim // sebe.“ Truden in žejen je ljubezni, samo spokojna Skalca v dolini sredi narave mu nudi občutek, da je „doma ob krušni peči“. To je njegov skriti zaklad, ki ga „spominja na daljnih poteh na življenje in mir“. Zvečer lete labodi „preko temnomodrih vod / v trudno sonce / onstran pampe“. Z njimi hrepeni tudi pesnikovo srce „tja onstran v sonce“. V očeh ga teži „dvom in odseva suha pampa“. Pampa gori v suši in pričakuje dežja, „tudi jaz v samotnem srcu pričakujem“. V pusti ravni potuje za soncem in „na dolgi poti / me živi le vera / v stisk dlani, / v objem ljubezni / belega miru. / In upanje...“ Samo pampa „trpi z meno“ in mu daje s svojimi daljavami miru: „Ni me več strah: / saj sem zaupal planjavam / hrepenenje srca / in pampa me spremlja

zvestó / ter mi vodi stopinje, / pa še na pot mi je dala / miru.“ Z nog si je otresel prah in stopa v svoje kraljestvo, „silnejše in bogatejše od drugih“. „Kaj bi ostajal pred durmi / in čakal v zatišju na smrt! / Saj z vsako stopinjo se bližam / obzorju in sebi, / bogatejši za korak / in bolj v sredini / sveta.“

Debeljak je manj otožen od Rodeta, z večjim pogumom se sprijemlje z življenjem, bolj zaupa naravi, pampi, ki ga s svojo neizmernostjo pomirja, tudi sam v sebi je bolj urejen in močan. Njegovi verzi kažejo v oblikovnem pogledu večjo razgledanost, večjo umetniško dovršenost, iz njih odseva predvojna ekspresionistična metaforika. Čeprav ima kot Rode svobodno obliko, je ta bolj razgibana in mnogo-
vrstna.

Zbirka *Pesmi iz pampe* vnaša v slovensko liriko nov svet, argentinsko pampo, velemesto in življenje med tujci, ki so še bolj zaprti kakor rojaki. Jedro knjige pa je stiska sodobnega človeka, ki je po vsem svetu enaka.

Zaradi popolnosti je treba omeniti še pesniško zbirko, ki je izšla letos, a z letnico 1964; to je:

France Filipič, NEBO ZA ŽEJNE OČI. Mariborska Obzorja, 78 strani. To je tretja avtorjeva zbirka (Viharna leta, Ptice letijo v daljavo) in je dobila Prešernovo nagrado. V njej je razširil motiviko in moderniziral govorico. Najboljše so osebno izpovedne, kjer je čutiti dosti trpke bolečine, pa naj bodo resne ali samo ironične, ljubezenske, razmišljanja o pesniškem poklicu, poslanice prijateljem, manj posrečene so tako imenovane angažirane pesmi.

II. PRIPOVEDNIŠTVO

Pripovedništvo se je obdržalo na višini prejšnjih let in ni dalo nobenega dela, ki bi očitneje izstopalo. Ponavljajo se vedno ista imena, le snov se nekoliko spreminja, postaja kritičnejša do prvih povojnih

R o m a n i

Romanov je izšlo tega leta 11, kar je dovolj, če primerjamo povprečno letno žetev na tem polju. Njihova podoba je naslednja:

Smiljan Rozman, BRUSAČ. Avtor spada med najnadarjenejše mlajše pisatelje in se je lepo uveljavil z romani in novelami. Brusač je prekmurski cigan Štefan Matuš, ki je že toliko napreden, da več ne hodi z vozom po svetu, ker se je že njegova družina stalno naselila. Med vojno je bil pri partizanih in se hrabro boril, zato so mu

po vojni ponujali različne službe po pisarnah, za katere ni bil usposobljen, vendar bi si jih bil zaradi zaslug lahko izbral in obdržal, kakor so napravili njegovi soborci. Postal bi bil ugleden mož, oblastnik, toda njegovi ideali so bili skromnejši: po duši je bil pesnik, glasbenik, hotelo se mu je svobode in sonca, zato bi bil rad igral v kakem kavarniškem orkestru. Druga njegova želja pa je bila, da bi nastopal v cirkusih kot metavec nožev. Ni pa mogel dobiti lepe deklice, ki bi jo privezal na desko in okrog nje metal nože.

Ker v Prekmurju ni mogel uresničiti svojih želja, je vzel brusilni voziček in jo mahnil v Ljubljano. V mestu pa doživlja sama razočaranja: najprej ga ustavijo po vrsti trije miličniki, ko je skušal na prepovedanem mestu prekoračiti cesto, in mu poženejo toliko strahu v kosti, da se sam sebi čudi. Med vojno je neštetokrat prekoračil cesto, ki so jo varovali Nemci, a se nikoli ni bal, da bi ga ujeeli ali ubili. „Zakaj zdaj bolj trepetam za petsto dinarjev, kot pa takrat med vojno za življenje? Takrat si bil v sebi prepričan, da se boš izmazal. Zdaj pa je drugače. Ko zaslišiš piščalko, že veš, da boš plačal. Tu ni kaj misliti.“ Tako Štefan neprestano modruje pri sebi, naj bo brez dela, naj brusi nože. V tem je zelo podoben prekmurskim junakom Miška Kranjca, ki tudi neprestano razmišljajo o vsem mogočem, najrajsi pa o življenju. Štefanovo razmišljanje je toplo, splošno človeško, na življenje gleda z odprtimi očmi, zato vidi marsikaj krivega, marsikaj se je v življenju zasukalo drugače, kakor pa so govorili med vojno v gozdovih.

Najprej najde Štefan prijatelja in muzikanta Šandorja, ki mu je pred odhodom iz Prekmurja obljubil, da mu bo preskrbel mesto v kakem orkestru. Toda ta se je poročil z bogato vdovo, propadlo plemkinjo, ki je bila tako ljubosumna na njegovo igranje in nezvestoba, da mu je razbila prste in znorela. Nato je poiskal sestro Tilo, ki je bila pevka v nočnih lokalih in prijateljica nešteti kavalirjev. Zadnji, na katerega se je obrnil, da bi ga spravil v kako skladišče, je bil ravnatelj Andrej Plečko: Štefan ga je med vojno več mesecev skrival doma in zaradi njega so Nemci zažgali hišo z očetom in materjo. Pri partizanih mu je rešil življenje, toda Plečko se mu je najprej skrival, nato pa mu je vrgel v obraz, da s cigani ne mara imeti nobenega opravka. Štefan je še zvedel, da je Plečko zapejnal njegovo sestro Tilo in jo zavrnil z nezakonskim otrokom. Razumevanje je našel le v predmestni krčmi, kjer so se zbirali mali ljudje in upokojenci-reveži.

Štefan ni našel nobenega smisla, da bi vztrajal v mestu, ki ga je odklonilo, vse življenje se mu je zamajalo v temeljih. Skočil bi bil v vodo, če bi se ne bil pravočasno spomnil „dobrih časov“ v rodnem Prekmurju; zato se vrne v domačo vas, kjer so ljudje še vedno „nekdanji“, kjer je še košček razumevanja. Ta vrnitev je pravo zmagoslavje.

Na videz je Rozmanov roman *Brusač* preprosto delo, vendar pa je vsebinsko bogat in lepo prikazuje sodobne slovenske razmere. Avtor je pred bravcem razgrnil celo galerijo ljudi, ki segajo od siromakov, ki jih je življenje potisnilo ob rob životarjenja, preko delavcev, sedanjih in nekdanjih meščanov, do uradnikov, godcev in pevcev, upravnikov in ravnateljev. Vsi so prikazani v njihovem vsakdanjem okolju,

zunanje in notranje, vendar samo toliko, kolikor dopolnjujejo brusačevo okolje. Pisateljeva beseda je pri njihovem slikanju umirjena, pretehtana, čeprav je stalno čutiti, kako je nezadovoljen z razmerami in ljudmi, ki jih predstavljajo. Kritičnik Mitja Mejak je zapisal, „da se je Rozman z Brusačem močno približal tistemu ustvarjalnemu kritičnemu odnosu, tistemu družbenemu in moralnemu realizmu, ki bi vsaj po moji sodbi moral dominirati v sodobni literaturi“.

Kljub umerjenosti pa nekatere stvari v romanu motijo, ker ne spadajo nujno vanj. Štefan že prvi večer v predmestni krčmi osvoji natakario Marto, čeprav ima ta fanta in potem brusača več ne pogleda. Šandorjeva žena, bivša plemkinja, je preveč patološko obremenjena in pretirano karikirana. Pisatelj se ni poglobil v njeno tragiko, ki jo predstavljajo spremenjene razmere in poroka z mladim in nezvestim ciganom, zaradi česar jo je lastna hči zavrгла. Tudi Tilino razmerje s Plečkom je odveč, ker je mož že brez tega dovolj nesocialen, netovariški, dovolj ravnateljski. Na vsak način pa je Brusač nov korak v napredku tega mladega in nadarjenega pisatelja.

Smiljan Rozman, RUSEVINE. To je drugi Rozmanov roman iz leta 1965. V njem se je povrnil v medvojna leta, ki jih je opisal že v romanu *Nekdo* in noveli *Zaklonišče*. O romanu se je sam takole izjavil: „Ne bi mogel reči, da sem znova oživil grozo tistih dni. Ta groza je bila ves čas v meni prisotna in je prisotna še zdaj... V tem romanu sem skušal razčleniti nečloveški sistem nacionalsocialistične stranke, nacistov.“

Roman se godi v Mariboru v napol porušeni hiši in njeni okolici, prav tako močno zbombardirani. Osrednji junak je Maks, ki izgubi med bombnim napadom mater in dekle v istem zaklonišču, v katerem ostane sam nekako čudežno živ. V sosesčini so sami mali ljudje in ti na pretresljiv način ponoči pokopljejo Maksovo mater. Izmed njih izstopajo: gospod Filip, nekak „izumitelj“ trpežne opeke za povojne gradnje, šerif, obveščevavec, ne posebno nevaren, gospa Gertruda in blockenführer.

Dogodkov je v romanu zelo malo. Prvi del se vrti okrog posledice bombardiranja in pokopa Maksove matere, drugi del okrog dveh atentatov, ki jih napravita Maks in Filip ter tudi sama umrjeta. Ostalo so razmišljanja in razpravljanja o medvojnih razmerah.

Roman Ruševine ne prinaša v Rozmanovo ustvarjanje nič novega in je slabši od romana *Nekdo*. Dobro so orisane le nekatere osebe, zlasti Filip, Gertruda in šerif.

Janez Svajncer, ULICE BREZ LJUBEZNI. To je drugi roman izrazito štajerskega pisatelja iz povojnih let in tudi ta roman — kot Rozmanov — se godi v Mariboru. Toda vsi nastopajoči niso pravi meščani, v mesto so prišli v povojnih letih, ko jih je pritegnila razvijajoča se industrializacija. Po duši in srcu so kmetje, ki so se odtrgali od zemlje, katera pa jih stalno vabi in kliče, zato se niso vzrasli v mestno okolje. Žive svoje skromno življenje in sanjajo o tistih mest-

nih prednostih, ugodnostih in lepotah, ki so jih v prividu gledali skozi ozka kmečka okna, ko sta nad njimi še bedela oče in mati in skrbela za njihovo varnost. Zlasti dekleta pa vneto iščejo ljubezen, toda na mestnih ulicah je ne morejo najti.

Pisatelj se je poslužil ekspresionistične tehnike naglo menjavo-jočih se prizorov in na videz, a tudi stvarno, nepovezanih zgodb, da bi mogel razgrniti čim širšo podobo morale sodobnega mesta. Gre za neke vrste kolektivni roman, ki naj pokaže, kako v sodobnem tehničnem svetu primanjkuje ljubezni, torej tezni roman, ki ima namen obde-lati določeno vprašanje.

Za nosilce zgodb je vzel pisatelj nekaj deklet in fantov, vendar tako nepovezano, da se vsi med seboj niti ne poznajo. Najvidnejša je Nada, ki je prišla kot dentistka iz Ljubljane in se z njenim prihodom roman začenia. Že prvi dan se mora spoprijeti z vprašanjem stanovanjske stiske, saj ni za nobeno ceno dobiti primerne sobe. Ob njenem iskanju je avtor lepo prikazal nekaj družin, ki izkoriščajo pomanjkanje sob in se okoriščajo s stisko kmečkih deklet, ki delajo kot navadne delavke v tovarnah. Po dve spita na isti postelji, v nezdravi, mračni sobi, kjer si kvarita zdravje in od kodar hočeta za vsako ceno oditi, zato sta še bolj izpostavljeni zapeljivcem in izko-riščevavcem.

Nada ima srečo, da najde kar dostojno sobico pri skromni dru-žini Mežič, kjer se seznanj z dobrodušno gospodinjio, njenim možem žagarjem in čez čas tudi sinom vojakom. Njeno osrednje vprašanje je iskanje ljubezni. V Ljubljani je doživela tipično študentovsko ljube-zen, ki se je zaključila z nosečnostjo in izgubo otroka. Vsa ta zgodba je za dekle silno tragična, saj se ji je podrlo vse: dom, družina, zakon, materinstvo — vendar pa pisatelju ni uspelo, da bi zajel to dramo v vsej njeni resničnosti. Zelo malo je posvetil v Nadino duešv-nost, omečil se je le na njeno zunanje življenje, pohajanje s prij-a-teljicami in prijatelji, da sploh ne vemo, če kaj trpi. Na koncu pa se čisto nepričakovano in nepripravljeno poroči z inženirjem Mohor-jem, o katerem sploh ne vemo, če ga ima rada. Njeno odločitev je pisatelj takole utemeljil:

„Mohor Bezget. Inženir s urakso. Hodila je okoli bolj zamišljena kot vesela. Sama. Morala je biti sama, morala je vse še enkrat pre-misliti, da si ne bo pozneje očitala. Prišlo je nepričakovano, ni bila pripravljena. Vsaj takoj ne. Ne sme lahkomišelnostjo zapraviti prihodnosti. Navsezadnje si hoče ustvariti družino, imela bo otroka, enega, dva, ki jo bosta klicala 'mama'. Zmeraj ne more ostati sama, naveličana je priložnostnih srečanj. Navsezadnje si želi stanovanje, ne samo sobo z edinim oknom.“

Te besede so nepremišljene in računarske ter premajhen obet za srečo in dosmrtno skupno življenje. Toda če jih primerjamo z razgo-vorom na Nadini svatbi, postanejo jasnejše: „Statistično je dokazano, da se največ zakoncev loči v prvem letu skupnega življenja. Brane je drugo ali tretje leto poročen... zdaj pa govori, da v tem naglem času ljudje preprosto ne morejo ostati v zakonu. Razvoj tehnike je prinesel v življenje določene spremembe, ki se jim tudi zakonci ne morejo upirati.“

Druga junakinja je Klemena, ki se je skozi težko mladost prebila do delavke v mestu. Tudi tu naletava na same težave in nerazumevanja. V njenem življenju so se zvrstili trije moški, vendar še naprej išče, ker si želi kakor Nada stanovanje in se je naveličala priložnostnih srečanj. Tudi ona ne nosi v sebi vidnih sledov teh razočaranj in prevar, njene notranje drame ne občutimo, ker je pisatelj ni znal podati, čeprav se je na dolgo ustavljal pri njenem zunanjem življenju, zlasti v zvezi s tretjim ljubimcem Otmarjem. Na splošno pa je bolje izdelana kakor Nada in tudi življenjsko polnejša.

Tretja junakinja je Justika, ki že z imenom kaže, da je iz Slovenskih goric. Lahko bi se bila poročila z bogatim vdovcem v domači vasi, toda vleče jo v mesto, ker noče delati na zemlji, ki ji je treba streči „od zore do noči, ne samo osem ur. Iz kuhinje v hlev in od tam na polje in v vinograd. V delavnik in v nedeljo.“

V mestu je imela težave s stanovanjem, ljubezen z delavcem Cirilom se je žalostno zaključila: ko je odšla domov, da rodi njegovega otroka — ki je takoj umrl —, je Ciril izrabil priliko in pobegnil čez mejo. Justika se je spet odpravila v mesto in spet bo nadaljevala z iskanjem sobe in ljubezni, saj se zdi, da je obe razočaranji nista preveč potrli in tudi ne zmodrili; treba si je pač pomagati na bolje, kakor so si drugi.

Tem trem dekletom je pisatelj pridružil „veselo“ vdovo Olgo z dvema otrokoma. Ker že ima stanovanje, išče samo zabave in ljubezni in v tem je nenasitna. Pisatelj se ni posebno poglobil vanjo, saj o njej več pripovedujejo drugi, kakor pa da bi sama nastopala in se označevala s svojimi dejanji.

Štirim ženskam stoje nasproti štiri vidnejše moške postave. Največ prostora je pisatelj odmeril Otmarju Kelecu, ravnatelju neke tovarne, ki je tip mnogih poveljnih ravnateljev: do višjih hlapčevski, do delavcev valpet, čeprav je bil nekoč delavec. „Tukaj sem jaz gospodar.“ je njegovo geslo. „Delavsko samoupravljanje? Imajo ga, mar ne?! Komur ni po volji molk in disciplina, si lahko drugje poišče službo.“ Da je njegova tovarna nezdrava in nevarna, da se je naveličal žene in se hoče od nje ločiti, da ima dekleta in da krađe, to je po pisateljevem mnenju nekaj samo po sebi umevnega. Vendar pa ne prepriča, ker noben človek ni čisto črn. Njegova zgodba bi lahko napolnila celo knjigo, toda Švajncer ga je podal tako medlo in pristransko, da nas vse njegove težave ne ganejo (delavci ga vržejo na cesto in bo končal kot berač, da bo mogel piti), ker ne vidimo njegove prave človeške strani.

Zanimiv in po svoje nov značaj je finančni uslužbenec Frece, ki se je specializiral v izrabljanju neizkušenih deklet. Obljubljal jim je sobo s posebnim vvhodom, jih vabil na svoje stanovanje, opijanjal, zapeljeval in nato pustil. Ko so ga končno zaradi tega prijeli, se je izgovarjal kvečjemu na „ljubezenski kriminal“, češ če je „gospodarski kriminal, zakaj bi ne bil še ljubezenski?!“

Zadnja vidnejša moška oseba je Silvo Mežič, po poklicu ključavničar in skoraj ves roman pri vojaki, le na dopust pride. Kupil si je motor in je silno ponosen nanj in nase, da se je tako povzpел, uporablja pa ga največ za prevažanje deklet.

Pravega zaključka roman nima, ker se bo življenje z istimi junakinjami in junaki nadaljevalo na enak način, poročila se je le Nada, pa še njen zakon ni videti preveč trden. Snov je vsekakor zanimiva, vendar se pisatelju ni posrečilo, da bi iz nje ustvaril podobo resničnega življenja. Tudi naslov ni uresničen, ker so vsi nosivci zgodb premalenkostni in premalo mestni, da bi mogli dokazati, da v mestih ni ljubezni, tiste lepe, močne in nesebične ljubezni, ki vodi v srečne zakone. Švajncer je ostal pri goli snovnosti, zato je izostala vsa tista duševna tragika, ki bi jo morali nastopajoči v sebi doživljati in z njimi čutiti tudi bralci. Nekateri erotični prizori so se avtorju izmaličili v premajhno delikatnost. Najbolj je uspel način podajanja, ker se je avtor poslužil kolektivne oblike, retrospektive, govorjenja v tretji osebi, spominjanja v obliki samogovorov in bežnega vbrizgavanja sodobnih perečih problemov. Vrenost je tudi v kratkosti — 184 strani.

Leopold Suhadolčan, SVETLICE. Tudi Suhadolčan je izrazit štajerski pisatelj, čeprav se je rodil 1928 v Žireh v Poljanski dolini, a se je zgodaj preselil na Štajersko. Sedaj živi že 14 let v Prevaljah kot prosvetni delavec. Poleg mladinskih del je 1960 izdal novele Človek na zidu, v katerih nastopajo notranje neuravnovešeni, notranje nalomljeni ljudje, ki imajo namesto srca luknjo.

Svetlice (naslov pomeni: ljubezen, lepoto, sploh vse, zaradi česar je vredno živeti) so Suhadolčanov prvi roman in je logično nadaljevanje novele zbirke, le da so bili prej nalomljeni, različni značaji razdeljeni po novelah, zdaj pa jih je avtor zbral v glavnem v eni sami družini, v Marinovi. Cela Marinova družina je nevsakdanja, notranje trahla, prazna, podobna Kersnikovi jari gospodi, le da je brez moralnih temeljev in predsodkov. Čeprav so stanovali pod isto streho: oče, mati, hči Ana, sin Andrej, njegova žena Barbara in njuna otroka — pravi pisatelj: „Hodili so vsak po svojih opravkih, za eno mizo so se zbrali le ob največjih praznikih v letu... pomenkovali so se kot znanci, ki se vsak dan videvajo, a se nikdar ne utegnejo porazgovoriti o stvareh, ki so že zdavnaj izgubile svojo svežino.“

Marinovi družini je posvetil pisatelj skoraj ves prostor 450 strani debelega romana, posamezni člani so se v knjigi tako razrasli, da zatemejujejo okolico, soljudi, ki so le njihovi spremljevalci ali glasniki javnega mnenja. Preraščajo tudi kraj in povojne razmere, oboje je pisatelju nekako ušlo iz rok, ker so ga Marinovi preveč zaposlili.

Poglavar družine je stari Marin, pred vojno največji bogataš v kraju, ki ga pisatelj imenuje Poljane, v resnici pa so to Prevalje. Bil je prvi, ki si je nabavil tovornjak, da je iz bližnjega rudnika vozil rudo na postajo. Po vojni so mu razen hiše in tovornjaka vzeli vse, a to ga ni upognilo. Še bolj se je navezal na avtomobil, ki mu je bil dražji od družine, bil je del njega samega. Po naravi je bil potepuška duša, zato je bil vedno na cesti, v Mariboru pa je imel sploh drugo stanovanje. Tu je ostajal po cele dneve, ob večerih pa zahajal v nočni lokal, kjer je poslušal pevko Veroniko in jo vsako noč spremljal do njenih vežnih vrat. Nikoli ni bil navezan na dom,

nikoli se ni zanimal za družino, le žena mu je morala vedno postreči, od časa do časa je zaigral na klavir, na vsakem pogrebu je moral imeti pogrebni govor, ob večerih pa je zahajal v gostilno in kvartal s sebi enakimi. Na koncu knjige Marin umre, kar pa je prisiljeno in neverjetno. Nikoli ni bil bolan, nenadoma pa proda avtomobil, gre poslušat Veroniko, „potem se ji je polagoma približal in se ji zrušil k nogam“. Ta smrt ne prepričuje, ker je preveč očitno, da je pisatelj z njo hotel zaključiti knjigo, da vsaj eno izmed Marinovih oseb pripelje do konca.

Najmanj problematična je Marinova žena. Ni izobrazena, pred poroko je bila dekla, zato je bila možu vdana in hvaležna, da jo je tako visoko dvignil. Njeno notranje življenje ni razgibano, nobenih želja in potreb nima, zadovoljna je, da se lahko daruje drugim. Najprej je vsa njena skrb posvečena samo možu, nato otrokoma Ani in Andreju, ko se tadva osamosvojita, Andrejevima otrokoma, ki ob očetu in materi nimata ne očeta ne matere; stara mati jima je vse. Pisatelj je njen lik dobro izoblikoval.

Vsa razklana in neurejena je Ana, učiteljica v domačem kraju, moške postave, zato zagrenjena že od mladosti. Sama se takole označuje: „Moje življenje je sovraštvo, to ti povem, in je maščevanje, tudi ti boš plačal... vtepla sem si v glavo, da sem grda, da sem nemogoča, da sem strašna... z vsemi v hiši se bojujem, samo to še imam, ta svoj boj, čeprav ne vem, če je to boj s ciljem, nikoli več ne bom drugačna.“

To kruto osebno izpoved potrjuje vse njeno življenje: sovraži očeta in mater, v hiši živi sama zase, dvakrat se je poročila, toda samo zato, da je oba moža spravila v norišnico. Sploh pa sama ne ve, kaj bi rada. V njej ni nič ženskega, nič plemenitega, prepojena je s sadizmom in sebičnostjo. Za drugega moža si je izbrala zlatarja, ki je bil že dvajset let poročen in imel bolno ženo in mladoletne otroke. Ko je imel v sebi težave zaradi ločitve, ker so se mu smilili otroci, je rekla: „Kaj me brigajo njegovi otroci, njegova žena, to je samo njegova zadeva, sam naj opravi z njo.“ Taka ostane Ana od začetka do konca romana.

Njen brat Andrej je sebe takole označil: „Nobenih svojih pogledov nimam, ko bi vsaj zmožeg zanikanje, sploh ne vem, kje sem, kaj sem, kdo sem... Pri meni se ni imelo kaj obrniti, pri meni je že od vekomaj. Ne vem, toda včasih se mi zazdi, da prenekateri človek že na prvi postaji sede v napačen vlak, pelje se v napačno smer, s tuji ljudmi, skozi tuje pokrajine... Ne verujem v nič in tudi ne v usodo, kaj vem, morebiti je to moja usoda, toda prepričan sem, čeprav pravzaprav nimam nobenega prepričanja, da sem čisto zavestno stopil v napačen vlak.“ Nobene volje nima ne za delo ne za študij, v službi izostaja po cele dneve, od doma pa po cele tedne, ne da bi kdaj pomislil na družino, in živi z drugimi ženskami. Potepuško življenje mu je v krvi po očetu. Kot Ana je tudi Andrej ves čas tak.

Njegova žena Barbara je spet tip zase. Do moža ne čuti ničesar, v službo je šla zato, da ji ni treba biti doma, tudi ona ne ve, kaj bi rada. Vendar pa ni utemeljen njen nenadni preobrat, ko pobegne s trgovskim

potnikom v Celje in ostane v njegovi hiši, čeprav ji ta jasno pove, da se bo z njo samo nekaj časa igral. Prav naturalistično grobo pa je pisatelj prikazal, kako se Barbara reši otroka, ki ga pričakuje s potnikom. Ta prizor ni potreben, ker ga zgodba ne zahteva. Po tem dogodku se Barbara brez ločitve poslovi od moža in odide po svetu, češ da je končno prišla do spoznanja. Do kakšnega?

Če se zamislimo v te vodilne junake Suhadolčanovega romana, ki hoče biti slika povojne Slovenije, njenih ljudi in problemov, se zdi, da niso proizvod dobe in razmer. Pisatelju se ni posrečilo, da bi izpeljal in utemeljil njihove značaje iz razmer in okolja, zakaj že v začetku romana so taki, kdo je take napravil, ne vemo. Podobni so Homerjevemu junakom, ki so od začetka do konca trojanske vojne enako slavni, menda se niti ne postarajo. Suhadolčanovi ljudje bi lahko živeli tudi v drugem kraju in času in to je šibkost romana, ki naj kaže „sedanje“ slovenske ljudi.

Ostali ljudje so spremljevalci Marinove družine, vsi povprečni, tako Marinovi prijatelji v krčmi, kakor Andrejevi in Barbarini znanci. Radi se zabavajo in hrepene po materialnih dobrinah, morale zanje ni ne krščanske ne marxistične. Tisti, ki so nekoliko pogledali po svetu, gledajo s pomilovanjem na domovino in Slovence. Inženir Tomaž je bil v Bruslju na svetovni razstavi in ima o Slovencih presenetljivo slabo mnenje, češ da se pravi Slovenec „cvre že štoletja v nepoboljšljivem lokalizmu, v srčkanem vrtičku majhnosti in nepomembnosti“, da ne bomo nikoli dohiteli drugih narodov, „ker kratko malo gledamo drug drugemu na prste, skozi vso slovensko zgodovino si drug drugemu preganjamo vero, čeprav nas je vseh komaj za eno cerkev, merimo drug drugemu svetovne nazore, čeprav nas je komaj za eno slabo nepomembno stranko“. Če se napove kaka komisija iz Beograda, se vsem tresejo hlače. Tako bolečih sodb težko najdemo v sodobni slovenski literaturi.

Kraji so bežno nakazani, da nimamo jasne predstave, kakšne so te Prevalje. Pisatelj tudi ni obvladal tehnike romana: v začetku je na dolgo in široko predstavil glavne ljudi in tu je vse statično in dolgovezno, namesto da bi ljudi predstavljal z njihovimi dejanji, kakor je že pred več kot sto leti zahteval Levstik: „Junak naj misli in dela, njegovo dejanje naj ga znači.“

Ignac Koprivec, POT NE PELJE V DOLINO. Tudi Koprivec (roj. 1910 pri Sv. Andražu v Slovenskih goricah) je štajerski pisatelj, ki so ga vedno najbolj zanimali viničarji. V svojih prvih delih je obravnaval in ustanavljal obdelovalne zadruge, nekritično, ker je bil prepričan, da bo to rešilo njegove junake.

V tem romanu pa se je pisateljjevo gledanje na kmečka vprašanja popolnoma spremenilo. Pogledal je v dušo novih oblastnikov in tudi kmetov, zavrgel vse zunanje obzire ter postal umetnik, ki poustvarja življenje tako, kakor je v resnici, tako, kakor se samohotno razvija iz značajev nastopajočih oseb. Sam je dal o romanu tole izjavo: „Ko sem pripravil načrt za roman Pot ne pelje v dolino... me je vznemir-

jalo zlasti to: ali bom upal seči v živo problematiko povojnega časa dovolj hlabro, ne da bi negativno plat življenja na vasi obšel ter ga iz obzirnosti do tistih, ki resnice ne prenesejo, prikazal izmišljeno, se pravi konstruktivno, kakor smo radi ali neradi delali prva leta po vojni. Skrbelo me je tudi, če bom lahko do tako pestrega življenja dovolj pravičen.“

V ospredju je kmečka obdelovalna zadruga, ki so jo ustanovili takoj po vojni, pa je zaradi nezmožnosti voditeljev z velikim izgubami propadla. Toda zemlje niso vrnili kmetom, ampak so ustanovili državno posestvo in postavili za upravnika nekega Ferdinanda Ploja, ki ni imel pojma o kmetijstvu in je neprestano spreminjal načrte: nekaj časa so gojili pšenico, drugič krompir, tretjič breskve, toda dostikrat niso niti počakali, da bi setev dozorela, saj ni bilo važno, ali se kaj pridela ali nič, izgubo je kril okrajni odbor, kmetje pa le niso imeli zemlje. Ploj je počasi uničil vse samostojne kmete, ker je hotel državno posestvo „zaokrožiti“, pri čemer je imel vso podporo državnih oblasti. Nazadnje je ostal neodvisen samo še mali kmet Braček, ki je z vsem srcem visel na svoji zemlji. Proti njemu so se poslužili vseh oznovskih pripomočkov: najprej so ga proglasili za nasprotnika socializma, nato so mu dvakrat zaplenili živino in naložili nemogoče visoke davke. Končno so ga nasilno preselili v dolino na zaplenjeno posestvo, ko pa se je izkazalo, da so tistemu kmetu po krivici zaplenili posestvo, se je moral Braček umakniti in znašel se je dobesedno na cesti. Rešil ga je pravzaprav Ploj, ki je pobegnul s 25 poneverjenimi milijoni v Avstrijo, in Braček se je lahko vrnil domov.

Ob teh zunanjih dogodkih je Koprivec pokazal vso problematiko obdelovanja zemlje, ki je bolj zapletena, kakor se je zdelo nekaterim tovarišem po pisarnah. Najprej so vse kmete vključili v zadrugo in vsi so delali po sedem ur na dan. Ko pa si je zadruga nabavila stroje, ni več potrebovala toliko ljudi, v tovarne jih ni mogla poslati, ker so jih tudi od tam vračali na kmete. Kam z njimi? Ploj jih je enostavno vrgel na cesto, kar pa tudi ni rešitev, ker ti ljudje morajo živeti, kakor so lahko živeli prej, dokler jim ni zadruga vzela zemlje. Pisatelj je ta problem samo nakazal — v razmišljanje bravcem in pristojnim oblastem.

Braček pa nima težav samo z oblastjo, ampak tudi z lastno družino. Dva sinova ima, toda oba se mu izneverita, nobeden noče delati na kmetiji, ker je v tovarni lažje delo. Zlasti pretresljivo je pisatelj prikazal obupno borbo med očetom in mlajšim sinom Lujzom, ki je odšel za traktorista na državno posestvo, Braček pa je pošiljal za njim ženo, naj ga pregovori k vrnitvi. Nazadnje se je odpravil k njemu še sam in ga v pretresljivem prizoru prosil in rotil, naj se vrne na dom in mu pomaga ohraniti kmetijo; ni uspel. To očetovo borbo s sinom je avtor psihološko natančno in verno prikazal. Podal je vse odtenke očetove razgibane duševnosti, celo lestvico čustev, upanja, strahu, bojazni, naravnost telesnega trpljenja. Takó notranje razgibanega in čustvenega kmeta ne najdemo v sodobni slovenski literaturi.

Ob Bračku raste, se razvija, upa in trpi njegova žena Liza, nadaljevalka kmetice mučenice. Ne trpi samo zaradi ogrožene zemlje, skrbi jo mož, njegovo telesno in duševno zdravje, saj nikoli ni gotova, da

se bo vrnil domov, ne pa končal v ječi. Skrbita jo tudi sinova, ki ju ljubi kot prava mati, čeprav ne soglaša z njuno izbiro.

Poleg očeta in matere je natančno prikazan sin Lujz, edino očetovo upanje. Nekaj časa res dela doma, potem pa po zgledu drugih odide v službo. Pri odločitvi ni imel nobenih duševnih bojov, ker na zemljo še ni bil dovolj navezan in ker je bil preveč zaljubljen v Faniko, hčerko bogatega kmeta. Ta ljubezen je silna, nepremagljiva, slepa, nekoliko nenavadna za kmečkega fanta, bolj sicilska kakor slovenska. Fanika očitno hodi z drugimi, ponoči zahaja k Ploju in ta jo na koncu ustrelji, ker je zvedela preveč o njem. Zapro seveda Lujza, ki pa pobegne iz ječe in zbeži v Avstrijo.

Ker je Bračkova družina središče dogajanja, je pisatelj ostale kmete in viničarje samo bežno nakazal, kolikor je nujno potrebno, da jih je po stavil v povojne slovenske razmere. Zanimiv je krojač Frdmana Strešnica, nekdanji organizator OF in sedanji upornik, ki zahteva še eno revolucijo.

Največja novost romana in vse povojne slovenske literature pa sta zastopnika „ljudske oblasti“, upravitelj državnega posestva Ploj in predsednik okraja Gril.

O Ploju je zapisal, da je ljudem na posestvu „gospodar, oče in bog. Daje jim kruh in odloča o njihovem življenju, čeravno so vložili v državno posestvo svojo in agrarno zemljo. Mlada človeka, ki delata na državnem posestvu, se brez njegovega privoljenja niti ne moreta poročiti.“ In ta zastopnik „ljudske oblasti“ je med vojno sodeloval z Nemci, bil po vojni malo zaprt, ker pa je njegova hčerka „personalka na okraju, je dosegla zanj pomilostitev, potlej pa so ga postavili za direktorja velikega državnega posestva nekje na Ptujskem polju. Ko je tam pošteno zavozil, so ga poslali na Ostragovo.“ Tu je poneveril denar in pobegnil v Avstrijo.

Nič boljši ni okrajni načelnik Gril, po pisateljevem zatrjevanju „okrajni priganjač, mali bog, kakor se je sam imenoval“. Kmetje so iz njegove pisarne odhajali po vseh štirih in še solzo so pozabili potočiti, ko so podpisovali odstop zemlje.

Umetniško je delo močno napisano. Pisatelj se je poslužil moderne ga načina podajanja, spretno posega v preteklost in dopolnjuje zlasti Bračkovo podobo od rojstva do konca, enako pa tudi pri vseh vidnejših osebah.

Branko Hofman, LJUBEZEN. Avtor goji poezijo, prozo in dramatično; leta 1961 je izdal svoj prvi roman *Strah* in sedanji je nekako logično nadaljevanje. Lahko bi mu našli celo nekaj vzporednosti: dejanje je še krajše, omejeno le na en dan; poseganja v preteklost so prav tako številna in vsestranska; glavni junak je spet zdravnik, okrog njega pa je razporejenih več enakovrednih oseb, ki so med seboj le rahlo ali prav nič povezane; pripovedovanje je razumsko in čustveno epsko.

Enotne epske zgodbe v romanu *Ljubezen* sploh ni, ker zanimajo pisatelja toliko življenjske usode ali zgodbe ljudi, ki bi jih povezal v zaokroženo celoto, kakor sodobna problematika slovenskega človeka. V romanu se je lotil cele vrste važnih vprašanj, kot so: izobraženec

v sodobni družbi; vprašanje umetnosti in njenega ustvarjanja, zlasti slikarstvo in kiparstvo; kaj sodijo o sedanosti nekdanji partizanski boreci, tisti, ki so šli iz idealizma v gozdove; sedanja slovenska družba; morala, erotika in ljubezen, ki bi morala biti po naslovu osrednje vprašanje.

Mnogo teh vprašanj je pisatelj razgrnil okrog štirih vodilnih izobražencev, ki so nekaki epski stebri knjige. Osrednja osebnost, če sploh moremo reči, da je osebnost, je zdravnik Bogdan Knez. Čeprav spada po dovršenih šolah med izobražence, ni v njem nobenega duhovnega življenja, nobenih idealov, plemenitih misli, upov, želj, načrtov. Predpisane ure na kliniki opravlja mehanično, neosebno, kolikor je predpisano, da bi ne imel kakih sitnosti. Irena pravi o njem, da je „eden tistih dvomljivcev, ki jim je svet komaj kaj več kot slabo zrežirana igra. Komedijantstvo srednje vrste. ne preveč originalno in domiselno, malce utrujajoče in dolgočasno, pa vendar še znosno“. Najrajši se je izgubljal v množici, ker je v tem videl poročstvo osebne nedotakljivosti, češ „čredna anonimnost dobiva ceno: daje ti mir, pet pednjev svobode, kjer se lahko zlekneš in prežvekuješ, kar te je volja“.

Tako skrit se je Knez o prostem času zanimal samo za dekleta in žene in jih vozil z avtom v okolico. Da bi si ustvaril družino, na to ni mislil, ker je bil prepričan, da je zakon „rugalnica, kjer se vsak trudi na svojem koncu, da se povzpne nad drugega, dokler na obeh straneh ne prevlada naveličanost in se vse skupaj ne konča v indiferentnosti, rutinerstvu, vsakdanjih dolžnostih in obveznostih“. V romanu se nič ne razvije, zato ostane tip določene vrste sodobnega izobraženca, ki je razen poklicnega znanja povsem negativen.

Ob njem živi in v njegovo življenje je zapletena zdravnica Lidija iz iste klinike. Pisatelj jo takole označuje: „sestankarica ali vljudneje: napredna intelektualka. Prav gotovo po svoji zaslugi, čeprav je nekaj odtehtal tudi oče, upokojen oficir, partizan, obveščevavec. Če bi ne študirala, bi zanesljivo naredila politično kariero. Bila je članica vseh mogočih društev in organizacij. Povsod prizadevna, zmeraj zgovorna. Nepoboljšljiva v prepričanju, da je vse, kar počenja, potrebno in koristno. Preobremenjena z delom in dolžnostmi ni zmogla kaj več kot rutinersko angažiranost: opletala je z veljavnimi frazami, navajala časopisne uvodnike, se sklicevala na aktivistične referate in tako precej vztrajno nadaljevala tradicijo svojega očeta.“

Tega njenega delovanja pisatelj neposredno ne prikazuje, ker ga zanima njena notranjost, ki je popolnoma drugačna od zunanega videza. V bistvu je nesrečna ženska, ki vse življenje išče pravo ljubezen, a je ne more najti. Poročila se je in se kmalu ločila, doživela živčni zlom in bolnišnico, nazadnje se je zapletla z Bogdanom, kar pa je le prehodno. Bogdan se ob njej dolgočasi, ker ni v njej nič ženskega, nič toplo človeškega, ampak prihajajo iz njenih ust samo obrabljene fraze političnega aktivista. Lidija bi bila lahko pretresljiva oseba iz sodobne družbe, če bi bilo v njej vsaj nekaj duhovnosti. Še ljubezen ji je samo trenutno uživanje in prav v erotičnih prizorih je groba in odbijajoča, prej nagonsko bitje kakor človek z dušo in razumom. Pi-

satelj jo je preveč pomaknil samo v to smer, tudi je posvetil preveč prostora njenim sestankom z Bogdanom, ker končno niso nič novega (menda pa obveznost v sodobnem slovenskem pripovedništvu).

Tretja junakinja je inženirka Irena, pravo nasprotje zdravnica Lidije. Njej ne gre samo za telesno življenje, ker je njena notranjost bogata, razgibana. Svoje poklicno delo ljubi, srečna je, če jo pošljejo na deželo, v gozdove, kjer je lahko sredi narave in prav tako naravnih drvarjev. Znase živeti v te ljudi, prisluškuje njihovi ljudski govori, krepkim primeram in šalam, nad katerimi se navdušuje in jih uživa. Poroči se s kiparjem Tilom in njegovo delo jo močno priteguje, zanima se za likovno izražanje in zna o tem z možem govoriti.

Njun zakon je bil srečen, ker sta se razumela in drug drugega dopolnjevala. Toda pisatelj je neutemeljeno zvrnil nanjo dve nesreči: mož je nepričakovano oslepel in tudi otrok se je rodil na pol slep. Tedaj se je vsa oklenila otroka, bil ji je ON, „materinstvo jo je preraslo kot visok plevel in v njem se je izgubljala sama, njene želje, njena nagnjenja, nrvstvenost, erotična senzibilnost, preudarno vrednotenje in sploh vse globlje vezi do drugih“. Otrok se je vrnil mednjo in moža, ki ga je zelo bolelo, ker je mislil, da se ga je naveličala. Otrok jo je končno pahnil k Bogdanu, ki ga je zdravil. Ničesar ni čutila do njega, vendar se je z njim shajala, vest pa je tolažila s tem, češ „na koncu koncev je vse skupaj čisto njena zasebna stvar“. Pisatelj je skušal to njeno ravnanje utemeljiti z materinstvom, s preveliko ljubeznijo do otroka, kar pa ne prepriča, ker na drugi strani pušča vse dopoldneve, ko je v službi, otroka doma, kadar pa je z Bogdanom, ga zanese na kliniko in zaradi otrokove odsotnosti nič ne trpi. Tudi ko gre na zadnji sestanek, prepusti otroka slepemu možu in tedaj se zgodi nesreča: otrok pade s postelje in se ubije, Irena dobi živčni zlom in jo odpeljejo v bolnišnico. Škoda, da jo je pisatelj brez potrebe in utemeljitve zapletel z Bogdanom, ker bi bila sicer vzorna sodobna žena in mati, ki vdano in razumevajoče prenaša moževo slepoto in otrokovo bolezen, nadaljevanje tradicije slovenskih požrtvovalnih mater, ki prav gotovo še niso izumrle!

Til je dober umetnik, skrben mož, toda slepota ga hromi, ker težko dela in ker se boji, da je ženi v nadlego. Otrokovo bolezen samo slutí. Izmed vseh je notranje najgloblji, veliko razmišlja o sebi, ženi in umetnosti, tako da živi bolj notranje kot zunanje življenje. Dostikrat ga mučijo dvomi v lastno ustvarjalno moč in tedaj je ves nebogljen in tako človeški, da je pretresljiv.

Ob te izobražence je postavil pisatelj nekaj bivših partizanov. Vsi so razočarani nad sedanjim svetom, ki so ga pomagali ustvarjati, sedaj pa morajo brez moči stati ob strani in gledati. Bivši partizan Jože in pisateljev glasnik takole modruje: „Zgrešili smo smer, zamenjali cilje. Včasih smo govorili o požrtvovalnosti, o idealih, o idejah, vsemu smo se bili pripravljene odreči, da bi ohranili tovarištvó, danes smo se pripravljene odreči vsem idejam, vsem idealom, vsakršnemu tovarištvu, samo da bi vsak zase ohranil, kar je nagrabil. Ne govorim o izjemah, govorim o sistemu, ki nas sili v vse to. Praviš, da sami odločamo, da sami upravljamo. Ni res, Tomaž. Denar odloča. Judež nam je postal idol.“

Družbena kritika je zelo ostra, ponekod prehaja v esejistično razpravljanje, ki pa ne moti, ker jo polaga v usta ljudi, ki te zadeve obvladajo in občutijo.

Najbolj je pisatelj uspel pri tragičnih portretih bivših borcev, razočaranih in pozabljenih, na enaki višini pa je tudi pretresljivi Irenin in Tilov boj za otroka in medsebojno razumevanje. Šibkejši so erotični prizori, ker niso vedno dovolj utemeljeni in ker so preveč raztegnjeni. Sicer pa je pisateljevo pripovedovanje sproščeno, tekoče, neprisiljeno kar kipi iz njega. Jezik je svež, živ, individualiziran po osebah. Vendar pa je tudi v tem romanu čutiti Hofmanov intelektualizem, ker je vse preračunano. Na začetku poglavij ponatiskuje radijska poročila, odlomke anket, časopisne oglase, da ustvari vzdušje. Nato se poslužuje retrospektive, samogovorov, spominov, asociacij, dvojnega tiska, da bi bil roman sodoben in zanimiv. Tudi v tem je večinoma uspel, zato je Ljubezen neprimerno boljša od Strahu.

Pavle Zidar, SVETI PAVEL. Tudi ta roman obravnava slovensko življenje tik po zadnji vojni. Godi se nekje na Dolenjskem, ko vladajo po vaseh težki časi obveznih oddaj in brezpravja, ko najslabši ljudje samovoljno nalagajo davke, pretepajo ljudi, odganjajo živino, ko se enako cinično obnašajo vojaki in oficirji, ki zapro celo vas in puste ves dan tudi živino lačno in žejno in krave nepomolzene. Najhujše je bilo, da so med ljudmi razbili vaško skupnost, zaupanje drug v drugega in medsebojno pomoč, ubili pa tudi veselje do dela, češ če več prideláš, več ti vzamejo.

V to uradno „preobraženje“ kmečke vasi je pisatelj vpletel zgodbo o skrivaču Frenku Debevcu, ki je med vojno sodeloval z Nemci, kaj je točno delal, ne vemo, in se sedaj skriva v zvoniku cerkve sv. Pavla. Skrivanje je brez potrebe dodano, ker nima nič skupnega z vaškim življenjem in se šele na koncu ujame z njim, ko zapro vso vas. Zgodba se zaključi z grobo silo, ko prisilijo ženo, da mora moža izdati.

Ljudje so zelo dobro podani, živi, stvarni, nazorni, navezani na zemljo in tradicijo, pretresljivi v borbi za osebno lastnino. Tudi njihov jezik je sočen, čeprav je preveč nepotrebne robotosti, ker tiste grobe besede še ne označujejo kmečke govornice. Lep je opis dela, zlasti žetve.

Delo je kritika zelo ugodno sprejela. Dimitrij Rupel je npr. v Sodobnosti zapisal, da je kmečko usodo „Pavle Zidar opisal z neverjetno močjo, s silno prepričljivostjo, s kongenialno preprostostjo, stilno slikovito in vsebinsko razgibano. To zrelo in pošteno delo brez dvoma sodi med najboljšo prozo preteklega leta.“ In še: „Zidar je v tem tekstu kocbekovsko vesoljen in potrčevsko odkrit.“

Kajetan Kovič, NE BOG NE ŽIVAL. To je prvi Kovičev roman (157 str.), izpoved v prvi osebi, polna meditacije in lirizma. Jedro epskega dogajanja je preprosta in skromna zgodba o ljubezni med arhitektom Andrejem in študentko Marto. Slučajno sta se srečala

v gostilnški družbi, začutila nagnjenje drug do drugega, se deset dni ljubila in brez pravega vzroka spet razšla. Oba sta kljub mladosti temeljito poznala življenje, Marta je v sedemnajstem letu v bolnišnici odpravila otroka, nato je imela vrsto moških, kakor je imel Andrej več deklet. O tej preteklosti pripovedujeta drug drugemu.

To je le zunanji okvir, v katerem je skušal avtor razrešiti vprašanje, ki ga je postavil v naslov. Kaj je človek? Bog ali žival? Andrej takole razmišlja: „... človek skuša (stvari) spreminjati. Vso svojo živalsko težo nosi sebi, vse svoje prednike v krvi, zašit je v svojo kožo, pa vendar se skuša sporazumeti prek sebe, sporazumeti tako, kot si je zamislil boga. Bog je integrirani človek, ki ne pozna samote, samota je resnična samo med drugimi. Ne izbiraš, sem mislil, med živaljo in človekom, ampak med živaljo in bogom. Te ne sili mar najbolj živalsko sklepati na božansko?... Toda človek ni bog in narava mu s svojo temno razumnostjo postavlja meje, saj bi tak, kakršen je, s svojo živalsko dediščino, ne mogel obstajati v nepretrgani (erotični) zamaknjenosti ne kot telesno ne kot razumno bitje. Samo prst blaženosti mu ponuja, da ga ohrani, ponuja pa mu ga tudi zato, da bi nekoč vendarle segel po roki, da ne bi pozabil, da je njegova pot vredna visokega cilja.“

Taka in podobna razmišljanja gredo skozi vso knjigo in prihajajo do zaključka, da človek ni ne Bog ne žival, ampak čisto navaden človek, samo z delom in ljubeznijo lahko doseže božanskost in samo od njega je odvisno, če jo bo dosegel. Ne Andrej ne Marta v romanu tega ne dosežeta.

Roman bravca ne zadovoljuje, ker Andrej in Marta nista tipična predstavnika sodobnih ljudi in ker avtor pravzaprav ni razrešil nobenega sodobnega življenjskega vprašanja. Zunanjega dogajanja je premalo, da bi moglo podpirati in odpirati Andrejeva razmišljanja, tudi je Marta, čeprav je študentka, nedorasla njegovim mislim. Nekateri razgovori so naravnost banalni, npr. razgovor o možnosti, da dobi Marta z Andrejem otroka. Tudi konec ljubezni zaradi obleke, ki so jo v trgovini prej prodali, preden jo je mogla Marta kupiti, ni utemeljen.

Metod Turnšek, STOJI NA REBRI GRAD. Pri Slomškovi založbi v Gorici je izšel edini zgodovinski roman tega leta. V njem je avtor razgrnil pred bravcem lep kos Koroške, Kanalsko dolino, Oglej, Gorico in vmesne kraje v letu 1334. Tega leta se je odpravilo več Korošcev v Oglej, „kjer imaj sveti božji grob iz Svete dežele, kos Jezusovega križa in še nekaj mučil božjega Sina“. Romarje sta vodila rebrški grof Herman in njegov sin Ulrik. Potovali so počasi in dali pisatelju priliko, da je lepo predstavil in opisal te še danes zanimive vasi, cerkve, gradove, vmes pa vpletel polno zgodovinskih podatkov in nabožnih ljudskih pesmi, ki jih prepevajo v koroškem narečju.

Iz romana gleda Turnšek narodopisec, ki je natančno orisal tedenje običaje, razmere in govorico, manj pa je pazil na zgodbo, ki se ne more meriti s filmom o ljudeh in razmerah o poti koroških ro-

marjev. Večino knjige napolnjuje prav to romanje in ga tudi trije ljubezenski pari na Koroškem in eden v Gorici ne morejo odtehtati. Vsi nastopajoči ljudje so dobri, skromni in pošteni, kar daje vtis, da je bilo tedaj zelo idilično življenje. In dobrim ljudem je namenjen tudi Turnškov roman.

Dane Debič, BALADA O MODRI SVETLOBI. Debič je doslej napisal dva spominska romana iz partizanske borbe (Brez milosti in Stekleni metulji) in tudi sedanji roman je povezan z njo, saj je glavni junak bivši borec, ki ves živi v spominih. Vojna mu je zapustila tako globoke sledove, da se ne more vživeti v sedanost; edini prijatelj mu je pes.

Pisatelj je izjavil o romanu: „Balada o modri svetlobi je kniiga, v kateri so nanizane svetlobe, melodiie in barve nekega časa mojega življenja; nisem iskal resnice, ker je takšno iskanje plod histerije današnjega časa; hotel sem le povedati ljudem o tisti skrajni prizadevnosti svoje duševnosti, da bi vrnil življenje nenormalno umrlim v vojni.“ To bi mogel doseči le s stalnim spominjanjem preteklosti, kar pa ni mogoče, ker človek „išče *modro svetlobo* bodočega, pomembnega, smiselnega“.

Avtorju se ni posrečilo, da bi prikazal junakovo intimno tragiko. Tudi jezik, ritmičen in liričen, ni dovolj prečiščen.

Miško Kranjec, RDEČI GARDIST. II. del. To je šele drugi del trilogije o revoluciji v Prekmurju v letih 1918-19. Zaključena sodba bo možna, ko bo izšel še tretji del, ki je napovedan.

Povesti in novele

Približno toliko kot romanov je izšlo knjig povesti in novel, različnega obsega in umetniške vrednosti.

Metod Turnšek, BOŽJA PLANINA. Topla zgodovinska idila o tcm, kako je po legendi prišla Marija na Sv. Višarje, napisana v duhu in slogu kakor njegov roman Stoji na Rebri grad.

Mira Mihelič, ZMERAJ, NIKOLI. Skromna zgodba o izgubljeni srečki, okrog katere je nanizanih nekaj dobro podanih sodobnih ljudi.

Kristina Brenkova, DNEVNA POROČILA. Drobní dnevniški zapiski, ki so nastajali ob rasti otrok, ob družinski in družbeni vsakdanjosti, žensko občutení, topli, a nekolikokrat preveč vzgojni.

Danilo Lokar, DVA UMETNIKA. Štiri novele tega svojevrstnega pisatelja, uglašene na snov umetniškega ustvarjanja. Vse so zgoščene, teže v meditacijo in pisateljski samogovor.

Miško Kranjec, UKRADENA LJUBEZEN. Štiri novele z epilogo na problem izseljevanja kmečkih ljudi v tovarne in mesta. Junakinje so dekleta, ki v novem okolju propadajo. Novele so umetniško močne in kažejo nekdanjega Kranjca.

Ivan Potrč, NESMILEČNO ŽIVLJENJE. Zbirka novel o štajerskih kmetih, kočarjih in viničarjih v borbi za pravice in malo lepše življenje. V vseh je pisatelj protest proti temu nesmilečnemu (neusmiljenemu) življenju.

Nada Kraigher, ZAČARANI KROG. Povest o ženski emancipaciji, ki jo vidi glavna junakinja v nekakšni višji svobodi in zmagi nad „moško avtoriteto“. Delo je psihološko in umetniško skromno.

Danilo Viher, CESTA ŽIVLJENJA in CESTE SVOBODE. Knjigi sta izšli v Splitu, kakor so poročali časopisi, a ju nisem dobil in tudi kritik nisem našel.

Boro Kostanek, ČRTICE MIMOGREDE. Prva zbirka črtic mladega koroškega pisatelja, neke vrste pesmi v prozi, polne ekspresionističnega izražanja. Knjiga nosi letnico 1964, a je prišla pozno na trg.

Spomini in potopisi

Izšlo je več knjig spominov in potopisov najrazličnejše vsebine. Važnejše so:

Veno Pilon, NA ROBU. Pilon je znan slikar, doma iz Ajdovščine, študiral na slikarskih akademijah na Dunaju, v Pragi in Italiji, si v Parizu ustvaril dom in živi sedaj v Piranu. To svoje razgibano življenje je lepo opisal in knjigo opremil z lastnimi slikarskimi in fotografskimi deli.

Oskar Hudales, MLADOST MED KNJIGAMI. Mladostni spomini mladinskega pisatelja, podani, kakor pravi sam, „preprosto in iskreno, kakor jih pripovedujejo dedki za pečjo“.

Pavel Rasberger, MOJI SPOMINI. Nestor slovenskih igravcev, režiser in skladatelj je zanimivo popisal svojo mladost in trnovo gledališko pot, ki jo je začel leta 1900. Knjigo je zaključil z opisom svoje osemdesetletnice.

Vekoslav Španger, BAZOVIŠKI SPOMENIK. Tržačan Španger je opisal svoje življenje med fašizmom v Trstu in delovanje tajne organizacije Borba, ki se je borila za slovenske pravice. Knjiga je

zanimiv pregled političnega dogajanja na Primorskem med obema vojnama.

Radko Polič, VČERAJ IN JUTRI. Zapis iz dnevnika spomina. Štirje spominski zapisi iz leta 1945, nadaljevanje trilogije Čudežna pomlad, v kateri je opisal svojo štiriletno partizansko pot.

Zoran Jerin, VZHODNO OD KAMANDUJA. Časnikar in alpinist Jerin je spremljal slovensko odpravo na Himalajo in zanimivo opisal to pot.

Ivan Bratko, RAKETE IN SEKVOJE. Potopis po Ameriki, srečanja s slovenskimi izseljenci in prikaz ameriškega življenja in razmer, kolikor jih je mogel avtor v kratkem času spoznati.

Jože Javoršek, VODNIK PO LJUBLJANI. Literarni opis Ljubljane, zelo originalen, duhovit, subjektiven in rahlo ironičen. Po Dantejevem zgledu je razdelil Ljubljano na devet krogov in iz Dantejevega Pekla je tudi moto knjige: "Lasciate ogni speranza voi ch'entrate." Knjiga je izvirna in zanimiva.

Partizanska tematika

V ta oddelek sem uvrstil dela, ki obravnavajo partizansko tematiko in so na meji med spomini, zgodovino in leposlovjem, da jih ni mogoče postaviti v nobeno izmed ustaljenih vrst.

Tone Svetina, UKANA. Prva knjiga. Roman. To je roman o XXXI. diviziji, zlasti o razkrivanju gestapovskih vrinjencev v partizanskih vrstah. Prikazuje nemške in partizanske boje od začetka vojne do spomladi 1944. Delo, ki še ni zaključeno, je dobilo 1. Kajuhovo nagrado.

Boris Režek, ŽELEZNI KRIŽI. Jetniška kronika. Delo so spomni na ječe po Italiji do propada fašizma.

Matevž Hacc, LJUBEZEN IN OROŽJE. V knjigi so novele, ki pripovedujejo o dogodkih med partizansko borbo in v zaledju. To je že osma knjiga bivšega partizanskega komisarja.

Anton Milič, 22.000 KILOMETROV OD KRAGUJEVCA DO KRAGUJEVCA. II. in III. del. Avtor opisuje svoja doživetja, ko je partizanil po Primorski in Dolenjski. Leta 1941 je stopil k partizanom v Kragujevcu, leta 1944 so ga poslali v Beograd na vojaško šolo, svojo partizansko pot pa je zaključil spet v Kragujevcu, zato nekoliko nenavaden naslov.

Nada Gaborovič, SEŽENJ DO NEBA. Dve noveli iz partizanskih časov, zajeti iz podobnega okolja kakor njena romana Jesen brez poletja in Kali prihodnosti.

III. MLADINSKO SLOVSTVO

Za mladino je izšlo več del različne vsebine in oblike. Najprej je treba omeniti štiri pesniške zbirke:

Janko Samec, ČENČA MARINA. To je izbor mladinskih pesmi primorskega pesnika in učitelja Janka Samca (1886-1945). Pesmi so mehke, uglajene in večkrat šaljive.

France Filipič, SREBRNA METLICA NAD GORO. Tudi to je izbor 26 pesmi, toplih in prijetnih.

Črtomir Šinkovec, POMLAD OB SOČI. Zbirka je izšla že pred leti, v ponatisu je dodanih več ugank Jedrea in lupine.

Vera Albreht, PUSTOV GOD. Drobne otroške pesmi, ki so večinoma izšle že v Cicibanu in Pionirju.

Venčeslav Winkler, GADJE IZ ŠIŠKE in ŠESTI MORA OSTATI. Prva povest pripoveduje o sodobni mladini ter je zanimiva in dobra, druga o partizanskih bojih in vlogi otrok v njih.

Leopold Suhadolčan, POTOVANJE SLONA JUMBA in VELIKAN IN PAJAC. Dve dobri mladinski knjigi, posebno zadnja, ki je v slovenske sodobne razmere prenesena zgodba o Don Kihotu in Sanču Pansi.

France Bevk, ROŽ, PODJUNA, ZILA. Potopis po Koroški, zanimiv in napisan živahno ter vzgojno.

Miha Mihelič, PRIDI, MOJ MILI ARIEL! Zgodbe o sanjskem svetu deklice, katere starši so ločeni in mora zato živeti pri teti in nato babici. Dobri duh Ariel iz Shakespearovega Viharja ji v sanjah izpolni vsako željo.

Nada Kraigher, NINA NA CEJLONU. Mali Nini pripoveduje mati o svoji poti na Cejlon, kjer je njen oče zdravnik. Povest je zanimiva in poučna.

Miško Kranjec, OTROCI, ČIGAVI STE? Zgodbe iz pisateljve mladosti v Prekmurju, polne revščine, hrepenenja in povezanosti z naravo.

Branka Jurca, MIŠKO POLENO IN NJEGOV OGNJENI KRST. Šaljiva zgodba o majhnem partizanskem kurirju za najmlajše bravce.

Janez Govc, NISO LJUDJE KAKOR ML. Tudi tu je junak deček, ki postane partizanski kurir na štajerskem.

Lojze Zupanc, STO BELOKRANJSKIH. To so narodne pripovedke, ki jih je Zupanc obdelal kakor pred njim Trdina.

Kristina Brenk, NOVOLETNO DARILO. Knjiga obsega več mladinskih igrice, ki jih avtorica goji že več let.

IV. PONATISI

Ponatisov je izšla cela vrsta: Ivan *Cankar*, Bela krizantema, Martin Kačur, Moje življenje, Na klancu, štiri drame; Stanko *Cejnkar*, Križnarjevi; France *Ahčin*, Kjer tišina šepeta; Angelo *Cerkvenik*, Ovčar Runo; Karel *Destovnik-Kajuh*, Pesmi; Fran *Detela*, Zbrani spisi, IV. knjiga; F. S. *Finžgar*, Pod svobodnim soncem, Izbrani spisi, III. in IV. knjiga; France *Bevk*, Kaplan Martin Čedrmac, Lukec in njegov škorec, Mali upornik, Pesterna, Tatič, Izbrani spisi XII. knjiga, Pot v svobodo; Simon *Jenko*, Zbrano delo, II. knjiga, Pesmi; Anton *Ingolič*, Človek na meji, Tam gori za hramom, Tajno društvo PGC; Josip *Jurčič*, Deseti brat, Domen, Kozjak, Sosedov sin, Rokovnjači, Zbrano delo III; Alojz *Gradnik*, Izbrane pesmi; Branka *Jurca*, Lizika za vse, Uhač in njegova družina; Igo *Gruden*, Na Krasu; Simon *Gregorčič*, Peozije; Matevž *Hace*, Iz komisarijevih zapisov; Janko *Kersnik*, Jara gospoda, Kmetske slike, Zbrano delo I. in II. zvezek; Miško *Kranjec*, Povest o dobrih ljudeh; Ciril *Kosmač*, Iz moje doline; Dragotin *Kette*, Pesmi; Lovro *Kuhar* - *Prežihov Voranc*, Zbrano delo VIII. knjiga (3. del Jamnice); Fran *Levstik*, Martin Krpan; A. T. *Linhart*, Zupanova Micka in Matiček se ženi; Bogomir *Magajna*, Racko in Lija, Življenje in sanje (novele); Rado *Murnik*, Lepi janičar; Janez *Menart*, Semafori ljubezni; Jože *Pahor*, Otrok črnega rodu; France *Prešeren*, Zbrano delo I. knjiga; Vid *Pečjak*, Dreječek in trije Marsovčki; Tone *Seliškar*, Indijanci in gusarji, Posadka brez ladje, Velika gala predstava; Ludvik *Starič*, Leteči Kranjec; Anton *Slodnjak*, „Pogine naj pes!“; Leopold *Suhadolčan*, Skriti dnevnik; Ivan *Tavčar*, Med gorami, Visoška kronika; Josip *Vandot*, Kekec na hudi poti, Kekec nad samotnim breznom; Ilka *Vašte*, Roman o Prešernu, 4. izdaja; Venčeslav *Winkler*, Drejc z Višave; Beno *Zupančič*, Sedmina.

Martin Jevnikar

KULTURNI VEČERI SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE
V LETU 1967

1. kulturni večer, 20. maja 1967: Ruda Jurčec, Sodobnost Majniške deklaracije (zgodovinski odsek).
2. kulturni večer, 3. junija 1967: Marijan Marolt, Srbska srednjeveška umetnost (zgodovinski odsek).
3. kulturni večer, 17. junija 1967: dr. p. Alojzij Kukovica DJ, Skrivnost Cerkve (teološki odsek).
4. kulturni večer, 1. julija 1967: dr. Tine Debeljak, Dva doneska k Levstikovemu Martinu Krpanu (literarni odsek).
5. kulturni večer, 15. julija 1967: Franc Sodja CM, Božje ljudstvo (teološki odsek).
6. kulturni večer, 5. avgusta 1967: dr. Mirko Gogala, Hierarhična zgradba Cerkve in posebej o škofovstvu (teološki odsek).
7. kulturni večer: France Papež, Srečanja. Scenifikacija in vpri-zoritev Nikolaj Jeločnik, z Natašo Smersujevo in Fridom Beznikom (gledališki in literarni odsek).
8. kulturni večer, 2. septembra 1967: Večer simfonične glasbe. Ob predvajanju glasbenih filmov je razlagal prof. Alojzij Geržinič (glasbeni odsek).
9. kulturni večer, 16. septembra 1967: Ob prvih izdajah desete jubilejne zbirke založbe Slovenske kulturne akcije. Vinko Brumen, Epilog k Iskanjem; Alojzij Geržinič, Komentar k Pregledu svetovne književnosti; Ruda Jurčec, Nekaj luči in senc o prehojeni poti. (Kot družabni večer v Slomškovem domu v Ramos Mejía.)
10. kulturni večer, 7. oktobra 1967: Dr. Alojzij Starc, Poklicanost vseh k svetosti (teološki odsek).
11. kulturni večer, 20. oktobra 1967: Dr. Srečko Baraga, Slovenci in srbsko-hrvaški jezikovni spor (literarni odsek).
12. kulturni večer, 4. novembra 1967: Dr. Filip Žakelj, Marija v skrivnosti Kristusa in Cerkve (teološki odsek).
13. kulturni večer, 25. novembra 1967: Dr. Tine Debeljak, Večer Ane Ahmátove (literarni odsek).

Vsi kulturni večeri, razen 9., dne 16. septembra 1967, so bili v mali dvorani Slovenske hiše, Ramón L. Falcón 4158, Buenos Aires.